

КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫНЫН КАБАРЛАРЫ

**ЖУРНАЛ 2004-ЖЫЛЫ
НЕГИЗДЕЛГЕН**

**ЖУРНАЛ ОСНОВАН
В 2004 ГОДУ**

**КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫНЫН
КАБАРЛАРЫ**

**ИЗВЕСТИЯ
КЫРГЫЗСКОЙ АКАДЕМИИ ОБРАЗОВАНИЯ**

№3 (46) 2018

ISSN 1694-8106
Индекс 77366

Бишкек 2018

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ
КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

КЫРГЫЗСКАЯ АКАДЕМИЯ ОБРАЗОВАНИЯ

Главный редактор

Мамытов А.М. доктор педагогических наук, профессор, академик КАО

Заместитель главного редактора

Байгазиев С.О. доктор филологических наук, профессор, академик КАО

Ответственный секретарь

Эшенова Н.А.

Редактор: Карамолдоева С., Дуйшо кызы М.

Редколлегия:

Мамбетакунов Э.М.	член-корреспондент НАН КР, академик КАО,
Добаев К.Д.	доктор педагогических наук, профессор член-корреспондент КАО,
Рысбаев С.К.	доктор педагогических наук, профессор член-корреспондент КАО,
Бабаев Д.Б.	доктор педагогических наук, профессор член-корреспондент КАО,
Син Е.Е.	доктор педагогических наук, профессор
Асипова Н.А.	доктор педагогических наук, профессор
Калдыбаев С.К.	доктор педагогических наук, профессор
Муратов А.Ж.	доктор педагогических наук, профессор
Мааткеримов Н.О.	доктор педагогических наук, профессор
Мамбетакунов У.Э.	доктор педагогических наук, профессор
Токтомаматов А.Д.	кандидат педагогических наук
Иманкулов М.К.	кандидат педагогических наук, доцент
Усенко Л.В.	кандидат педагогических наук, доцент
Касымов А.А.	кандидат педагогических наук, доцент

БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИННОВАЦИЯ

ОБРАЗОВАНИЕ И ИННОВАЦИИ

EDUCATION AND INNOVATION

*Мамытов А., доктор педагогических наук, профессор.
Туребеков Б.А. аспирант КГУ имени И. Арабаева*

ТРЕХРАЗОВЫЕ УРОКИ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ В НЕДЕЛЮ: ВЛИЯНИЕ НА ФИЗИЧЕСКУЮ ПОДГОТОВЛЕННОСТЬ УЧАЩИХСЯ 3-4-го КЛАССОВ

*Мамытов А., педагогика илимдеринин доктору, профессор,
Туребеков Б.А. И. Арабаев атындагы КМУ аспиранты*

АПТАДА ҮЧ ЖОЛУ ӨТКӨРҮЛҮҮ ДЕНЕ ТАРБИЯ САБАКТАРЫНЫН 3-4 КЛАССТАРДЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН ФИЗИКАЛЫК ДАЯРДЫГЫНА ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ

*Mamytov A., doctor of pedagogical sciences, professor.
Turebekov B.A. Post-Graduate Student, I. Arabaev KSU*

THREE-TIME PHYSICAL EDUCATION LESSONS PER WEEK: THE EFFECT ON THE PHYSICAL FITNESS OF STUDENTS IN GRADES 3-4

АННОТАЦИЯ. В статье продолжается характеристика влияния трехразовых уроков физической культуры в неделю на физическую подготовленность обучающихся 3-4 классов, внедренное в практику Республики Казахстан с 2013-2014 учебного года (данные 1-2 классов опубликованы ранее). Объектом исследования явились уроки физической культуры, проводимые в общеобразовательных школах Республики Казахстан в течение 2017-2018 учебного года. Предметом исследования были абсолютные значения и динамика показателей различных форм проявления быстроты, ловкости, меткости, прыгучести, умения сохранять равновесие, силы мышц живота и нижних конечностей, а также выносливости. Тестирование проводилось в начале и в конце учебного года с использованием общепринятых методов и норм оценки физической подготовленности, предусмотренные государственной программой предмета "Физическая культура", с соответствующей

математической обработкой фактических данных.

АННОТАЦИЯ. Макалада Казак Республикасындагы 2013–2014 окуу жылынан баштап киргизилген бир аптада үч жолу өткөрүлүүчү дене тарбия сабактарынын 3–4 класстардын окуучуларынын физикалык даярдыгына тийгизген таасирин мүнөздөө улантылат (1–2 класстардын көрсөткүчтөрү буга чейинки макалада жарыяланган). Изилдөөнүн объектиси катары 2017-2018 окуу жылында Казак Республикасынын жалпы билим берүү мектептеринде өткөрүлгөн физкультура сабактары аныкталды. Ал эми изилдөөнүн предмети катары ылдамдыктын ар түрдүү формаларын, чыдамкайлуулукту, ыкчамдыкты, таамай атууну, секирүүнү, тең салмактуулукту сактай билүүнү, курсак жана бут булчуңдарынынын күч бирдиктерин мүнөздөгөн абсолюттук көрсөткүчтөр жана алардын өзгөрүү динамикасы аныкталды. Тестирлөө окуу жылынын башында жана аягында расмий

сунушталган ыкмаларды жана
 "Физкультура" предмети боюнча
 мамлекеттик программада каралган
 нормаларды колдонуу жана ошондой эле
 аныкталган көрсөткүчтөргө
 математикалык талдоо жана баалоо
 жүргүзүү менен коштолду.

ANNOTATION. *The characterization of the impact of three physical education lessons per week on physical fitness of students in grades 3-4, introduced into the practice of the Republic of Kazakhstan from the 2013-2014 year in an article to continue (data from grades 1-2 have been published earlier). The object of the study was the lessons of physical culture, conducted in secondary schools of the Republic of Kazakhstan during the 2017-2018 year. The subject of the research was the absolute values and dynamics of indicators of various forms of manifestation of speed, agility, accuracy, jumping ability, ability to maintain balance, abdominal and lower limb muscles, as well as endurance. Testing was carried out at the beginning and at the end of the school year using generally accepted methods and norms for assessing physical fitness, provided for by the state program of the subject "Physical Culture", with appropriate mathematical processing of actual data.*

Ключевые слова: *быстрота, быстрота одиночного движения, быстрота, проявляемая в темпе движения; выносливость, ловкость, меткость, прыгучесть, умение сохранять равновесие, сила мышц живота и нижних конечностей, нормы физической подготовленности.*

Түйүндүү сөздөр: *ылдамдык, жалгыз кыймылдын ылдамдыгы, кыймылдын темпинде орун алуучу ылдамдык, чыдамкайлуулук, ыкчамдык, таамай атуу, секиргичтик, тең салмактуулукту сактай билүү, курсак жана бут булчуңдарынын күчү, физикалык даярдыктын нормалары.*

Key words: *speed, speed of solitary movement, speed shown in the rate of movement, endurance, agility, accuracy, jumping ability, the ability to maintain balance, the strength of the abdominal muscles and lower extremities, the norms of physical fitness.*

В ранее опубликованных нами двух статьях были представлены материалы,

характеризующие влияние трехразовых уроков физической культуры в неделю на физическую подготовленность учащихся 1-2 классов [1] и на физическое развитие учащихся начальных классов в целом [2]. "Трехразовые уроки физической культуры, проводимые в 1-м классе, оказывают положительное влияние на выносливость, скоростно-силовые качества и на активную гибкость, однако такие изменения не происходят в быстроте и ловкости", - отмечают А. Мамытов и Б. Туребеков [1, стр. 11]. В этой связи, в данной статье нами дается оценка влияния аналогичных уроков физической культуры на физическую подготовленность учащихся на более старших классах начальной школы. Следует отметить, что методология, объем выборки и организация исследований остались без изменений.

Уровень физической подготовленности учащихся начальных классов и динамика ее изменения в результате влияния 3-х разовых уроков физической культуры в неделю оценивались на основе выполнения официальных нормативных требований, установленных государственной программой по физической культуре [3]. Предметом исследования являлся уровень развития основных физических качеств и способностей, характеризующие физическую подготовленность учащихся. Физическая подготовленность обучающихся оценивалась с использованием 9 тестов: при помощи бега на 30 метров оценивали уровень проявления быстроты; прыжка в длину с места и многоскоков (8 прыжков) – скоростно-силовых качеств; челночного бега 3x10 м – ловкости; прыжка в высоту перешагиванием – прыгучести и координации движений; прыжков через скакалку – чувства сохранить равновесие тела; подъема туловища из положения лежа на спине – силы мышц живота; приседаний – силы мышц нижних конечностей и метания теннисного мяча – меткости учащихся.

Показатели физической подготовленности, характеризующие уровень физической подготовленности учащихся 3-го класса, представлены в таблицах 1 (девочки) и 2 (мальчики).

Таблица 1. Показатели физической подготовленности девочек, обучающихся в 3-м классе на начало и на конец 2017-2018 учебного года (n=60)

№ п/п	Тесты	В начале года		В конце года		Разница	Критерий t
		M±m	σ	M±m	σ		
1	Бег 30 метр (сек)	5,6	0,4	5,2	0,4	-0,4	0,001
2	Прыжок в длину с места (см)	149,0	8,7	160,0	8,7	11,0	0,001
3	Челночный бег 3x10 м (сек)	9,9	0,3	9,4	0,3	-0,5	0,001
4	Прыжок в высоту, способом перешагивания (см)	72,5	4,9	74,5	4,9	2,0	0,02
5	Прыжки через скакалку (к-во раз/мин)	59,6	9,7	75,2	9,7	15,5	0,001
6	Многоскоки – 8 прыжков (м)	10,2	2,6	11,2	2,6	1,0	0,03
7	Подъем туловища из положения лежа на спине (к-во раз/мин)	19,2	5,5	26,2	5,5	7,0	0,001
8	Приседания (к-во раз/мин)	27,5	6,7	33,5	6,7	6,0	0,001
9	Метание теннисного мяча (м)	13,5	1,1	14,5	1,1	1,0	0,001

По результатам тестирования в беге на 30 м быстрота девочек в начале учебного года оценивается как "хорошая". Исследования показывают, что тенденция улучшения быстроты, установленная во 2-м классе, имеет свое продолжение. В результате в конце учебного года в 3-м классе девочки демонстрируют статистически достоверные достижения, среднее арифметическое которых равно 5,2 сек (P<0,001), что на 0,1 сек выше, чем нормативное требование отметки "отлично" (в норме 5,3 сек).

За время третьего года занятий физической культурой показатели в прыжке в длину с места (149,0 см) улучшаются существенно: с начала учебного года вырастают на 11 см (P<0,001) и достигают до нормативных значений отметки "отлично" (в норме 160 см). Однако такой темп улучшения показателей не отмечается в многоскоке, характеризующем быстроту,

проявляемой в темпе движения. Если в начале учебного года достижения девочек оцениваются на отметку "удовлетворительно" (в норме 9 м), то в конце учебного года – на отметку "хорошо" (11,2 м при P<0,05). В целом можно отметить положительное влияние занятий физической культурой на скоростно-силовые способности девочек, обучающихся в 3-м классе.

Показатели челночного бега 3x10 м, при помощи которого оценивается ловкость, в начале учебного года были равны 9,9 сек и в течение года занятий изменяются до 9,4 сек (P<0,001), что достаточно близко к нормам отметки "отлично" (в норме 9,3 сек). При сравнительном анализе данных заметна тенденция улучшения способности девочек выполнять двигательное действие быстро, управляя собственным телом в условиях меняющейся обстановки (отметка "удовлетворительно", достигнутая в конце 2-го класса, до отметки "отлично").

Результаты тестирования девочек на прыгучесть и на координационные способности свидетельствуют о заметном прогрессировании. Если в прыжке в высоту перешагиванием в начале учебного года (3 класс) девочки демонстрировали результат, равный 72,5 см, что превышает нормы отметки "хорошо" (в норме 70 см), то в конце учебного года ими демонстрируется результат, равный 74,5 см, что приближается нормам отметки "отлично" (в норме 75 см).

Крайне низкий уровень проявления способности девочек сохранять равновесие, установленный по результатам исследований во 2-м классе, за время учебы в 3-м классе улучшается. Если данные тестирования в прыжке через скакалку в начале учебного года свидетельствовали о существенном отставании от установленных нормативных требований для отметки "удовлетворительно" (59,6 прыжков против 70-ти по норме), то к концу учебного года улучшаются (75,2 прыжков) и достигают уровня отметки "удовлетворительно".

За время учебы в 3-м классе показатель меткости, которая тестируется

"метанием теннисного мяча", улучшается и к концу учебного года приближается к отметке "отлично" (14,5 м против 15 по норме).

Низкая силовая подготовленность, характерная для девочек, обучающихся во 2-м классе, по существу остается такой же и за время их учебы в 3-м классе. Сила мышц живота, проверенная при помощи подъема туловища из положения лежа, в начале учебного года характеризуется 19,2, а в конце учебного года 26,2 подъемами. Если учитывать, что для отметки "удовлетворительно" требуются не менее 26 подъемов, то можно констатировать о незначительных изменениях, происходящих в улучшении показателей силы мышц живота. Что касается силы нижних конечностей тела, которая была проверена при помощи "приседания", в начале учебного года результат составляли 27,5 приседаний, а в конце учебного года – 33,5 приседаний, и по существу не был достигнут положительный уровень подготовленности, соответствующей программному требованию отметки "удовлетворительно" (в норме 36 приседаний).

Таблица 2. Показатели физической подготовленности мальчиков, обучающихся в 3-м классе на начало и на конец 2017–2018 учебного года (n=60)

№ п/п	Тесты	В начале года		В конце года		Разница	Критерий t
		M±m	σ	M±m	σ		
1	Бег 30 метр (сек)	5,7	0,4	5,3	0,4	0,4	0,001
2	Прыжок в длину с места (см)	153,7	13,9	164,7	13,9	11,0	0,001
3	Челночный бег 3x10 м (сек)	9,4	0,3	8,9	0,3	-0,5	0,001
4	Прыжок в высоту, способом перешагивания (см)	66,5	11,7	71,3	11,3	4,8	0,02
5	Прыжки через скакалку (к-во раз/мин)	51,3	15,0	54,3	15,0	3,0	0,001
6	Многоскоки – 8 прыжков (м)	10,7	2,2	12,2	1,8	1,5	0,03
7	Подъем туловища из положения лежа на спине (к-во раз/мин)	18,8	4,2	20,8	4,2	2,0	0,001
8	Приседания (к-во раз/мин)	33,8	6,3	36,1	5,2	2,3	0,001

9	Метание теннисного мяча (м)	16,5	1,1	17,5	1,1	1,0	0,001
---	-----------------------------	------	-----	------	-----	-----	-------

Проявление быстроты мальчиков во 2-м классе было на хорошем уровне. На таком же уровне быстрота мальчиков проявляется и в 3-м классе. В начале учебного года в беге на 30 м в начале учебного года мальчики демонстрируют результат 5,7 сек, а в конце учебного года – 5,3 сек, что ближе к требованиям отметки "отлично" (в норме 5,1 сек).

Быстрота одиночного движения, демонстрируемая мальчиками в начале учебы в 3-м классе, путем тестирования в прыжке в длину с места, характеризуется как хорошая, поскольку мальчики показывают результат 153,7 см, и он значительно выше нормы отметки "хорошо" (в норме 135 см). Быстрота одиночного движения в течение учебного года имеет твердое проявление и сопровождается улучшением длины прыжка еще на 11 см ($P < 0,001$), что позволяет приблизиться к нормам отметки "отлично" (164,7 см против 175 см по норме). Что касается быстроты, проявляемой в темпе движения, которая существенно прогрессировала за время обучения мальчиков во 2-м классе, как показывают результаты тестирования в 3-м классе, замедляется. На это указывает величина разницы прироста результата в многоскоке на 1,5 м, показанного в 3-м классе, от величины прироста результата на 4 метра, показанного во 2-м классе. Что касается оценки абсолютных показателей в многоскоке, то они и в начале (10,7 м) и в конце учебного года (12,2 м) были с небольшим отклонением в пределах норм отметки "хорошо" (в норме 11 метров), что в целом свидетельствует о благополучном уровне развития скоростно-силовых качеств мальчиков, обучающихся в 3-м классе.

Вполне хороший уровень проявления ловкости, характерное для мальчиков (2-й класс), за время учебы в 3-м классе имеет определенные улучшения. Результаты тестирования в беге 3x10 м в начале (9,4 сек) и в конце учебного года (8,9 сек) соответствуют нормам отметки "отлично" (в норме 8,8 сек).

Низкие показатели прыгучести и координационных способностей мальчиков, установленные во время тестирования мальчиков (2-й класс), в процессе дальнейших занятий в 3-м классе продолжают оставаться на таком же низком уровне. Если в начале учебного года в прыжке в высоту перешагиванием мальчики демонстрировали результат 66,5 см, то в конце учебного года – 71,3 см, что ниже нормы отметки "удовлетворительно" (в норме 75 см).

Удовлетворительный уровень проявления чувства сохранить равновесие у мальчиков (2-й класс), в процессе дальнейшей учебы в 3-м классе подвергается снижению. Результаты тестирования мальчиков в прыжке через скакалку в начале (51,3 раз) и в конце учебного года (54,3 раз) ниже требований отметки "удовлетворительно" (в норме 60 раз).

Постепенное снижение меткости мальчиков, зафиксированное в процессе тестирования (2-й класс), в процессе занятий в 3-м классе имеет тенденцию улучшения. Эти данные подтверждаются результатами метания теннисного мяча, показанными в начале учебного года в порядке 16,5 метров, и в конце учебного года – 17,5 метров, что на 0,5 метров ниже нормы отметки "отлично" (в норме 18 метров).

Низкая силовая подготовленность мальчиков (2-й класс) в процессе учебы в 3-м классе продолжает оставаться также низкой. Об этом свидетельствуют результаты подъема туловища из положения лежа на спине, полученные в начале (18,8 подъемов) и в конце учебного года (20,8 подъемов), которые ниже нормы отметки "удовлетворительно" (в норме 21 подъем). Относительно силы мышц нижних конечностей, проверенных при помощи приседаний, в начале учебного года составляли 33,8 приседаний, а в конце – 36,1 приседаний, что также ниже нормы отметки "удовлетворительно" (в норме 38 приседаний).

Физическая подготовленность учащихся 4-го класса исследовалась по 10-ти тестам, предусмотренным государственной программой предмета "Физическая культура". Дополнительно был включен бег на 1000 метров в качестве теста, при помощи которого оценивалась общая выносливость учащихся. Показатели физической подготовленности, характеризующие уровень физической подготовленности учащихся 4-го класса, представлены в таблицах 3 (девочки) и 4 (мальчики).

Отличный уровень проявления быстроты девочек, достигнутый по итогам физического воспитания в 3-м классе, за время их обучения в 4-м классе снизится. Об этом свидетельствуют результаты тестирования в беге на 30 метров, полученные в начале (5,8 сек) и в конце учебного года (5,4 сек). Несмотря на то, что было достигнуто статистически достоверное улучшение результата на 0,4 сек ($P < 0,001$), все же абсолютное значение результата в беге на 30 метров оказалось ниже норм отметки "отлично" (в норме 5,2 сек).

Таблица 3. Показатели физической подготовленности девочек, обучающихся в 4-м классе на начало и на конец 2017–2018 учебного года (n=60)

№ п/п	Тесты	В начале года		В конце года		Разница	Критерий t
		M±m	σ	M±m	σ		
1	Бег 30 метр (сек)	5,8	0,4	5,4	0,4	-0,4	0,001
2	Прыжок в длину с места (см)	151,0	12,7	162,0	12,7	11,0	0,001
3	Челночный бег 3x10 м (сек)	9,8	0,3	9,3	0,3	-0,5	0,001
4	Бег на 1000 м (мин, сек)	6,5	0,4	6,3	0,4	-0,2	0,001
5	Прыжок в высоту, способом перешагивания (см)	74,5	4,9	77,2	4,9	2,7	0,001
6	Прыжки через скакалку (к-во раз/мин)	75,2	9,7	91,6	6,3	16,4	0,001
7	Многоскоки – 8 прыжков (м)	11,2	2,6	13,7	2,0	2,4	0,001
8	Подъем туловища из положения лежа на спине (к-во раз/мин)	25,2	3,9	27,2	3,9	2,0	0,001
9	Приседания (к-во раз/мин)	32,9	5,6	35,3	4,8	2,4	0,01
10	Метание теннисного мяча (м)	15,7	1,6	16,7	1,6	1,6	0,001

Отличному уровню развития быстроты одиночного движения девочек, характерному по итогам физического воспитания в 3-м классе, за время занятий в 4-м классе, свойственно потеря достигнутой позиции. Показатель, полученный в прыжке

в длину с места в начале учебного года 151,0 см на 11 см больше по отношению к норме отметки "хорошо" (в норме 140 см), а показатель, полученный в конце учебного года 162 см, на 8 см меньше по отношению к норме отметки "отлично" (в норме 170 см).

Что касается показателя быстроты, проявляемой в темпе движения, который по итогам обучения в 3-м классе характеризовался хорошими оценками, то за время обучения в 4-м классе не меняется. Об этом свидетельствуют результаты многократных в начале (11,2 метров) и в конце учебного года (13,7 метров), что как и в 3-м классе незначительно превышает норму отметки "хорошо" (в норме 13,0 метров).

Близкий к отличному уровню проявления ловкости у девочек, отмеченный по результатам тестирования в 3-м классе, за время учебы в 4-м классе остается на таком же уровне. Тестирование в челночном беге 3x10 м в начале учебного года, зафиксировало результат 9,8 сек, а в конце учебного года – 9,3 сек, что на 0,2 сек ниже нормы отметки "отлично" (в норме 9,1 сек).

Близкий к отличному уровню проявления прыгучести и координационных способностей девочек, установленный по результатам тестирования в конце учебы в 3-м классе, за время обучения в 4-м классе незначительно сдает свою позицию. Об этом свидетельствуют данные прыжка в высоту перешагиванием, в котором девочки демонстрируют результат 74,5 см в начале и 77,2 см в конце учебного года. Последнее на 2,7 см превышает норматив, установленный для отметки "хорошо" (в норме 75 см).

Начавшаяся за время учебы в 3-м классе тенденция совершенствования способности сохранять равновесие, и достигшая удовлетворительного уровня в 4-м классе имеет продолжение. Тестирование в прыжке через скакалку, проведенное в начале и в конце учебного года, свидетельствуют о существенном прогрессе (91,6 прыжков) и о статистически достоверном приросте (16,4 прыжков), что позволяет отметить о покорении девочками норматива, установленного для отметки "хорошо" (в норме 90 прыжков).

Близкая к оценке "отлично" меткость, характерная для девочек в 3-м классе, за время их обучения в 4-м классе имеет незначительную, но статистически достоверную тенденцию снижения. Итоги тестирования в метании теннисного мяча показывают, что результат в начале (15,7 метров) и в конце учебного года (16,7

метров) всего на 1,7 метров выше нормы, установленной для отметки "хорошо" (в норме 15 метров)

Тенденция снижения силовой подготовленности, которая началась у девочек со 2-го класса и продолжающаяся и в 3-м классе, за время их обучения в 4-м классе, не изменяется. Сила мышц живота остается низкой по данным теста "подъем туловища из положения лежа на спине". Исследования показывают, что девочки не укладываются в норматив, установленный в этом виде тестирования (в начале 25,2 подъема против 28-ми подъемов для отметки "удовлетворительно") и в конце (27,2 подъема против 28-ми подъемов, соответственно учебного года). Такое же положение характерно и для показателей силы мышц нижних конечностей, полученных по данным теста "приседания". В начале учебного года девочки демонстрируют результат 32,9 приседаний, а в конце учебного года – 35,3 приседаний (для отметки "удовлетворительно" необходимо присесть не менее 38 раз).

Выносливость девочек, впервые проверенная при помощи бега на 1000 м, достаточно сложного с физиологической и психологической точек зрения, требующего мобилизации возможностей функциональных систем и органов организма, а также проявления волевых качеств, в начале учебного года характеризуется удовлетворительным уровнем. Средний результат тестирования равен 6 мин 50 сек (в норме 6 мин 50 сек). За время учебы в 4-м классе уровень выносливости улучшается. Как показывают результаты тестирования, проведенного в конце учебного года, достигнутый результат полностью соответствует норме, установленной для отметки "хорошо" (6 мин 30 сек по норме).

Хороший уровень проявления быстроты, характерный для мальчиков, обучающихся в 3-м классе, за время их обучения в 4-м классе имеет такую же тенденцию роста. Об этом свидетельствуют исходные и конечные данные тестирования в беге на 30 м. Если в начале учебного года результат 5,6 сек оказался на 0,5 сек меньше нормы отметки "отлично", то в конце

учебного года соответствующее отставание снизилось до 0,2 сек (в норме требуется 5,0 сек). Следует отметить, что и данные мальчиков в 3-м классе в конце учебного года от норматива отметки "отлично" отставали на 0,2 сек.

Результаты тестирования в прыжке в длину с места, характеризующие уровень развития быстроты одиночного движения, в начале учебного года у мальчиков равны 172,3 см, что на 13 см меньше нормы отметки "отлично", а в конце учебного года отставание от норм отметки "отлично" сокращается на 1,7 см (в норме 185 см). В целом по скорости одиночного движения можно отметить продолжение тенденции ее

улучшения, которая была характерна и для учащихся 3-го класса. Что касается результата в многоскоке, характеризующего уровень развития быстроты, проявляемой в темпе движения, то в начале учебного года равен 12,2 метрам, что на 0,8 метров меньше нормы отметки "удовлетворительно" (в норме 13,0 м), а в конце учебного года – 15,5 метрам, что на 0,5 метров больше нормы отметки "отлично". Полученные данные свидетельствуют о прекращении тенденции снижения быстроты, проявляемой в темпе движения, которая была характерна для учащихся 3-го класса, и о начале нового скачка ее роста.

Таблица 4. Показатели физической подготовленности мальчиков, обучающихся в 4-м классе на начало и на конец 2017–2018 учебного года (n=60)

№ п/п	Тесты	В начале года		В конце года		Разница	Критерий t
		M±m	σ	M±m	σ		
1	Бег 30 метр (сек)	5,6	0,4	5,2	0,4	-0,4	0,001
2	Прыжок в длину с места (см)	172,3	11,0	183,3	11,0	11,0	0,001
3	Челночный бег 3x10 м (сек)	8,9	0,6	8,4	0,6	-0,5	0,001
4	Бег на 1000 м (мин, сек)	6,3	0,4	5,7	0,4	-0,6	0,001
5	Прыжок в высоту, способом перешагивания (см)	71,3	11,3	80,6	8,9	9,3	0,02
6	Прыжки через скакалку (к-во раз/мин)	54,3	15,0	66,3	15,0	12,0	0,001
7	Многоскоки – 8 прыжков (м)	12,2	1,8	15,5	1,4	3,3	0,001
8	Подъем туловища из положения лежа на спине (к-во раз/мин)	20,7	4,0	25,7	2,1	5,1	0,001
9	Приседания (к-во раз/мин)	36,1	5,2	42,7	1,6	6,6	0,001
10	Метание теннисного мяча (м)	18,1	1,5	19,1	1,5	1,0	0,05

Вполне хороший уровень проявления ловкости у мальчиков в 3-м классе, за время их обучения в 4-м классе имеет тенденцию

дальнейшего роста. По данным тестирования в челночном беге 3x10 м в начале учебного года мальчики демонстрировали результат

8,9 сек, что на 0,3 сек меньше, чем норма отметки "отлично", а в конце учебного года – 8,4 сек, что на 0,2 сек больше, чем нормы отметки "отлично" (в норме 8,6 сек).

Низкий уровень прыгучести мальчиков, характерный за время их обучения во 2-м и на 3-м классах, лишь к концу учебы в 4-м классе начинает соответствовать норме (80,0 см), установленной для отметки "удовлетворительно". Об этом свидетельствуют данные прыжка в высоту перешагиванием, полученные в начале (71,3 см) и в конце учебного года (80,6 см).

Тенденция снижения показателей чувства сохранить равновесие у мальчиков в 3-м классе за время их учебы в 4-м классе имеет продолжение. Данные, полученные в прыжке через скакалку, полученные как в начале (54,3 прыжка), так и в конце (66,2 прыжка) учебного года, остаются низкими по отношению к норме, установленной для отметки "удовлетворительно" (в норме 70 прыжков).

Начавшаяся тенденция улучшения меткости мальчиков (3-й класс) за время последующего года обучения имеет продолжение. Об этом свидетельствуют данные метания теннисного мяча, полученные в начале (18,1 м) и в конце (19,1 м) учебного года, что выше нормы отметки "хорошо" (в норме 18,0 метров).

Продолжающаяся в течение двух лет учебы тенденция снижения силовой подготовленности мальчиков, за время обучения в 4-м классе прекращается, силовая подготовленность начинает улучшаться и доходит до хорошего уровня. Такие изменения произошли и в силе мышц живота (тест "подъем туловища из положения лежа на спине") и в силе мышц нижних конечностей (тест "приседания"). Если абсолютные значения результата, показанного в первом испытании, были равны в начале 20,7, а в конце учебного года – 25,7 подъемам (норма отметки "хорошо" – 25), то во втором испытании, 36,1 и 42,7 приседаний, что также заслуживает отметки "хорошо" (в норме – 42 приседаний).

И, наконец, для выносливости мальчиков (4-й класс) за время занятий физической культурой в течение учебного

года характерна тенденцию прогрессирования. По данным бега на 1000 м, если в начале учебного года уровень проявления выносливости заслуживала отметки "удовлетворительно" (6,3 минут против 6,5 мин в норме), то в конце учебного года – отметки ближе к отличной, т.к. демонстрируемый результат 5,7 мин на 0,2 мин уступает установленной нормы (в норме 5,5 мин).

Подводя итоги исследования влияния трехразовых уроков физической культуры на физическую подготовленность учащихся 3-4 классов можно отметить следующее:

1. В физической подготовленности девочек быстрота и ее разновидности проявления, а также меткость, развиваемая за время обучения в 3-м классе и проявляемая на хорошем уровне, к концу учебы в 4-м классе имеют тенденцию постепенного, но незначительного снижения; такие качества как ловкость, чувство сохранять равновесие и выносливость проявляются стабильно на хорошем уровне и, наконец, что касается силы мышц живота и нижних конечностей, то в этой сфере подготовленности установлена устойчивая тенденция снижения, абсолютные значения подготовленности которой не соответствуют нормативным требованиям, установленным государственной программой физического воспитания.

2. Физическая подготовленность мальчиков в отличие от девочек имеет иную структуру: быстрота и разновидности ее проявления характеризуются устойчивой тенденцией роста до уровня нормативных требований отметки "отлично", в быстроте, проявляемой в темпе движения, прекращается тенденция ее снижения, установленная в 3-м классе, и имеет место новый скачок роста до уровня отметки "отлично". Тенденция роста до уровня отметки "отлично" установлена в показателях ловкости и выносливости, до уровня отметки "хорошо" в показателях меткости, а также силы мышц живота и нижних конечностей, что свидетельствует о прекращении тенденции снижения силовой подготовленности мальчиков за годы обучения во 2-м и 3-м классах; довольно низкие уровни подготовленности

установлены в прыгучести и в умении сохранять равновесие.

3. Установленные особенности физической подготовленности учащихся в начальной школе как результат внедрения трехразовых уроков физической культуры в неделю (данные учащихся 1-2 классов опубликованы ранее), позволяют отметить необходимость внесения изменений и дополнений в содержание государственной программы предмета "Физическая культура" и некоторой корректировки методики проведения соответствующих занятий с учетом пола занимающихся.

Использованные источники:

1. Мамытов А., Туребеков Б. А. Трехразовые уроки физической культуры в неделю: влияние на физическую подготовленность учащихся 1-2 классов //Известия Кыргызской академии образования. – 2018. – №2 (44). – С. 5-12

2. Мамытов А., Туребеков Б. А. Влияние трехразовых уроков физической культуры в неделю на физическое развитие учащихся начальных классов //Известия Кыргызской академии образования. – 2018. – №1 (44). –С.11-24.

3. Физическая культура. Учебная программа для 1-4 классов общеобразовательной школы. Национальная академия имени И. Алтынсарина. – Астана, 2014.

*Тагаева Г.С., Заведующая лабораторией теории
и практики оценивания достижений учащихся
Кыргызской академии образования,
Алиева Ч.Т. аспирант кафедры методики
начального образования КГУ им. И. Арабаева*

**ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ И
МОТИВАЦИИ
МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ К ВЫПОЛНЕНИЮ ДОМАШНИХ ЗАДАНИЙ**

*Тагаева Г.С., п.и.к.,
Кыргыз билим берүү академиясы,
Алиева Ч.Т. И. Арабаев атындагы КМУнин
Башталгыч билим берүү методикасы
кафедрасынын аспиранты*

**ҮЙ ТАПШЫРМАСЫН АТКАРУУГА КЕНЖЕ ОКУУЧУЛАРДЫН КЫЗЫГУУСУН
ЖАНА ӨЗ АЛДЫНЧАЛЫГЫН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ПЕДАГОГИКАЛЫК
ШАРТТАРЫ**

*Tagaeva G.S., Head of the Laboratory of Theory and Practice
of Assessing the Achievements of Students
Kyrgyz Academy of Education.
Aliyeva Ch.T. Postgraduate Student, Department of Primary Education
KSU named after I. Arabaev*

**PEDAGOGICAL CONDITIONS OF FORMATION OF INDEPENDENCE AND
MOTIVATION JUNIOR HIGH SCHOOL STUDENTS FOR HOMEWORK**

Аннотация: В статье рассматриваются проблемы формирования самостоятельности и мотивации младших школьников, педагогические условия организации домашней работы. Раскрывается значение понятий: самостоятельная работа, домашняя работа, мотивация. В данной статье говорится о целях домашней работы, развитии учебной мотивации к выполнению домашней работы, видах и классификации домашних заданий.

Ключевые слова: образовательный стандарт, ожидаемые результаты, самостоятельная работа, домашняя

работа, система заданий и упражнений, мотивация, педагогические условия.

Аннотация: Макалада кенже окуучулардын өз алдынчалыгын жана окууга кызыгуусун калыптандыруу көйгөйлөрү, үй тапшырмасын уюштуруунун педагогикалык шарттары каралат. Төмөнкү түшүнүктөрдүн мааниси ачылат: өз алдынча иш, үй тапшырмасы, окууга кызыгуу. Ошондой эле бул макалада үй тапшырмасынын максаты, окууга болгон кызыгуу, үй тапшырмасынын түрлөрү жана бөлүштүрүлүшү жөнүндө айтылат.

Түйүндүү сөздөр: билим берүү стандарты, күтүлүүчү натыйжа, өз алдынча иштөө, үйдө иштөө, көнүгүүлөр

жана тапшырмалар системасы, мотивация, педагогикалык шарттар.

Abstract: *The article deals with the problems of the formation of independence and motivation of younger students, the pedagogical conditions of homework organization. The meaning of the concepts is revealed: independent work, homework, motivation. This article describes the goals of homework, the development of learning motivation to do homework, types and classification of homework.*

Keywords: *educational standard, expected results, independent work, homework, system of tasks and exercises, motivation, pedagogical conditions.*

Хочется начать нашу статью мыслью Сухомлинского: «Когда прекращается осмысливание, начинается отупляющая зубрёжка». И чтобы не отуплять детей, необходимо давать такие задания, которые заставляют детей думать, размышлять, решать определенные задачи. На это направлены и задания международного исследования PISA. В таком русле нужно вести и домашние задания.

Домашнее задание в начальной школе – это эффективное средство формирования у младших школьников самостоятельности, которая способствует закреплению изученного в классе материала, развитию у детей ответственности и позитивных учебных привычек, стимулирует развитие индивидуальности каждого ученика, дает ему возможность научиться самостоятельно учиться и решать возникающие проблемы. Учащийся, принимающий на себя ответственность за выполнение домашнего задания, сам управляет своим временем, выполняет работу в меру своих сил и способностей, расширяет и углубляет свои знания и умения, развивает самодисциплину, чувство долга и силу воли. В условиях внедрения новых стандартов образования домашние задания становятся инструментом формирования ключевых и предметных компетентностей, так как именно при выполнении домашних заданий дети находят, перерабатывают и оценивают нужную им информацию, рационально планируя свою деятельность. Все эти навыки

способствуют успешности ребёнка в школе и в дальнейшей жизни. Целью домашних заданий является стимулирование интереса и мотивации ребёнка к учению и развитие творческой самостоятельности.

«Выполняя изо дня в день в течение многих лет эту тяжёлую, но бессмысленную работу, ученик получает неправильное представление об умственном труде вообще, ненавидит учение. В конце концов он перестает трудиться» [1, с. 10].

Л. П. Крившенко дал следующее определение домашней работы: «домашняя работа – это составная часть процесса обучения, способствующая формированию у обучающихся потребности к постоянному самообразованию, навыков самостоятельной познавательной деятельности» [2, с. 415].

В педагогическом словаре дается определение: «домашнее задание – это форма самостоятельной работы учащихся с целью повторения, закрепления и углубления знаний, полученных на уроке, а также для подготовки к восприятию нового учебного материала, а иногда и для самостоятельного решения посильной познавательной задачи. Домашнее задание – обязательный компонент учебной работы; средство подготовки к самообразованию» [4]. Таким образом, формирование самостоятельности в учебно-познавательной деятельности – одна из ведущих функций домашней работы.

Целями же домашней работы учащихся являются:

- индивидуальное повторение и закрепление учебного материала урока;
- создание предпосылок к изучению нового материала на уроке;
- развитие собственного творческого потенциала учащихся;
- рост личного потенциала одаренных учащихся;
- формирование и развитие ключевых и предметных компетентностей.

Домашняя работа, как и урок, относится к числу форм организации учебно-воспитательного процесса. Домашняя работа либо предваряет урок, либо продолжает его, органично связываясь с ним.

Ученик самостоятельно выполняет часть учебной работы при предварительном обучении способам ее выполнения. Работа над домашним заданием строго дозируется с учетом особенностей предмета, возраста, характера конкретного изучаемого материала, контролируется и часто самостоятельно оценивается.

Также как одно из педагогических условий выполнения домашних заданий является создание учебной среды. Об этом пишут наши отечественные исследователи в своем труде [7].

Развитие учебной мотивации – это целенаправленный и долгий процесс. Интерес к учению у младших школьников формируется через использование различных видов заданий: игровых, творческих, сюжетных, заданий-викторин, заданий-проектов, заданий-встреч. При заданиях на дом необходимо использовать разнообразные формы и приемы формирования мотивации.

Рассматривая приемы выполнения домашнего задания, необходимо подбирать эффективные задания и упражнения, интересные детям, развивающие их ум и смекалку, приучающие к самостоятельной работе. Необходима такая система заданий и упражнений, которая развивала бы творческие способности учащихся, мотивировала детей к обучению.

Использование мотивации позволяет повысить познавательную активность учащихся и достичь им успешного освоения учебного материала. Факторы, влияющие на уровень мотивации: уровень сложности и новизны вопроса, задачи; методы побуждения к деятельности; возможность проявления самостоятельности; методы оценки результатов деятельности; возможность самостоятельности; возможности достижения успешных результатов; позитивное отношение учителя; возможность поощрения за успехи.

В науке выделяют следующие виды домашних заданий:

- индивидуальная;
 - групповая;
 - творческая;
 - дифференцированная;
 - составление домашней работы для соседа по парте.
- В исследовании Л. В. Скоковой говорится, что для снижения нагрузок в процессе выполнения домашней самостоятельной работы учащимся необходимо:
- совершенствовать методику обучения, которая позволила бы подготовить учащихся на уроке к выполнению домашних заданий;
 - разнообразить домашнюю работу, отдавая предпочтение таким домашним заданиям, которые, развивая самостоятельность, активизировали бы деятельность учащихся и вызвали у них интерес и положительные эмоции;
 - исключить недифференцированное, спонтанное заучивание обширной суммы академических знаний;
 - рассчитывать и учитывать время на выполнение домашних заданий;
 - увеличивать время на выполнение домашних заданий только по желанию учащихся;
 - соблюдать принцип индивидуализации обучения [5].

Выявлено, что мотивация учащихся к самостоятельной работе должна сопровождаться следующими организационными мерами:

1. Ознакомление участников учебного процесса с рекомендациями по организации домашней самостоятельной работы.
2. Внедрение в практику обучения специальных тетрадей на печатной основе для выполнения домашних заданий, позволяющих экономить время.
3. Обучение рациональным приемам работы с учебником и учебными материалами.
4. Подготовка учащихся к домашней работе на каждом уроке.
5. Использование проектных технологий, сотрудничества, портфолио.

6. Применение творческих домашних заданий.
7. Привлечение к выполнению домашних заданий родителей.

Таблица 1. Классификация творческих домашних заданий

По содержанию	По виду деятельности	По уровню оформления
1. Вопросник 2. Кроссворд 3. Макет, модель 4. Ребус 5. Сообщение 6. Доклад 7. Сочинение 8. Реферат 9. Исследование 10. Эссе	1. Индивидуальная 2. Парная 3. Мелкогрупповая (3–7 чел.) 4. Групповая (10–15 чел.) 5. Коллективная	1. Рабочая (в тетради, «с листа»...) 2. Экспозиционная (на отдельном формате, содержащая иллюстрации, схемы, таблицы...): – файл-лист; – буклет; – брошюра; – газета; – альбом; – «раскладушка»

Основные цели ТДЗ:

1. Научить учащихся пользоваться дополнительной литературой.
2. Научить выделять главное из общей информации.
3. Сформировать умение лаконично и интересно излагать полученную информацию.
4. Сформировать ораторские навыки.
5. Воспитание эстетической культуры.
6. Получение учащимися более широких и глубоких знаний по предмету.

В последние годы учителя, творчески подходящие к структуре урока, используют разнообразные формы проверки. Проводят взаимопроверки, которые носят воспитательный характер, повышают ответственность учеников, способствуют формированию у них адекватной самооценки. О педагогическом значении проверки домашних заданий в своё время писала Н.К.Крупская: «Задавание уроков на дом тогда только целесообразно, если организован учёт выполнения заданий, качества выполнения этих заданий. Отсутствие проверки дезорганизует учащихся, понижает сознание ими ответственности. Отсутствие систематичности проверки, эпизодичность проверки также дезорганизует» [3].

Оценка домашней работы очень важна. Но учитель не должен ограничиваться лишь

выставлением отметки. Необходимо, чтобы проверка домашней работы будила критическое мышление и логику учащихся. Многие же учителя видят в отметках единственный стимул домашней работы учащихся. Опытные учителя приучают школьников работать на черновике и в случае неудачи представлять черновик, которые они просматривают обычно до урока или в процессе проверки домашнего задания, позволяют вместо нерешённой задачи выполнять другое задание, по выбору самого ученика, и для этого предоставляют возможность такого выбора.

Формирование у школьников положительного отношения к учению в процессе выполнения домашних заданий является важнейшей задачей учителя в любом классе.

И резюмируем мы высказыванием В.А.Сухомлинского: «Интересно на уроке и домашнее задание не в тягость, а интересное, с душой выполненное дома задание неоценимо помогает уроку».

Список литературы

1. Шабалина З. П./ Домашняя учебная работа школьников. / З.П. Шабалина– М., 1982. – 96с.
2. Крившенко Л.П. Педагогика. Учеб. пособие. – М., 2005. С. 415.

3. Н.К. Крупская. Методика задания уроков на дом. Собрание сочинений, М., 1959 г.

4. Педагогический словарь-хрестоматия библиотекаря, российская национальная библиотека, 2005-2007 г.

5. Скокова, Л. В. Здоровьесберегающий подход к организации домашней самостоятельной работы учащихся инновационных образовательных учреждений. Дисс. канд. пед. наук. – 2005.

6. Мамбетакунов У. М. Проблемы преподавания естественнонаучных дисциплин в школах и вузах Казахстана, СНГ и Германии» (стендовый доклад) – Алматы, КазНПУ им.Абая.

7. Джумабаева М.З., БФЭА, – Безопасность образовательной среды в школах кыргызской республики. – Бишкек, 2017.

*Рецензент: д.п.н.,
проф. Мамбетакунов У.Э.*

*Козубаева Б.У.
ага илимий кызматкер
Кыргыз билим берүү академиясы*

МЕКТЕПТЕГИ ТАРЫХЫЙ БИЛИМ БЕРҮҮНҮН ИЛИМИЙ-ДИДАКТИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ

*Козубаева Б.У.
старший научный сотрудник
Кыргызская академия образования*

НАУЧНО-ДИДАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИСТОРИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ШКОЛЕ

*Kozubaeva B.U.
Senior Researcher of the
Kyrgyz Academy of Education*

SCIENTIFIC AND DIDACTIC FOUNDATIONS OF HISTORICAL EDUCATION IN SCHOOL

Аннотация. Макалада мектептеги тарыхый билим берүүнүн илимий-дидактикалык негиздери каралды, тарых предметинин мазмунун түзүүгө таасир эткен факторлор, концентрдик окутуунун жана цивилизациялык мамиленин өзгөчөлүктөрү, компетенттүүлүк концепциясы менен салттуу дидактикалык теориялардын жалпылыгы жана өзгөчөлүктөрү талдоого алынды.

Түйүндүү түшүнүктөр: дидактикалык теориялар, компетенция, дидактикалык принциптер, концентрдик окутуу, цивилизациялык мамиле.

Аннотация. В статье рассматриваются, научно-дидактические основы исторического образования; проанализированы концентрический и цивилизованной подход, факторы, влияющие на создание содержания предмета, общие черты и особенности традиционных дидактических теорий с концепцией компетентности.

Ключевые понятия: дидактические теории, компетентность, дидактические принципы, концентр, цивилизационный подход.

Abstract. The article discusses the scientific and didactic foundations of historical education; analyzed the concentric and civilized approach, the factors influencing the creation of the content of the subject, the general features

and features of traditional didactic theories with the concept of competence.

Key words: didactic theories, competence, didactic principles, concentration, civilizational approach.

Мектептеги тарыхый билим берүү Кыргыз Республикасындагы билим берүү системасынын бөлүнгүс бир бөлүгү болуп эсептелет. Тарых предметинин коомдогу орду мамлекетибиз эгемендүүлүккө ээ болгондон бери салмактуу болуп барат. Анткени:

- Тарых – улуу муунду кийинки муундар менен байланыштырып туруучу көпүрө. Өзүнүн, өз элинин, жеринин тарыхы, калыптануусу, улуттук руханий жана материалдык маданияты, белгилүү тарыхый ишмерлери тууралуу окуп-үйрөнүү окуучунун инсан катары калыптануусуна, анын чыгармачыл ишмердүүлүгүнө, келечек тагдырына чоң таасир этет;

- Коомдун тездик менен өнүгүүсү: көз караштардын, адамзаттык жана улуттук баалуулуктардын өзгөрүүсүнө алып келди. Мына ушундай өзгөрүүлөрдүн контексинде мамлекет үчүн Кыргызстанда жашаган бардык улуттардын биримдиги, бири-бирин түшүнүүсү жана биргеликте аракеттенүүсү маанилүү. Ошондуктан, жарандык

иденттүүлүктү калыптандыруу негизги маселе болуп калууда;

- Маалыматтык коомго өтүү инсандын көп тилдүү, көп маданияттуу жана көп конфессиялуу дүйнөгө ыңгайлашуу, коммуникативдүү жөндөмдүүлүктөрүн калыптандыруу жана толеранттуу болууну талап кылат. Инсан өзүнүн улуттук маданиятын билүү, колдонуу жана сыйлоо менен бирге башка маданияттын өзгөчөлүктөрүн дагы кабыл алууга жөндөмдүү болуусу керек;

- Эл аралык деңгээлде чечилүүчү дүйнөлүк глобалдык проблемалар (маалыматтык, экологиялык, ресурстук, жеке жана коомдук коопсуздук) инсандын дүйнөлүк коомчулук менен бирге аракеттенип, маселени чечүүгө даярдыгын талап кылат. Инсан аталган проблемалар дүйнөлүк, ошол эле мезгилде Кыргызстанга дагы тиешелүү экендигин андап-түшүнүүсү зарыл.

Демек, мектептеги тарыхый билим берүүнүн илимий-дидактикалык негиздерин иштеп чыгуу маселеси актуалдуу бойдон калат. Мектептеги тарыхый билим берүүнүн илимий-дидактикалык негиздерин иштеп чыгууда бир топ факторлор эске алынат. Алар: коомдун саясий, экономикалык жана маданий талаптары.

Билим берүү системасындагы ар бир иш-аракеттер саясий маанидеги жалпы улуттук кызыкчылыктар менен коштолот. Бүгүнкү коомдун алдында окуучуларды саясий плюрализмге даярдоо, башка элдердин маданиятына жана динине толеранттуу мамиле жасоо, жарандык иденттүүлүк сыяктуу сапаттарды калыптандыруу милдети турат. Бул иштер мамлекеттик жана дүйнөлүк саясий-укуктук документтер менен бекемделет.

Мамлекеттин билим берүү саясатындагы стратегиялары:

Кыргыз Республикасынын 2020-ж. чейин Билим берүүнү өнүктүрүү стратегиясы;

2018-2040-жж. Туруктуу өнүгүүнүн улуттук стратегиясы.

Бул документтерде компетенттүүлүк мамилени негизинде билим берүүнүн мазмунун модернизациялоо жана жаңы муун үчүн даярдалган билим берүүнүн стандартына өтүү каралат.

Дүйнөлүк уюмдардын билим берүүгө байланышкан документтери:

БУУнун Европалык экономикалык комиссиясынын (ЕЭК) Туруктуу өнүгүүнүн кызыкчылыгындагы билим берүү [10];

Туруктуу өнүгүүнүн максаттары (ТӨМ) БУУнун Башкы Ассамблеясынын атайын отурумунда кабыл алынган [8].

Туруктуу өнүгүүнүн кызыкчылыгындагы билим берүү стратегиясында белгиленгендей билим берүү окуучулардын «компетенттүүлүгүн жана өзүнө болгон ишенимин көтөрүп, жаратылыш менен гармонияда болуп, чың ден-соолукта жашоо мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүүгө, социалдык баалуулуктар, гендердик теңчилик жана маданий көп түрдүүлүк жөнүндө камкордук көрүүгө багытташы» зарыл. Ал эми тарыхый билим берүүнүн мазмунуна төмөнкү негизги темалар: «жарандуулук, тынчтык, адептүүлүк, локалдык жана глобалдык контексттеги жоопкерчилик, демократия жана башкаруу, адилеттүүлүк, коопсуздук, адам укугу, гендердик теңчилик, маданий көп түрдүүлүк, айлана-чөйрөнү коргоо, биологиялык жана ландшафттык ар түрдүүлүк ...» киргизилүүсү керек.

БУУнун Башкы Ассамблеясынын атайын отурумунда жакырчылыкты четтетүүгө, планетаны коргоого жана жалпы жыргалчылыкты камсыз кылууга багытталган Туруктуу өнүгүүнүн максаттары (ТӨМ) [8] (2015-жылдын сентябры) глобалдык программасы кабыл алынган. Ага ылайык, №4 туруктуу өнүгүүнүн областынын максаты «бардыгын кучагына камтыган жана адилеттүү, сапаттуу билим берүүнү камсыз кылуу жана бардыгы үчүн өмүр бою окуу мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү» менен байланышкан, ошол эле мезгилде №4.7. төмөнкү максатты көздөйт: «2030-жылга карай бардык окуучулар туруктуу өнүгүүнү камсыз кылуу үчүн зарыл болгон, билимдерге жана көндүмдөргө ээ болуусун, ошонун ичинде, туруктуу өнүгүү маселелери боюнча окутуунун, туруктуу

жашоо образын, адам укуктарын, гендердик теңчиликти, тынчтыктын жана зомбулук көрсөтпөөнүн маданиятын пропагандалоонун, дүйнөлүк жаранды тарбиялоо жана маданий көп түрдүүлүктү, маданияттын туруктуу өнүгүүгө салымын таануунун жардамы менен камсыз кылуу». Глобалдык жарандыкка тарбиялоо маселелери Тарых курстарын окутууда интеграциялоочу роль ойной алат.

Дүйнөлүк коомчулуктун постиндустриалдык жана маалыматтык коомго өтүүсү инсандан экономикалык компетенттүүлүктү талап кылат. Ага ылайык жашоодо өз ордун табуу үчүн окуучу экономикалык билимдерге жана жөндөмдүүлүктөргө ээ болуусу керек. Т.а. билимге гана ээ болуу жетишсиз, окуучу өз ишмердүүлүгүндө проблемаларды көрө билүү жана чечүү жөндөмдүүлүктөрүнө ээ болуусу зарыл.

Маалыматтык коомдо маданий баарлашуу биринчи орунга коюлуп, анын элементтерин өздөштүргөн инсан коомдо өз ордун таба алуусу белгилүү. Ал үчүн инсан өз эне тилинен башка тил билүүсү, техникалык каражаттарды колдоно алуусу, өз элинин руханий жана тарыхый-материалдык байлыктары менен бирге башка мамлекеттердин маданияты жөнүндө маалыматка ээ болуусу, ж.б. талап кылынат.

Тархый билим берүүнүн компетенттүүлүккө негизделген мазмунун тандоонун дидактикалык системасын аныктоодо негизги түшүнүк катары “мазмун деген эмне?” деген суроого жооп берүү маанилүү.

Мазмун – билим берүү системасынын негизги компоненти болуп эсептелет. Ошондуктан, педагогикада билим берүүнүн мазмунунун принциптерин, критерийлерин аныктоо жана аларды окутуу процесси үчүн тандоо актуалдуу маселелерден болуп саналат.

Ю.К. Бабанский: “Билим берүүнүн мазмуну – бул окуучулардын ар тараптуу акыл-эс жана дене-бой жөндөмдүүлүктөрүнүн өнүгүүсүн камсыз кылган, алардын дүйнө таанымын, моралдык жана жүрүш-турушун калыптандырган,

коомдук турмушка жана эмгекке даярдаган илимий билимдердин, көндүм жана ыкмалардын системасы” [1. с. 366] деп жазса, В.С.Леднев: “Билим берүүнүн мазмуну – бул негизги шарты уюштурулган ишмердүүлүк болуп эсептелген инсандын касиетинин жана сапатынын прогресивдүү өзгөрүү процесси” [3. с.54] деп белгилейт.

Демек, билим берүүнүн мазмуну – окуучуларды ар тараптан өнүгүү менен бирге алардын компетенттүү инсан катары калыптануусуна дагы көңүл бурушу шарт. Мына ушул көз караштын негизинде педагогикада курстун мазмунун түзүүгө таасир этүүчү ар түрдүү дидактикалык теориялар иштелип чыккан.

Дидактикалык материализм. Анын көрүнүктүү өкүлдөрү Я.А.Коменский, Дж.Мильтон ж.б. Мектептин негизги максаты окуучуларга ар түрдүү илимдерден топтолгон көбүрөөк билим берүү керек деп эсептешкен. Мындан келип чыгып, билим берүүнүн “энциклопедиялык модели” иштелип чыккан. Бул теориянын негизинде окуучунун жөндөмдүүлүктөрү теориялык гана билимдин негизинде калыптанат деп эсептелген жана алынган билимдин практика менен тыгыз байланыштуу болуусуна көңүл бурулган эмес.

Дидактикалык формализм. Бул теориянын тарапкерлери: А.Дистервег, Ж.Ж.Руссо, И.Г.Песталоцци, И.Гербарт, Я.Давид, Э.Шмидт, ж.б. билим берүүнүн мазмунун окуучулардын жөндөмдүүлүктөрүн жана таанып-билүү кызыкчылыктарын өнүктүрүүчү каражат катары карашкан. Мында баланын билимге ээ болуусу эмес, окуу материалынын негизинде интеллектуалдык жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүү башкы ролго чыккан. Бул теорияга ылайык билим, анын калыптандыруучу баалуулугу, турмуштук жана коомдук практикадагы мааниси көмүскөдө калган.

Дидактикалык прагматизм (утилитаризм). Бул теориянын жактоочулары Д.Дьюи, Г.Кершенштейнер ж.б. билимди эмес, практикалык ишмердүүлүктү маанилүү деп эсептешет. Адамзаттын социалдык мурастарына ээ болуу үчүн окуучу ишмердүүлүктүн бардык түрүн өздөштүрүүсү зарыл, мында оюн менен ишмердүүлүк биригет.

Функционалдык материализм. В.Оконь тарабынан сунушталган бул теория биринчиден, чындыкты таанып-билүү жана билимге ээ болуу, экинчиден, бул билимдердин окуучулардын ой-жүгүртүүсүндө иштеши, үчүнчүдөн, аларды практикалык ишмердүүлүгүндө колдоно алууга негизделет. Ар бир предметтин негизги идеясы болуш керек, мисалы, тарыхта таптык күрөш идеясы, биологияда эволюция идеясы ж.б.

Структурализм. К.Сосницкий тарабынан сунушталган бул теорияда ар бир окуу предметтин мазмунун түзүүдө эки нерсеге көңүл бурууну сунуштаган. Биринчиси, жалпы билим берүүчү мектептер үчүн илимий жана билим берүүчүлүк маанисине кароо, экинчиси, анчалык маанилүү эмес, экинчи орундагы маалыматтар.

Системалык-ишмердүүлүк. Системаны жана ишмердүүлүктү бириктирген бул теория Л.С.Выготский, В.В.Давыдов, Л.В.Занков, Д.Б.Эльконин, М.Н.Скаткин, А.Г.Асмолов ж.б. тарабынан иштелип чыккан. Бул теорияга ылайык окуучуга даяр илимий билимдер системалуу түрдө берилет. Окуучу билимдерди ишмердүүлүк жүргүзүү менен, т.а. ой-жүгүртүү, коммуни-кативдүүлүк, рефлексия аркылуу өздөштүрөт.

Компетенттүүлүк. Компетенттүүлүк мамиле боюнча окумуштуулар В.А.Адольф, В.Байденко, П.В.Беспалов, В.А.Болотов, И.А.Зимняя, Е.Л.Коган, В.В.Лаптев, О.Е.Лебедев, В.В.Сериков, А.В.Хуторский, ж.б. эмгектери каралды. Алардын бардыгы заманбап коомго ыңгайлашуу үчүн

окуучуларга билимдин көлөмүн сиңирүү маанилүү эмес, ошол коомдо жашай алуу үчүн билимди колдоно алуу маанилүү деп белгилешет. Т.а. компетенттүүлүк окуучунун алган билимин колдоно алуу жөндөмдүүлүктөрүнө басым жасайт.

Аталган дидактикалык теориялардын баарынын келип чыгуу тарыхы, билим берүүнүн мазмунун түзүүдө артыкчылыктары жана кемчиликтери бар. Курстун мазмунун компетенттүүлүк мамиленин негизинде түзүү теориясы дагы өзүнүн артыкчылыктары жана кемчиликтери, аталган бардык теориялар менен байланыштуулугу менен өзгөчө. Анткени, педагогиканын канча кылымдарды камтыган тажрыйбасы топтолуп отуруп, компетенттүүлүк мамилеге негиз болуп берди.

Аталган теориялар менен компетенттүүлүк мамиленин эки чоң айырмачылыгы бар:

1. Аталган бардык теориялар педагогика, философия жана психология илимдеринин негизинде келип чыкса, компетенттүүлүк экономика тармагынан келип чыккан. Ошондуктан, дидактикалык теорияларда негизги сөз: “окутуу”, “билим берүү”, “ой-жүгүртүү”, “таанып-билүү”, “калыптандыруу”, “ишмердүүлүк”, ж.б. болсо, компетенттүүлүктө: бул сөздөргө кошумча “аракеттенүү”, “функция”, “роль” ж.б. түшүнүктөр колдонулат.

2. Жогорудагы таблицада көрсөтүлгөндөй дидактикалык теориялардан компетенттүүлүк мамиленин эң негизги айырмачылыгы: окуучунун жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүү. Ошол эле мезгилде билим өз маанисин жоготпойт, билим кайрадан окуучунун ар тараптан негизги жана предметтик компетенттүүлүктөрүн калыптандырууга жардамчы болот.

Демек, компетенттүүлүк мамиленин билим берүүнүн мазмунун түзүүдө негизи катары тандап алуунун бир топ себептери бар. Алар, окуу процессин салттуу окутууда колдонулуп келген “окуп, айтып бер” принцибинде эмес, “алган билиминди турмушта пайдалана бил” принциби менен өткөрүүгө негиз болот [4. 2012. 32-36 бб.]

Мектептеги тарыхый билим берүүнүн максаты жана милдети төмөнкү шарттар менен белгиленет:

- Тарых окуучуларга илимий фактыларга негизделген адамзаттын өткөн турмушу жөнүндө баяндайт. Мында тарых илими менен педагогиканын максаттары айкалышып, мектептик тарыхый билим берүүнүн багытын аныктайт. Бул багыт мектептеги тарыхый билим берүүнүн биринчи максатын жана милдетин алып чыгат. Т.а. тарых предмети окуучуларга тарыхый окуя, дата, тарыхый мамлекет жана тарыхый инсандар жөнүндө билим берет;

- Тарых окуучуга өзүнүн улуту, мамлекети жана маданияты жөнүндө маалымат берүү менен анын өзүн идентификациялоого, коомго социалдашуусуна жана предметтик компетенттүүлүктөрдү калыптандырууга жардам берет. Бул шарттар мектептик тарыхый билим берүүнүн максаты менен милдетинин экинчи жагын ачып берет. Т.а. тарых окуучунун өзүн таанып-билип, коомдун толук кандуу мүчөсү болуусуна, өзүнүн жана башка улуттардын өзгөчөлүктөрүн, маданиятын окуп-үйрөнүп, аларды сыйлоо менен толеранттуу мамиле жасоосуна, инсандык жана жарандык сезимдердин калыптануусуна жардам берет.

- Окууга жана түшүнгөнүн түшүндүрүп бере алууга үйрөтүү – окуучуга сабактарга жана ар түрдүү башка таанып-билүүчү тапшырмаларды аткаруусу үчүн шарт түзүү. Бул жерде маалыматты илимий түрдө толук өздөштүрүү, аларды аныктоо эмес, түшүндүрүп берүү маанилүү. Мисалы, дүйнөлүк экономикалык кризистер эмнеден келип чыгат, анын Кыргызстан үчүн кандай таасирлери болушу мүмкүн. Эмне үчүн биз социалдык жашоодогу техникалык тигил же бул кубулуштарга, туш келебиз? ж.б. Бул жерде Илимий техникалык революциянын жетишкендиктерин санап берүү эмес, булар кандай жол менен эмне үчүн келип чыкты деген суроого жооп берүү маанилүү.

- Руханий баалуулуктарга туура мамиле жасоо. Элдер, алардын баалуулуктарынын, маданиятынын ар түрдүүлүгү жөнүндө түшүнүккө ээ болушу жана буларга туура мамиле жасай алуу жөндөмдүүлүгү.

- Окуучуда ар түрдүү кырдаалда колдоно алуучу ишмердүүлүк жөндөмдүүлүгү – негизги компетенттүүлүктөрдү калыптандыруу;

- Кесиптик багыт берүү менен билимин үзгүлтүксүз улантууга даярдоо.

Бүгүнкү тарыхый билим берүүнүн максаты дал ушул багыттардын негизинде аныкталат. Ошентип, тарых предмети окуучуга билим эле бербестен анын компетенттүүлүктөрүн дагы калыптандырууга багытталат [5. 2015. 332-339 бб.].

Тарыхый билим берүүнүн мазмунун түзүүдө көптөгөн принциптер тандалат. Алардын бардыгын бириктирип Краевский үч негизги принципти сунуштайт:

1. Демократиялык коомдун талаптарына жооп берген билим берүүнүн мазмунунун принциби;

2. Билим берүүнүн мазмунун тандоодо окутуунун мазмундук жана процесстик биримдигин эске алуу принциби;

3. Окуучунун ар түрдүү деңгээлде инсандык өнүгүүсүн жана калыптануусун эске алган билим берүүнүн мазмунунун принциби.

Демек, тарых курсунун мазмунун аныктоодо дидактикалык принциптерди тактоо максатка ылайыктуу. Анткени, дидактикалык принциптер – окуу материалын тандоодо багыттоочу болуу менен бирге мазмундун илимийлүүлүгүнө, теория менен практиканын байланышына жана окуучунун жаш өзгөчөлүгүнө туура келүүсүн карап, мазмундун берилишинин критерийлерин аныктайт.

Дидактикалык принциптер:

Илимийлүүлүк принциби. Илимге негизделген мазмун менен окуу предметинин байланышы, окуу материалынын коомдун, илимдин жана маданияттын өнүгүүсүнө, окутуунун билим берүүчү, өнүктүрүүчү жана тарбиялоочу функцияларына дал келүүсү;

Жеткиликтүүлүк принциби. Окуу материалы мектеп жашындагы окуучулар үчүн жеткиликтүү болуп, алардын жаш курагын, психологиялык жана интеллектуалдык өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен тандалып алынышы. Ошол эле учурда

өтө жөнөкөйлөтүлбөстөн, окуучуларды ой-жүгүртүүгө, алган билимдерин өз алдынча анализдеп, жыйынтык чыгарууга негизделиши керек;

Теориянын практика менен байланыш принциби. Окуучунун алган билимдерин турмушта колдоно алуусу, т.а. компетенттүүлүктөрдү калыптандырууга негизделген принцип;

Системалуулук жана уланмалуулук принциби. Окуу материалынын системалуу түрдө, логикалык уланмалуулукта берилиши. Окуп-үйрөнүлгөн материалдын негизинде окуучу жаңы билимдерди өздөштүрүүгө даярданат. Системалуу жана логикалык байланышта алган билимин өөрчүтүүгө кеңири мүмкүнчүлүк ачылат;

Окуучунун активдүүлүгү жана ан-сезимдүүлүгү. Окуу материалы окуучулардын алган билимдерин эстеп калуу менен бирге эле, колдонууга, өркүндөтүүгө аракет кылууга шыктандырып тандалышы. Аталган принцип окуу материалын окуучу мугалим менен тыгыз байланышта, эриш-аркактыкта өздөштүрүүсүн эске алат;

Окутуунун көрсөтмөлүүлүк принциби. Окуучулардын абстракттык-логикалык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү максатында окуу материалына кошумча иллюстрацияларды (сүрөт, картинка, фотография), графикалык (диаграмма, схема, таблица), техникалык каражаттарды (слайд, ролик, диафильм) колдонууга негизделет;

Интеграциялык принцип. Тарых, коом, маданият, социология тууралуу билимдердин жалпылаштырылып, шайкештикте берилиши каралат;

Окуучулар үчүн актуалдуулугу. Окуу китебиндеги теманын аталышы, окуу материалдын берилиши жана андагы кошумча текст, иллюстрация, графиканын берилиши окуучулар үчүн кызыктуу болуп, окуу үчүн мотивация катары кызмат кылат.

Гумандуулук. Окуу китебинин мазмуну инсанды гумандуулук нуктан калыптандырууга, улуттук жана дүйнөлүк казынадагы топтолгон баалуулуктарды чыгармачылык жана практикалык активдүү өздөштүрүүгө багытталат.

Гендердик теңчилик. Үй-бүлөлүк жана башка укуктук мамилелерде эркек

менен аялдын тең укуктуу аракеттенүүсүнө негизделет.

Плюрализм. Коомдогу көз караштардын, ойлордун жана аракеттердин көп түрдүүлүгүнө негизделет.

Жогоруда белгиленген принциптер тарых предметинин мазмунунун кандай өңүттө берилүүсүн аныктоого шарт түзөт. Советтик билим берүү системасында тарых предмети сызмактык принципте, формациялык мамиледе окутулчу. Эгемендүүлүк жылдары республиканын тарыхчылары тарабынан тарых илимине жана тарых предметине көптөгөн өзгөртүүлөр киргизилди. Көптөгөн иш-аракеттерден жана эмгектерден кийин Жалпы билим берүүчү мектептердеги тарых предмети: Дүйнөлүк тарых жана Кыргызстан тарыхы курстарына бөлүнүп, окутула баштады. Натыйжада, биринчи (1997) жана экинчи (2005) тарыхый билим берүүнүн стандарттары боюнча тарых предметинин мазмундук багыты концентрдик принципте түзүлдү. Республикалык тарыхчылар сызмактык принципти концентрдик принципке алмаштыруу менен мазмундун берилишинде олуттуу өзгөрүү жасашты. Концентрдик принцип ар бир баскычта мазмунду кайталоого шарт түзөт. Натыйжада, окуучу ар бир баскычта бир эле окуу материалы боюнча “жөнөкөйдөн татаалга” деген принцип менен билим алат.

Концентр – (лат. con – бирге, centrum – борбор) мурдагы баскычтагы мазмун менен окшош, бирок, андан татаалдыгы жана көптүгү менен айырмаланган окутуунун баскычы [11].

Концентр – окуу материалын жабык айланада уюштуруу принциби [12].

Демек, концентрдик принцип – окуу материалын окуучулардын жаш өзгөчөлүгүнө карата жайгаштыруу аркылуу окуу процессин кайталоо менен уюштуруу.

Тарых илиминин жана тарыхты мектепте окутуунун максаттары жана милдеттери өзгөрүп, окуучулардын компетенттүүлүгүн калыптандыруу билим берүүнүн негизги багыты катары тандалып жаткан мезгилде мазмунду формациялык эмес цивилизациялык мамиледе берүү актуалдуу болуп калды. Анткени, Советтик тарых илими сунуштаган тарыхты коомдук-формациялык өңүттө окуп-үйрөнүү Чыгыш цивилизациясына эмес Батыш

цивилизациясына дал келе тургандыгы далилденди.

Аталган түшүнүктөргө төмөнкүдөй аныктамалар берилет: М.А.Баргдын пикири боюнча: «цивилизация категориясы формация категориясына караганда кенири түшүнүк. Анткени, цивилизация коомду, анын бардык байланыштарын жана көрүнүштөрүн концептуалдаштырат» [2.С.71.]. Чыгыш таануучу Л.И.Рейснер: “формацияда – стадия, динамика, баскычтуу өнүгүү сыяктуу тарыхый процесстерге көңүл бурса, цивилизация – уланмалуулук, үзгүлтүксүздүк, тажрыйба жана ийгиликтерди топтоо, мамлекет, маданият жана диндин интеграцияланган функцияларынын негизинде коомдун стабилдүүлүгүн сактоо негизи орунда турат” [7. С.43].

Формациялык мамиле универсалдуу, жалпы, кайталанууга, цивилизациялык мамиле локалдык-региондук, уникалдуу жана цивилизациялардын өзгөчөлүктөрүнө көңүл бурулат. Ошондуктан, эки мамилени айкалыштырып колдонуу максатка ылайыктуу болот деп эсептегендер да бар. Мисалы, Рейснер: «формациялык жана цивилизациялык жолдор бири-бирин толуктоосу керек, анткени, реалдуу коомдук организмде формациялык жана цивилизациялык башталыштар интеграцияланган жана бири-бирине өтүп турат. Алардын башталышы бирдей эмес: Чыгышта – цивилизациялык, Батышта – формациялык башталыш басымдуулук кылат» [9] деген пикирди билдирет.

Чыгышта эмне үчүн цивилизациялык мамиле басымдуулук кылат деген суроого жооп берүү менен белгилүү чыгыш таануучу М.И. Майоров төмөнкү себептерди санап өтөт:

1. Формациялык мамиледе материалдык өндүрүштүк мамилелер, эки таптын өз ара мамилелери негизги катары алынып, тарыхтагы адам фактору төмөндөтүлүп, кээде такыр эле эске алынбай калган. Руханий чөйрөнүн (маданият, дин, илим) өз алдынчалыгы жана тарыхый өнүгүүдөгү мааниси четке кагылган.

2. Аталган концепциянын европентристик маанайда түзүлгөндүгү. Анткени, Батыш Европа формациялык стадиянын бардыгын басып өткөн. Чыгыштын өзгөчөлүктөрү “артта калуу”

“өнүкпөй бир ордунда туруп калуу” деп түшүндүрүлгөн [7. С. 24-25.].

Аталган себептерге кошумча жалпы Чыгыш цивилизациясында өзгөчө орунда турган Көчмөндөр цивилизациясына формациялык концепциянын дал келбегендиги төмөнкүлөр деп белгилөөгө болот:

1. Көчмөндөр цивилизациясы Кул ээлөөчүлүк жана Капиталисттик коомдук-экономикалык формацияларды басып өткөн эмес. Анткени, биринчиден, көчмөндөрдө кул – коомдун, үй-бүлөнүн мүчөсү катары саналган. Экинчиден, коомдо кулдардын саны аз санда болгон. Т.а. коомдо же мамлекетте массалык кулдарды иштетүү болгон эмес. Капиталисттик коомго мүнөздүү капитал, өнөр жай, жумушчу түшүнүктөрү көчмөндөр цивилизациясында эс качан болгон эмес. Коомдук мамилелер социалдык-таптык катмарлардын ортосунда гана жүргөн.

2. Көчмөндөр негиздеген империялар көбүнчө жеке тарыхый инсан менен байланыштуу болгон. Ошондуктан, коомдук-формациялык мамиленин адам факторун четке каккан идеясы көчмөндөр цивилизациясына дал келбейт. Ошол эле мезгилде көчмөндөрдүн маданияты адам, анын жашоосу, кайгысы жана кубанычы, анын дүйнө жана жаратылыш менен мамилесине негизделген.

3. Маданиятты саясат жана экономиканын көлөкөсүндө калгандыгы формациялык мамиле көчмөндөр цивилизациясына дал келбей тургандыгынын дагы бир далили болуп эсептелет. Анткени, көчмөндөр негиздеген империялар тез-тез талкаланып, ордуна башка мамлекеттер негизделген. Ал эми көчмөндөр цивилизациясы ар кайсы мезгилде өзүнүн өзгөчөлүгүн сактап калган.

О.э. Чыгыштын цивилизациялык концепциянын идеяларына дал келүүсү беш критерий менен белгиленет:

1. Жер иштетүү, мал чарбачылык, кол өнөрчүлүк жана соода-сатыкка негизделген өндүрүүчү чарба. Дал ушул экономикалык байланыштар Байыркы Чыгышта цивилизациялардын жаралуусуна алып келди.

2. Эмгектин бөлүнүшү коомдогу татаал социалдык-таптык мамилелердин

түзүлүүсүнө өбөлгө болду. Адамдар мал-мүлкүнө карата социалдык катмарларга бөлүнүп, Байыркы Чыгышта кулдар дагы коомдун мүчөсү катары эсептелген.

3. Шаарлардын пайда болуусу маданияттын, соода-сатыктын жана илимдин пайда болуусуна алып келген. Шаар айыл жана соода жолдору менен тыгыз байланышта болгон. Бирок, Байыркы Чыгыш цивилизацияларында шаарлар тез-тез талкаланып жок болуп турган. Шаарлардын жок болуусу бул цивилизациянын жок болуусун түшүндүрбөйт.

4. Эмгектин бөлүнүшү жана экономиканын өнүгүүсү коомдо социалдык топтордун түзүлүшүнө алып келген. Ар кандай көз караштагы жана кызыкчылыктагы социалдык топторду бириктирүү жана башкаруу үчүн мамлекеттер түзүлдү. Бийлик башкаруучу чиновниктердин колуна топтолду. Мамлекеттердин негизги атрибуттары катары анын жашап туруусун камсыздаган: армия, налог, мыйзам калыптанды.

5. Маданият цивилизациянын кеңири түшүнүгү катары: тил, тарых, дин, каада-салт, илим, искусство, ж.б. аныктайт. Демек, цивилизация – бул кеңири маданий коомчулук [7. С. 24-25.].

Демек, тарых курсунун мазмунун түзүүдө цивилизациялык өнүтүү колдонуу мектептик тарыхый билим берүүнүн түзүлүшүн, максат, милдеттерин жана принциптерин дагы бир жолу карап чыгып, өркүндөтүүгө жана жакшыртууга шарт түздү [6. 2016. 94-100 бб.].

Жогоруда айтылгандардан келип чыгып, мектептеги тарыхый билим берүүнүн илимий-дидактикалык негиздери болуп:

- *Тарыхтын мазмунун предметтик компетенттүүлүктөрдү калыптандырууга багытталган концепциянын негизинде түзүү;*

- *Тарыхтын методологиялык негизи катары цивилизациялык мамиленин (маданият, илим, жөнөкөй адамдардын күнүмдүк жашоосу ж.б.) алынышы;*

- *Окуу материалынын илимий теорияга негизделип, дидактикалык принциптерди эске алуу менен тандалышы;*

- *Ар бир окуп-үйрөнүлгөн материалды жыйынтыктоочу катары берилген*

тапшырмалардын компетенттүүлүктү калыптандырууга багытталышы;

-Компетенттүүлүктүн концепциясына негизделип түзүлгөн курстун мазмунуна ылайык окуу шимердүүлүгүн өзгөртүү болуп саналат.

Адабияттар:

1. Бабанский Ю.К. Педагогика [Текст] /Под ред. Ю.К.Бабанского. «Просвещение», М.; 1983 г. [OCR Detskiysad.Ru](http://OCR.Detskiysad.Ru)

2. Барг М.А. Категория «цивилизация» как метод сравнительно-исторического исследования (человеческое измерение) [Текст] // М.А. Барг. История СССР. 1991. №5. С.71.

3. Леднев В.С. Содержание образования. – М., 1989. с.54

4. Козубаева Б.У. Кыргызстан тарыхын окутууда окуучулардын компетенттүүлүгүн арттыруу. КББА кабарлары. №2 (22). 2012. 32-36 бб.

5. Козубаева Б.У. Тарыхый билим берүүнүн стандартында компетенттүүлүктүн чагылдырылышы. КББАнын кабарлары. №3 (35). 2015. 332-339 бб.

6. Козубаева Б.У. Тарых предмети боюнча окуу программасындагы айрым өзгөрүүлөр. КББАнын кабарлары. №3 (39). 2016. 94-100 бб.

7. Майоров Н.И. Введение в историю Древнего Востока. Учебное пособие. Томск: Изд-во Томского университета, 2003. 143 с.

8. Образование в духе глобальной гражданственности – URL: <http://ru.unesco.org/gced>

9. Рейснер Л.И. «Цивилизации» и «формация» в обществах Востока и Запада [Текст] / Л.И. Рейснер. Азия и Африка сегодня. 1984. №6. С. 24-29.

10. Стратегия ЕЭК ООН для образования в интересах устойчивого развития. 23.03. 2005. – СЕР/АС.13/2005/3/Rev.1 - URL: http://www.iseu.bsu.by/wp-content/uploads/2016/05/resolution_vilnus.pdf

11. Толковый словарь Ушакова. Д.Н. Ушаков. 1935-1940.

12. Толковый словарь Ефремовой. Т.Ф. Ефремова. 2000

Рецензент: п.и.д, проф. Добаев К. Д.

*Капарова Чынар
Кыргыз Республикасынын
Улуттук илимдер академиясынын Ч. Айтматов атындагы
Тил жана абадият институтунун аспиранты*

ТЕЛЕКӨРСӨТҮҮДӨ АЛЫП БАРУУЧУНУН ОБРАЗЫ

*Капарова Чынар
Аспирант Института языка и литературы им. Ч. Айтматова при
Национальной академии наук Кыргызской Республики*

ОБРАЗ ВЕДУЩЕГО В ТЕЛЕПЕРЕДАЧЕ

*Kaparova Chynar
Post-graduate student of the Institute of Language and Literature named after
Ch. Aitmatov under the National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic*

THE IMAGE OF HOST IN PROGRAMME

Аннотация: Макалада телекөрсөтүүдө алып баруучунун ролу, образы, анын сырткы келбетинин маанилүүлүгү, жүрүм-турум стили аныкталды. Теле алып баруучунун күлк-мүнөзүн, имиджин, анын көрөрмандарга таасир этүүдөгү өзгөчөлүктөрүн ар кыл багытта изилдеген окумуштуулардын эмгектерине кайрылдык. Бүгүнкү күндө маалыматтарды өз алдынча алуу мүмкүнчүлүгүнүн кеңейгендигине карабастан алып баруучулук кесип өзүнүн актуалдуулугун жоготпостон, тескерисинче, массалык маалымат каражаттары жана аудиториянын ортосунда көпүрө милдетин аткарып, телекөрсөтүүлөрдүн жандуу болушун шарттап келе жатат. Азыр да телекөрсөтүүнүн алып баруучусу болууну каалагандар аз эмес. Бирок алар бул кадыр-барктуу кесиптин ары түйшүктүү, ары талабы күчтүү экенин биле бербейт. Жогорку тышкы келбетке, уккулуктуу үнө, мыкты калыптанган дикцияга, журналисттик чеберчиликке, жалпылап алганда терең жана бай эрудицияга ээ болуу телекөрсөтүүнүн алып баруучусу үчүн негизги талап.

Түйүндүү сөздөр: телекөрсөтүү, образ, алып баруучу, аудитория, имидж, чеберчилик, экран, телеканал.

Аннотация: В данной статье рассмотрены роль, образ, важность внешнего вида, стиль поведения ведущего телепередачи. Мы обратились к многочисленным трудам учёных, которые с

разных ракурсов изучали характер, имидж ведущего, особенности его влияния на зрителей. Несмотря на то, что в наше время расширились возможности самостоятельного поиска информации, профессия ведущего, не теряя своей актуальности, наоборот, устанавливает связь между средствами массовой информации и аудиторией, и с каждым днём благодаря ему возрастает оживлённость телепередач. И на сегодняшний день, есть немало желающих на должность ведущего. Но не все знают о том, что эта почётная профессия, имея высокие требования, даёт плоды только путём больших усилий. Основными требованиями для профессии ведущего являются презентабельный и приятный внешний вид, наполненный и звучный голос, выразительная дикция, журналистское мастерство и профессионализм, если взять в общую картину, то главное иметь глубокую и богатую эрудицию.

Ключевые слова: телевидение, образ, ведущий, аудитория, имидж, мастерство, профессионализм, экран, телеканал.

Annotation: This article discusses the role, image, importance of appearance, style of behavior of the host of the TV show. We turned to the numerous works of scientists, who from different angles studied the character, image of the presenter, the peculiarities of its influence on the audience. Despite the fact that in our time

the possibilities of independent information retrieval have expanded, the profession of the host, without losing its relevance, on the contrary, establishes a connection between the media and the audience, and thanks to it, the liveliness of TV shows increases every day. And today, there are many who want to become a host. But not everyone knows that this honorable profession, having high requirements, gives results only through great efforts. The main requirements for the profession of a host are presentable and pleasant appearance, full and sonorous voice, expressive diction, journalistic skills and professionalism. If taken into the big picture, the main thing is to have deep and rich erudition.

Keywords: *TV, image, host, audience, image, skill, professionalism, screen, TV channel.*

Телекөрсөтүүдө кабарчылык кызмат менен тележурналисттик ишмердүүлүгүн баштаган ар бир адис убакыттын өтүшү менен ошол программанын жүзүнө айланып, алып баруучу боло алат. Коомчулукта алып баруучулук кызмат “беделдүү” деп эсептелет. Анын мындай сапатка ээ болушу күнүгө экранга чыгып, маанилүү кабарларды элге жеткирип, эфирдин жүзү болуу, атактуулукка жетүү мүмкүнчүлүгү менен түшүндүрүлөт. Жогорку окуу жайлардын журналистика факультетине тапшырган студенттердин басымдуу бөлүгү алып баруучулук амплуа жөнүндө кыялданат, бирок алардын саналуусу гана алып баруучулук “бакытка” он жылдаган эмгек аркылуу ээ болот. Алып баруучу болуу үчүн жогорку билим, табият тартуулаган сымбаттуу келбет, мыкты калыптанган дикция менен бирге туура иштелип чыккан образ да маанилүү.

Азыр “Интернет доорунун” мезгили өкүм сүрүүдө. Ошентсе да Кыргызстандын аймагында маалымат алуунун өзгөчө жеткиликтүү жана салттуу массалык булагы – телевидение (телекөрсөтүү). Телекөрсөтүү бүгүнкү күнү көрүүчүлөрдүн “электрондук маектешүүчүсүнө” айланып, маалыматты жайылтуунун эң маанилүү каражаты болуп калды. Телевидениедеги мындай чукул өзгөрүүлөр көрүүчүнүн да табитине таасир этти. Көпчүлүк көрөраман үчүн экран коомдук институт катары кабылданат, ошондуктан алар теле алып баруучудан жылуу инсандык мамилени, ишенимдүү

ымаланы талап кылат. Бирок телекөрсөтүүдөгү алып баруучунун образында “жасалмалуулуктун” таасири да күчтүү десек жаңылышпайбыз. Башкача айтканда, алып баруучу талыкпаган тажрыйба жана өз алдынча изденүүнүн натыйжасында экран аркылуу элге бериле турган маалыматты алар каалаган образ аркылуу да жеткирүү талантына, дараметине да ээ боло алат.

Салттуу массалык маалымат каражаттарынын ичинен телекөрсөтүүдө экрандан берилип жаткан маалымат бир эле учурда көрүү жана угуп кабыл алуу мүмкүнчүлүгүнө чоң таасир этет. Демек, алып баруучулук – телевизиондук баарлашуунун күчтүү куралы десек жаңылышпайбыз. Кыргыз Республикасынын эл артисти, белгилүү диктор Тамара Жаманбаева “...алып баруучулук кесип канчалык популярдуу болсо, ошончолук жооптуу. Андыктан алып баруучунун чыгармачылык потенциалы улам жогорулап, улам байып турушу керек. Бул үчүн тынымсыз аракет, кажыбас эмгек талап кылынат” дейт [4:65-67б].

Кыргызстандагы алып баруучулук кесип 1958–59-жылдары пайда болуп, акырындык менен үзгүлтүксүз өнүгүү жолунда түшкөн. Советтик доордогу алып баруучулар өздөрүнө мүнөздүү болгон өзгөчөлүктөргө ээ эле. Албетте, ошол доордун идеологиясына шайкештик талаптары маанилүү болгон. Бирок, 1996–98-жылдары телеканалдарда алып баруучулардын кескин трансформацияланышынын мезгили болду. Башкача айтканда, советтик доордогу белгилүү алып баруучулардын орду жаңы багыттагы алып баруучулар менен алмашылып, бул кесиптин заманбап модели калыптанды. Мындай өзгөрүүгө Кыргыз телекөрсөтүүсү да тушуккан. Кыргыз алып баруучуларынын, тележурналисттердин кесипкөйлүгүн жогорулатуу багытында атайын сыйлыктар да иштелип чыккан [6:100-104б].

Кайсыл доордо, кайсыл мамлекетте, кандай бийликте болбосун теле алып баруучу – программанын жүзү. Телекөрсөтүү түптөлгөн мезгилден тарта алып баруучунун имиджи да доор талап кылган өзгөрүү жана өнүгүү жолунда болду. Аудитория менен болгон телевизиондук

баарлашуунун натыйжалуулугу теле алып баруучунун жеке имиджи аркылуу аныкталат. Экрандагы образдын жагымдуулугу жана көрүүчүнүн алып баруучуга болгон ишеними маалыматтын таасирдүү болушун шарттайт. Алып баруучунун жеке имиджи программа, анын репутациясы жана популярдуулугу жөнүндө ой пикирдин калыптанышына таасир этет. Ошондуктан теле алып баруучунун имиджин изилдөө өзгөчө маанилүү.

Буга байланыштуу В. М. Шепель “туура калыптанган тышкы келбет – жаратылыштан берилген белек жана аны жеке жашоодо дагы, кесиптик ишмердүүлүктө дагы туура колдонуу кажет. Кинодо жана телеэкранда тышкы жагымдуулугу мыкты адамдын образы эсте сакталып калат” деген [8]. Көрсөтүүнүн автору программанын негизги идеясын алып баруучунун образы аркылуу жеткирүүгө белсенет. Анткени программанын ийгилиги алып баруучунун экрандагы жүрүм-турумуна көз каранды. Көп учурда экрандык образ көрүүчү тарабынан үлгү катары кабыл алынат. Теле алып баруучунун образы телекөрсөтүү өндүрүшүнүн өзөгү, ал – экрандык көркөм каражаттарды аныктоочу негизги режиссердук ыкма болуп саналат. Журналистика тармагында белгилүү окумуштуу Р. А. Борецкий теле алып баруучунун күлк-мүнөзүн иликтеп чыгып, анын түзүмүндөгү төмөндөгүдөй үч туундуну аныктаган:

- компетентүүлүк жана эрудиция (акыл-эс, тыктандык, туура ой жүгүртүү жөндөмү ж.б);
- табият тартуулаган жагымдуулук, сымбаттуулук (жагымдуу келбет, жарашыктуу күлк-мүнөз ж.б);
- кесиптик чеберчиликтин жогорку деңгээли (камера алдында иштей билүү, жандуу жана кызыктуу сүйлөшүү, кесиптик тажрыйба ж.б) [2].

Борецкий теле алып баруучунун зор саясий жана адеп-ахлактык жоопкерчилигине токтолуп, “алып баруучу телеканалды, ошол эле учурда телеканал алып баруучуну калыптандырат жана таанытат. Булар бири-бирине имидж түзөт, жасалгалайт, түздөйт” деп белгилеген [2].

Аудиторияга теле алып баруучунун образы аркылуу таасир этүү ыкмасы

“кабылдоо механизминин” жардамы менен ишке ашырылат. Ал эми кабылдоо механизми, же таанып-билүү жана кабыл алуу аракети адамдын жеке психологиясы менен тыгыз байланышкан. Бул маселе психология илиминде белгилүү деңгээлде иликтенген. Теле алып баруучунун экрандык образын калыптандыруунун өзгөчөлүктөрү жана анын ролу Ж. В. Караганованын эмгектеринде изилденген. Ал баа берүүчү субъекттин инсандык сапаттары бөлөк адамдын образын калыптандырууга таасир этээрин белгилеген [5]. Ал эми Т. Я. Аникеева теле алып баруучулардын психологиялык өзгөчөлүктөрүн изилдеп, теле алып баруучулардын ийгиликтүү болушунда ишине көмөк көрсөтүүчү же тоскоолдук кылуучу факторлорду аныктап, дикторлор менен алып баруучулардын психологиялык өзгөчөлүктөрү талдаган. Аникеева алып баруучунун образындагы категориялык түзүм жөнүндөгү изилдөөлөрүн көрүүчүнүн көз карашы менен аныктап чыккан. Психолог-окумуштуу теле алып баруучулардан аудитория эмне күтөөрүн изилдөөгө алып, көрөрмандын оюндагы алып баруучунун мүнөзүн сыпаттоого аракет жасаган [1:132-142б].

Жалпыга маалымдоо каражаттарында алып баруучулардын образы аркылуу аудиториянын таасиринин арттыруу жөнүндөгү ой-пикирлери байкалууда. Телепрограммалардын алып баруучулары көрөрмандарды жаңылыктар менен тааныштырып, айтып берүүчүнүн ролун гана аныктабастан, алардын дүйнөгө болгон көз караштарын калыптандыруунун булагы да болуп саналат. Демек макалада сөз болгон изилдөөчүлөрдүн көз карашынан алганда, жаңылыктарды алып баруучунун жалпыланган образы өтө так түзүм болуп саналат.

В. Г. Горчакова теле алып баруучуну каналдын өндүрүмүн илгерилетүү жана ишке ашыруу үчүн пайдаланылган жеке бренд же медиа товар катары аныктайт. Экрандагы инсандын жеке брендинин түзүмүндө ар кандай компоненттер – адамдын жеке жагымдуулугу (симпатиясы), анын калыптанып калган социалдык ролу, экрандык амплуасы жана имиджи ажырагыс деп белгилеген [3].

Ошентип теле алып баруучунун образы – эч нерсе менен салыштырууга мүмкүн болбогон, ар тараптуу көрүнүш. Теле алып баруучунун жалпыланган образы өзүнө төмөнкү түшүнүктөрдү камтыйт:

- телекөрүүчүлөр кабыл ала турган тышкы көрүнүш; образ, имидж;
- алып баруучунун мүнөзү; юмордук сезимталдуулук, өзүн алып жүрүүсү;
- жеке маданияты; жалпы маданияты, кесипкөй тажрыйбанын жана башка көрүнүштүн натыйжасы.

Телекөрөрмандар алып баруучунун кийим стилине, чач тарамына жана макияжына көңүл бурат. Сырткы келбеттин элементтери маанилүү, анткени көрөрмандар маалымат алуу учурунда алып баруучудан көз каранды. Маалыматтык-аналитикалык программалардын алып баруучусу үчүн маалыматты жеткирүү негизги милдет болушу кажет. Демек, сырткы келбеттеги ашыкча “азгырык” (ашыкча жасалга, ачык макияж ж.б.) менен аудиторияны экрандан алыстатып албашы зарыл.

Алып баруучу көрөрмандар менен байланыш түзүү учурунда аларды көрүп тургандай сезимди пайда кылууга, көрүүчүнүн маанайын жана күтүүлөрүн сезе билүүгө, ишенимдүү жана чечкиндүү болууга тийиш. Сүйлөөдөн тышкары, вербалдык эмес каражаттарды туура колдонушу жана материалды туура берүү манерасы, мыкты жүрүм-турум стили аркылуу телекөрүүчүлөргө журналисттик иштен тажрыйбасы бар экендигин билдирип турушу маанилүү. Дагы бир маанилүү жагдай болуп ишеним даражасы саналат. Теле алып баруучу экран аркылуу өзүнүн астейдил мамилесин көрсөтүүгө милдеттүү. Ишеним феномени өзүнө талантты жана кесипкөйлүктү гана эмес олуттуу турмуштук тажрыйбаны да талап кылат. Жогорудагы сапаттардын бардыгы камтылган учурда теле алып баруучунун беделин, ага болгон ишенимдин мерчемин таанууга болот.

6. Карыпкулов, А.К. КТР: Испытание временем. Стамбул, “Dialog Avrasya», 2003, - 216с (100-104стр).

7. Матвеева, Л. В. Гуманитарная составляющая информационной безопасности в СМИ / Л. В. Матвеева //

Маалыматтык коом өнүккөн сайын көрөрман үчүн теле алып баруучунун кесипкөй сапаты, имиджи, жүрүм-турум стили жана көрөрмандар менен өз ара аракеттенүү өзгөчөлүктөрү абдан маанилүү. Андан тышкары, көрүүчү үчүн алып баруучунун сырткы жагымдуу кебети жана ишеним жаратуучу кесипкөйлүгү маанилүү экендигин белгилейт. Телекөрсөтүүдөгү алып баруучунун жагымдуу образы көрүүчүлөр менен натыйжалуу өз ара байланыштын таасирин арттырат.

Бүгүнкү күндө маалыматтарды өз алдынча алуу мүмкүнчүлүгүнүн кеңейгендигине карабастан алып баруучулук кесип өзүнүн актуалдуулугун жоготкон жок. Алып баруучу маалымат (ММК) менен аудиториянын ортосунда көпүрө милдетин аткаруу менен телекөрсөтүүлөрдүн жандуу болушун шарттайт.

Колдонулган адабияттар

1. Аникеева, Т. Я. Личность телекоммуникатора как фактор информационно-психологической безопасности / Т. Я. Аникеева // Информационная и психологическая безопасность в СМИ: В 2-х т. С.132-142.

2. Борецкий, Р. А. Кузнецов, Г. В. Журналист ТВ: за кадром и в кадре : (Основы проф. мастерства) / Р. А. Борецкий, Г. В. Кузнецов; Гос. ком. СССР по телевидению и радиовещанию, - М.: Искусство, 1990. - 152с.

3. Горчакова, В. Г. Имидж. Искусство и реальность [Электронный ресурс]: учеб. пособие / В. Г. Горчакова .— М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2012 .— 280 с

4. Жаманбаева, Т. К. Телерадиодогу алып баруучунун чеберчилиги. Бишкек.: Улуу тоолор, 2014. -172б (75-77б).

5. Караганова, Ж. В. Экранный образ телевизионного журналиста: закономерности формирования: дис. канд. филол. наук: 10.01.10 / Караганова Ж. В. – М., 2005.–156с.

Информационная и психологическая безопасность в СМИ: В 2-х т.

8. Шепель, В. М. Имиджелогия. Секреты личного обаяния. Издательство: Культура и спорт, Юнити, 1994

Рецензент: п.и.д, проф. Байгазиев С. О.

*Иманкулова Г.Т.
КББАнын аспиранты*

**“МАНАС” ЭПОСУН НАТЫЙЖАЛУУ ОКУТУП-ҮЙРӨТҮҮНҮН
ИЛИМИЙ МЕТОДДОРУ
(8-класстын кыргыз адабиятынын программасынын негизинде)**

*Иманкулова Г.Т.
Аспирант КАО*

**НАУЧНЫЕ МЕТОДЫ ЭФФЕКТИВНОГО ПРЕПОДАВАНИЯ ЭПОСА “МАНАС”
(На основе программы кыргызской литературы 8-классов)**

*Imankulova G.T.
Aspirant of KAE*

**THE METHODS OF EFFECTIVE TEACHING OF THE EPIC “MANAS”
(on the basis of 8-grades Kyrgyz literature curriculum)**

Аннотация: макалада “Манас” эпосун 8-класстын окуучуларына окутуп-үйрөтүүдө колдонулуучу сабактардын салттуу жана интерактивдүү методдору ошондой эле сабактан тышкаркы иштердин усулдары сунуш кылынат. Максаты – эпос аркылуу мектеп окуучуларын руханий маданиятка жана мекенчилдикке, адептүүлүккө тарбиялоо.

Түйүндүү сөздөр: эпос, адабий каарман, образ, тема, идея, сюжет, салттуу, интерактивдүү метод.

Аннотация: в статье предлагаются традиционные и интерактивные методы уроков в преподавании эпоса “Манас” 8-классам, а также методы внеурочных занятий.

Ключевые слова: эпос, литературный герой, образ, тема, идея, сюжет, традиционный, интерактивный метод.

Annotation: the article provides traditional and interactive methods of lessons in teaching the epic “Manas” to 8-grades, as well as methods of extracurricular activities.

Keywords: epic, literary character, artistic image, theme, idea, concept, plot, traditional and interactive methods

XXI кылым. Ааламдашуунун заманы. Техниканын заманы. Ылдамдыктын, кооздук-шөкөттүн заманы. Ойдо акча,

жүрөктө соода. Мен байыйын, мен жыргайын... Кыскасы, Калыгулдун “Акыр заманы”:

Акыр заман адамы,
Бакыл болот деп айткан.
Аганын тилин ини албай,
Чагым болот деп айткан.

Чындыгында, мерездиктин, бакылдыктын, эссиздиктин заманында жашап келебиз. Бишкек шаарыбызды аралап баратып китепкана эмес, катар-катар заңгыраган тойканаларды көрөсүң. Мына биздин деңгээл, ушул биздин абал. Ал эми бир убакта Бишкек илим-билимдин очогу эмес беле? Эгер кимдир бирөө: “Кыргыздын эмнеси бар, эмнеси менен таанымал” деп калса, ойлонбой туруп “Манастай” эпос бар, Чыңгыздай залкар бар деп мактанарбыз. Ооба, буларды ким укпаган кыргыз аз. А бирок биз аларды канчалык деңгээлде билебиз. Кеп ушунда. Айтматовдун Таластагы Шекерде туулганын, “Манастын” дүйнөдөгү эң көлөмдүү эпос катары гана билсек керек. Мунун себеби эмнеде? Эмне үчүн “Манасты” баштан-аяк айта албайбыз. Эмне үчүн Айтматовду окубайбыз? Албетте, замана ушундай дешибиз мүмкүн. Бирок ошол заманды ким жаратат да, ким өзгөртөт? Жооп: биз – адамдар. Анда проблеманын баары – өзүбүздүн кайгыгерликте, ыкшоолукта. Болгондо да өзүбүзгө өзүбүз кайдыгербиз, баары бирбиз. Чыңгыз менен

“Манас” бизден башка кимге керек? Бизге гана. Алар биздин гана элге кызмат кыла алат, келечектин муунубузду үлкөн тарбиячылары боло алат.

Кыргызда жакшы сөз бар эмеспи: “Улууга – урмат, кичүүгө – ызат”. Учурда улуу муун айыпты жаштарга гана оодара салат. Балким азыркы балдардын чоңдорго жакпаган мындай тартибинде алардын да үлүшү бардыр. Мүмкүн дал ушул улуу “Манасты” мектеп партасында жакшы түшүндүрүлгөн эместир. Мүмкүн калмактан кордук көрүп тентип калган кыргыздын абалы таамай сүрөттөлбөгөн чыгар. Алманбет менен Манастын достугу, Бакайдын касиети, акылы, Каныкейдин көсөмдүгү, сарамжалы, Чубактын намысы, Кошойдун кеменгерлиги, кырк чоронун эрдиги, Сыргактын сактыгы, Серектин зиректиги, кыргыздын бийиктиги, Ала-Тоонун ыйыктыгы ар бир окуучунун жүрөгүнөн түнөк таппаса керек. Он бир жыл окуган улан-кыздарга акыркы коңгуроодо да: “Манастын осуятын эстей жүргүлө, Ала-Тоонун Манастары, Ала-Тоонун Каныкейлери”, - деп насаат берген Чыйырды менен Кошойлор болбогондур... Ал эми окуучу мектепте албаган фундаменталдык билимди башка эч бир жерден толуктай албасы анык. Буга студенттердин билим деңгээли күбө боло алат. Демек, кайсы гана сабак, кандай гана тема болбосун анын башаты мектеп босогосунда.

Айрыкча, адабияттын окуучунун жашоосунда орду чоң. Анткени ар ким эле математик, химик же физик боло албашы турган иш. А бирок ар бир бала келечекте Адам болушу шарт. Мугалимдин өзү да ушуну үмүт кылат эмеспи. Андыктан Айтматовдун чыгармаларын өтүп жатып Жамийла Данияр менен кетип калат, бала балык болуп сүзүп кетти, Толгонайдын төрт уулу менен өмүрлүк жолдошу согуштан кайтпай калат, Акбара Кенжешти тиштей качат, Алтынай Сулайманова сый көрүп жатса, байкуш Дүйшөн мектепке чакырылбайт, Казангап Эне-Бейитке көмүлбөй калды деп окуяны кургак айтып, каарманын санап коюш, албетте, сабактын максаты эмес. Ошол эле Жамийла, эл айтмакчы, “боз штнелинен башка байлыгы жок” Даниярды өмүрлүккө тандады?

Даниярчы? Ал эмнеге Жайлага окшоп күйгөн-секетбайлардан ырдаган жок? Сейит эмне үчүн сүрөтчү болууну чечти, эмнеге энеси колдогон жок? Повесттин темасы – сүйүүбү, согушпу, эмгекпи... Айтор, мугалим сюжет менен эле тааныштырып тим болбой, чыгарманы терең талдоого алып, окуучулар менен бирге анын темасын, идеясын, актуалдуулугун аныкташы маанилүү жана пайдалуу. Ошону менен катар окуучунун тил байлыгын өстүрүү, сынчыл ой жүгүртүүсүн калыптандыруу, өз алдынча анализдөө жөндөмүн өнүктүрүү талапка ылайык.

Ал эми “Манас” эпосу сөзсүз түрдө жогорку деңгээлде окутулууга тийиш. “Башканы коюп, Манасты айт” демекчи, өзүбүздү өзүбүз билмейинче, ошого умтулмайынча өзгөнү тууроодо жакшы майнап жок. Анткени кыргыз ким, кайдан келет, кайда барат, каадасы не, салты кандай, эмнеси ыйык, эмне улук, баатыр деген ким, ал кандай болушу керек, кары кандай, жаш кандай, бүлө кантип курулат да, кантип сакталат өндүү азыркы күндө суусап жаткан ыйман-ынсап маселелердин баары дал ушул “Манаста”, дал ушул “Манастын” өзөгүндө. Бекеринен Ч.Валиханов да: “Манас” – кыргыз энциклопедиясы дебесе керек. Эми ушундай “рухубузду туу чокусу” болгон чыгарманы балдарга кантип жеткиребиз, кантип сиңиребиз? Ал үчүн биз, мугалимдер, төмөнкүлөрдү эске алышыбыз керек деп эсептейм:

1) 8-класстардын кыргыз адабиятынын “Манаска” бөлүнгөн саатты туура, максаттуу жана натыйжалуу колдоно билүү;

2) эпостун сюжети менен толук кандуу тааныштыруу;

3) эпостон мисалдарды келтирүү менен ар бир образды талдоого алуу;

4) эпостун башкы темасын аныктоо;

5) илгери – азыр принцибинде эпостун идеясын ачуу, актуалдуулугун белгилөө;

6) аялдар образына өзүнчө өзгөчө токтолуу;

7) негизги делген бир нече темаларга кененирээк токтолуу. Мисалы,

а) эпостогу мекен, эл темасы. Анын адам баласыныны жашоосундагы орду, баасы;

б) достук темасы, чын жолдоштуктун үлгүлөрү (Алманбет менен Манастын, Алманбет менен Чубактын, Алманбет менен

Көкчөнүн, Манас менен Кошойдун, кырк чоронун ортосундагы биримдиктин мисалында);

в) махабат, үй-бүлө темасы, андагы тартип-дисциплина;

г) каада-салт, үрп-адаттын берилиши;

д) эпосто табиятка, жан-жаныбарларга аяр мамиленин орду;

е) элди, кошуунду башкара билүү системасы;

ж) эпостогу терс каармандарды учур менен, учурдагы мамлекеттик көйгөйлөр менен байланышта кароо ж.б.у.с.

8) өз алдынча, топ-топ менен иштөөгө кызыктуу жана проблемалуу суроо-тапшырмаларды берүү;

9) окуучуда патриоттук духту ойготуу, багыттоо;

10) улуттук баалуулуктарды билүүгө, сыйлоого, коргоого чакыруу ж.б.

Булардын ар бири көптөгөн мисал аркылуу жеткиликтүү берилиши керек. Бирок темаларды талдоодо окуучуларды багыттап, аларды иштетип, шыктандыруу зарыл. Ошондо гана аларда билим менен ыйман, адеп кошо калыптанат.

Демек, сабак өтүүдө окутуунун бардык методдорун максаттуу колдоно билүүбүз керек. Адеп эпос менен тааныштырууда салттуу ыкмаларды колдонуп, мугалим жетектөөчү катары чыгарманын сюжетин системалуу айтып берсе болот. Үйгө тапшырма иретинде өз алдынча окуп келүү, сабакта өтүлгөндөрдү кайталоо ж.б. Төрт-беш сабактан кийин ар кандай интерактивдүү методдор менен сабакты бир топ кызыктуу жана натыйжалуу кылууга болот. Ал үчүн төмөнкүлөр сунушталат:

1) Сабак – оюндарды уюштуруу. Топтордун атын каармандардын аттарынан коюу. Мисалы, “Аккула” тобу, “Бакай” тобу;

2) Сабак – саякаттарды уюштуруу;

3) Сабак – практика. Ат таптаган саяпкерлер, куш таптаган мүнүшкөрлөр менен жолугушуу өткөрүү аркылуу окуучуларды да ал ишке аралаштыруу, жардамдаштыртуу;

4) Сабак-тренингдер;

5) Сабак – семинарлар;

6) Сабак – диспуттар ж.б.

Ал эми “Манас” курсу толук окулуп бүткөндөн кийин сабак учурунда жана сабактан тышкары иштерде төмөнкү иш-чаралар уюштурулса баланын эсинде Манас, Каныкей, Бакайлар сакталып гана калбастан, улуу өрнөк да боло алышса керек:

1) “Манас таануу” интеллектуалдык жарыштарды уюштуруу. Алгач класс ичинде, кийинчерээк класстар, мектептер арасында. Студенттер үчүн да уюштурулса жакшы натыйжасын бермек.

2) Сүрөт жарышы;

3) Сүйүктүү каармандарга саякат – синквейн, кластер, Венн диаграмма түзүү;

4) Эпостон үзүндүнү сахналаштыруу;

5) Манас айтуу жарышы;

6) Тил байлыгы – эл байлыгы. Эпосто кездешкен учкул сөздөрдү, макал-лакаптарды жаттатуу;

7) Кол эмгек көргөзмөсүн уюштуруу;

8) Спорттук мелдештерди өткөрүү;

9) Манас изилдөөчүлө жана манасчылар менен жолугушуу кечелерин уюштуруу ж.б.

Ал эми эпосту окутуп-үйрөтүүдө мугалимдерге талап кандай? Өзүбүздө окутуучу катары кандай тажрыйба, креативдүүлүк болушу керек. Азыркы окуучуларды кантип “Манаска” даярдайбыз, башкача айтканда, кантип кызыктырсак болот. “Манас” сабагы кызыктуу ошол эле маалда жемиштүү болушу үчүн мугалимде төмөнкү билгичтиктерге ээ болушу сунуш кылынат:

1) “Манас” үчилтиги менен толук кандуу тааныш болуу, өзөктүү окуяларды системалуу айтып бере алуу;

2) Эпостун айрым үзүндүлөрүн жатка билүү;

3) Чечендик өнөр же тил байлыгы;

4) Сабак учурунда окуучунун көңүлүн бир жерге топтой алуу;

5) Сабак монотондуу болбош үчүн максатка ылайык көрсөтмө куралдарды колдонуу;

6) Заманга ылайык техникалык жетишкендиктерди колдоно билүү. Ал үчүн:

- Акылдуу такталарды жакшы өздөштүрүү менен сабак-оюн уюштуруу, кроссворддорду түзүү ж.б.;

- Конкреттүү бир темага слайд-презентацияларды даярдоо;
- “Манас”, манасчылар, Манас изилдөөчүлөр тууралуу тартылган илимий-документалдык видеолорду көрсөтүү;
- Класстар арасында суроолорду экран аркылуу көрсөтүү менен акыл таймашын уюштуруу ж.б.

- 7) Дүйнө элдеринин эпостору менен да тааныш болуу, дүйнө таанымдын кенендиги;
- 8) Туура интонация, дикция;
- 9) Үйгө берилген тапшырмалардын жеңил жана кызыктуу болушу;
- 10) Өтүлгөн темалар боюнча окуучулардын билим деңгээлин текшерип туруу. Тест түрүндө, кроссворд толтуртуу, бош орундарды толуктатуу ж.б. формаларда;
- 11) Өз алдынча жазуу, окуу иштери ж.б.

Жогоруда келтирилген мисалдар мугалимдерге сунуш катары айтылды. Бирок көп учурда мугалимдерге гана талап коюлуп, эмгеги бааланбай, алар үчүн тийиштүү шарттар түзүлбөй келет. Андыктан бийликтен, тагыраагы, Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинен да төмөнкү маселелерге көңүл бурушун өтүнөбүз:

- 1) “Манас” үчилтигин жетиштүү санда басып чыгаруу;
- 2) “Манас” эпосу боюнча жазылган илимий китеп-журналдар менен мектеп китепканасын камсыздоо;
- 3) Менчик дүкөндөрдө сатылып жаткан китептердин (“Манас” боюнча) баасын (окуучу жана студенттер ала алгыдай) жөнгө салуу;
- 4) Өзгөчө жаш кадрлар үчүн белгилүү илимпоздор, манасчылар менен жолугушууларды, семинар-тренинг, мастер класстарды уюштуруу;
- 5) “Манас” эпосу боюнча негизги главалардын негизинде кыска метраждуу фильм, анимациондук фильмдерди тарттыруу. Ага ылайык конкурс жарыялоо;
- 6) Мугалимдин көрсөтмө куралдар менен камсыз болушун көзөмөлгө алуу. Анткени көп учурда мугалимдер өз каражатына сатып алууга дуушар болот.

- 7) Окуучуларды билимге, маданиятка, улуттук баалуулуктарды аздектей билүүгө чакыруу, шыктандыруу максатын көздөгөн “Манас” эпосу боюнча мамлекеттик деңгээлдеги баалуу сыйлыктар менен конкурстарды, олимпиадаларды уюштуруу:

- 1) Дил баян жазуу;
- 2) Сүрөт тартуу;
- 3) Манас айтуу;
- 4) Акыл таймаш;
- 5) Сахналаштыруу;
- 6) Конкреттүү бир темада видеоролик тартуу;
- 7) Акындык, ырчылык өнөр, обон чыгаруу;
- 8) Кол өнөрчүлүк;
- 9) Спорттук мелдеш ж.б.

- 8) “Манас” эпосун окутуу боюнча салттуу жана интерактивдүү методдор боюнча усулдук китептердин жазылышына, басылышына шарт түзүү ж.б.

Жыйынтыктап айта турган болсок, бүгүнкү күндө окулбай жаткан “Манасты” жандантып, жаштар чөйрөсүнө жайылтуу учурдун урунттуу көйгөйү болуп турат. Бул маселе көз жаздымда калбай, тескерисинче жапа тырмак: окуучу – мугалим – ата-эне – жергиликтүү бийлик – мамлекет киришип, натыйжа берген иш-чаралар, долбоорлор, программалар иштелип чыгышы керек. Мектептен тарта ЖОЖдордогу Манас таануу сабактары максатына жете өтүлсө, ошол эле маалда окуучу, студенттер да дилгир, кызыктар болуп өз милдет-жоопкерчиликтерин так аткарса жыйынтык начар болбос.

Нурмолдо: “Тарыхсыз калганың – тамырсыз калганың”, - деп айткандай, “Манасты” чануу – өздүгүбүздү тануу. Азыр өнүгүүнүн, техниканын заманы, эскичил ойлордон, чыгармалардан алыс болуу керек деген кыска ойлордон оолак болуп, аларда көөнөрбөс, түбөлүктүү делген өмүр, өлүм, мекен, тууган эл-жер, сүйүү, бийлик, байлык, достук, ынтымак өңдүү темалар орун алып, окуган ар бир адамга туура багыт болгон, жакшыга үндөп, жамандан кайтарган чырак, нук болору шексиз. Ал эми “Манас” сөз жок

кыргызга, кыргыз жаштарына табылгыс руханий булак, адеп-ахлактык азык, соолбос маданий мурас, бардык жакшы сапаттардын башаты болуп бере алат. Ал үчүн мектеп окуучуларына “Манасты” сүйдүрө алсак, сабактарды жемиштүү, каармандарды эсте каларлык, окуяларды унутулгус кылып, эң негизгиси ар бирин эл-жерди сүйүп, асыл нарктарга сугара алсак, мугалимдин жеңиши да, жемиши да ошол.

Адабияттар:

1. Bizdin.kg. Калыгул Бай уулу. Акыр заман;

2. Байгазиев.С.О. Манас таануу: Бакай – чыгыштын акылманы, кыргыз калкынын руханий жол башчысы жана улуу патриоту. – Бишкек 2015;

3. Байгазиев.С.О. Манас таануу: Кошой – даанышмандыктын, улутмандыктын жана мекенчилдиктин өлбөс-өчпөс өрнөгү. – Бишкек 2016;

4. Рысбаев С.К. Орто мектептерде кыргыз тили, адабиятын окутуунун технологиялары. Монография (авторлош). – Бишкек 2008.

Рецензент: п.и.д, проф. Муратов А.Ж.

*Акматова Б.И.
ага окутуучу
Ж.Баласагын атындагы КУУ*

ЭЛ АРАЛЫК КАТНАШТАРДЫ КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕ ЖҮРГҮЗҮҮГӨ ҮЙРӨТҮҮ

*Акматова Б.И.
ст. преподаватель
КНУ им . Ж. Баласагына*

**ОБУЧЕНИЕ ВЕДЕНИЮ МЕЖДУНАРОДНЫХ СВЯЗЕЙ
НА КЫРГЫЗСКОМ ЯЗЫКЕ**

*Akmatova B.I.
senior lecturer
KNU named by J. Balasagyn*

TRAINING IN INTERNATIONAL REALATIONS IN THE KYRGYZ LANGUAGE

Аннотация. Бул макалада эл аралык мамилелер адистигинде окуган студенттерге кыргыз тилин үйрөтүүдө дипломатиялык кырдаалдарды түзүп окутуунун өзгөчөлүктөрү сунушталат. Тилди окутууда коммуникациялык компетенцияны өнүктүрүү маанилүү болуп турат. Мамлекеттик кызматкерлерге тиешелүү коммуникациялык кырдаалдар берилген. Коммуникациялык акттын схемасы берилди. Студенттерге кырдаалдык чөйрөнү түзүп, тренинг-сабактарын өткөрүү пайдалуу. Тренинг материалынын максаты жана дидактикалык багыты, б.а. мамлекеттик кызматкерлердин коммуникациялык компетенциясын калыптандырууга жана өнүктүрүүгө арналууга тийиш.

Түйүндүү сөздөр: улуттук программа, мамлекеттик кызматкерлер, коммуникативдик компетенция, окуу программасы, коммуникациялык акт, тренинг-сабактар, эл аралык катыштын шарттары, катышты жүргүзүүдөгү проблемалар, кыргыз тилинде жүргүзүү маселелери.

Аннотация. В этой статье предлагаются особенности преподавания кыргызского языка для студентов факультета международных отношений через воссоздание дипломатических

ситуаций. В обучении языку важное значение имеет развитие коммуникационных компетенций. Даются коммуникационные ситуации для государственных служащих, также схема коммуникационного акта. Для студентов полезно проводить тренинг-уроки, создающие ситуационную среду. Цели и дидактические направления материала тренинга должны служить для формирования и развития коммуникационных компетенций государственных служащих.

Ключевые слова: национальная программа, государственный служащий, коммуникативная компетенция, учебная программа, коммуникационный акт, тренинг-уроки, проблемы в организации связей, проблемы кыргызского языка в международных отношениях.

Annotation. The article focuses on specificities of teaching the Kyrgyz language for students of the International Relations Department through simulation of diplomatic situations. Development of communication competencies is important in language learning. Communication situations for civil servants as well as the communication act scheme are presented. Training lessons that create a

situational environment are useful for students. The goals and didactic areas of the training material should be used to form and develop the communication competencies of civil servants.

Key words: *national program, civil servant, communication competence, curriculum, communication act, training lessons, problems in the organization of relations, problems of the Kyrgyz language in international relations.*

Кыргыз Республикасынын Президентинин 2014-жылдын 2-июнундагы №119 Жарлыгы менен “Кыргыз Республикасында 2014-2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн улуттук программасы бекитилген. Ал программада учурдагы кырдаалды талдоодо Кыргызстандагы тил саясатында мамлекеттик тилди өнүктүрүү маселеси абдан курч бойдон калып жаткандыгы белгиленген.

1989-жылы кыргыз тилине мамлекеттик тил статусу берилгенден тартып, мамлекеттик тилде сүйлөө, мамлекеттик тилди колдоо боюнча жигердүү аракеттер жумшалганына карабастан, азыркы мезгилде кыргыз тилин колдонуунун чөйрөсүн кеңейтүүдө, биринчи кезекте мамлекеттик башкаруу, иш кагаздарын жүргүзүү жана кесиптик коммуникация чөйрөсүндө, ошондой эле жогорку билим берүү системасында кескин өзгөрүүлөрдүн болгондугу байкалбай жаткандыгына талдоолор берилген.

Чындыгында, мамлекеттик тил республиканын бардык окуу жайларында окутулуп жаткандыгына карабастан, кыргыз тили эне тили болуп эсептелбеген жарандардын кыргыз тилин үйрөнүүгө болгон кызыгуусу аз. Бул проблема орус тилдүү мектептердин бүтүрүүчүлөрүнө гана эмес, өзбек, тажик тилдүү мектептердин бүтүрүүчүлөрүнө да таандык. Ошол эле мезгилде орус тилин да башка улуттар талаптагыдай деңгээлде билишпейт.

Азыркы мезгилде орус тили орто жана жогорку, кесиптик билим берүү, илим, жалпыга маалымдоо каражаттары, Интернет, ишкердик жана эл аралык мамилелер, ошондой эле административдик башкаруу чөйрөлөрүндө басымдуулук кылат. Ошол эле

учурда мамлекеттик тил мектепте, билим берүү, көркөм адабият, маданият жана искусство, жалпыга маалымдоо каражаттары чөйрөлөрүндө, соодада жана коомдук-саясий турмушта гана колдонулат.

Бирок акыркы жылдардагы социалдык тармактардын жашообузга активдүү кириши менен жалпы элдин арасында кыргыз тилинде сүйлөшүүлөргө басым жасалууда. Ал эми мамлекеттик кызматкерлер арасында эки тилди бирдей өздөштүргөн адистер баалуу болуп бараткандыгы көбөйдү. Ошол эле мезгилде бардык жетекчи органдарда кыргыз тилинде гана сүйлөшүүсүнө басым коюлууда.

Ошол үчүн тилди окутууда коммуникациялык компетенцияны өнүктүрүү маанилүү болуп турат. Кесибине, кызматына, адистешүүсүнө жараша тилди үйрөтүү зарылчылыгы актуалдуу болуп турат.

Коммуникациялык компетенция – бул коммуниканттын кайсы бир ойлогон оюна, коюлган максатына жетүү үчүн тил каражаттарын туура тандоого, аларды туура, натыйжалуу пайдаланууга болгон жөндөмдүүлүгү, аткара алуусу.

Мамлекеттик кызматта жетекчинин коммуникациялык максаты – жогорудан келген тапшырманы, буйрукту кол алдындагы кызматкерлерге аткартуу.

Жөнөкөй кызматкердин коммуникациялык максаты – тапшырманын, буйруктун аткарылышын маалымдоо (аткарылбай калса, себептерин түшүндүрүү).

Мамлекеттик кызматкерлерге тиешелүү коммуникациялык кырдаалдар:

* министрдин (төраганын) өндүрүштүк кеңешмеси;

* бөлүм башчысынын өндүрүштүк кеңешмеси;

* берилген тапшырманы аткаруу максатындагы бөлүм кызматкерлеринин өз ара аракеттенүүлөрү;

* башка бөлүмдөрдүн кызматкерлери менен байланышы;

* жарандар менен иштешүү, аларга мамлекеттик тейлөө кызматтарын көрсөтүү, керектүү иш кагаздарын толтурууга

көмөктөшүү жана башка өндүрүштүк кырдаалдар.

Ушул бардык кырдаалдардагы эки тарапка тиешелүү оозеки түрүндөгү коммуникациялык акт төмөнкүдөй схема боюнча өткөрүлөт:

* контакт түзүү (учурашуу, саламдашуу);

* экинчи тараптын көңүлүн бериле турган маалыматка (айтыла турган маселеге) бурдуруу үчүн ага кайрылуу (*Урматтуу кесиптештер! Урматтуу төрага!* ж.б.);

* кайсы бир нерсе тууралуу маалымдоо (маселенин маңызын ачып берүү);

* экинчи жак тарабынан берилген маалыматты тактоо, б.а. ар кандай суроолорду берүү;

* берилген маалыматтарды негиз кылып, экинчи жак тарабынан керектүү аракеттерди жасоого буйрук, тапшырма берүү, үгүттөө, өтүнүү;

* Коммуникациялык актынын соңуна чыгуу, коштошуу.

Эгерде коммуникация жазуу (иш кагаздары) түрүндө өткөрүлсө, анда деле ушул негизги бөлүктөр сакталат.

Ал эми Эл аралык катнаштар чөйрөсүндө иштеген кызматкерлерди башка тилде сүйлөшүүнүн табиятына көңүктүрүү да маанилүү. Башка тилде адам менен сүйлөшүп жатканда **төмөнкүдөй процесстер** орун алат:

* башка тилдеги кепти, тыбыштык агымды, басымдын жардамы менен оперативдик эсте үлгүсү сакталып калган сөздөргө бөлүп чыгуу;

* ар бир сөздү омонимдер менен чаташтырбай, курамындагы уланды жана куранды мүчөлөргө туура ажыратып, алардын грамматикалык байланыштарын эске алуу менен аларды которуу;

* которулган сөздөрдү кайсы бир ойду билдирүүчү тутумга келтирүү;

* ошол ойду эне тилинин жардамы менен түшүнгөндөн кийин, сүйлөшүп

жаткан адамга жооп бериш үчүн эне тилинде сүйлөм түзүү;

* ошол сүйлөмдү башка тилге которуу;

* жооп болгон сүйлөмдү башка тилде айтуу.

Мисалы, төмөндөгү сүйлөмдөгү сөздөрдү бири-биринен ажыратпай берип көрөлү.

Кыргызча:

“Кыргызстан биртууган өлкөлөр менен экономикалык жана маданий байланыштар боюнча жолугушууларга дайыма ачык экендигин билдиребиз” деген сүйлөмдү башка тилдерде айтылышын карап көрөлү.

Орус тилинде:

Кыргызстан всегда открыт для обсуждения и для встреч в экономических и культурных связях Кыргызстана со странами братских государств.

Англисче:

Kyrgyzstan is always open for discussion and for meeting in economic and cultural ties of Kyrgyzstan with countries of fraternal states.

Кытай тилинде:

吉尔吉斯斯坦始终是敞开的，以与吉尔吉斯斯坦兄弟国家的国家的经济和文化联系的讨论和会议 (Jǐ'ěrjī sī sītān shǐzhōng shì chǎngkāi de, yǐ yǔ jǐ'ěrjī sī sītān xiōngdì guójiā de guójiā de jīngjì hé wénhuà liánxi de tāolùn hé huìyì)

Орус жана англис тилдеринде бир аз өзүбүздүн түшүнүгүбүз бар болгондуктан, айрым сөздөрдү маанисине карап ажырата алабыз. Ал эми кытай тилинде таптакыр билбегендигибизге байланыштуу бул сүйлөмдү өздөштүрүүбүз абдан кыйын болот. Демек, мындан улам эл аралык мамилелер адистигинде окуган студенттерге кырдаалдык чөйрөнү түзүп, **тренинг сабактарын өткөрүү пайдалуу.**

Тренинг материалынын максаты жана дидактикалык багыты – эл аралык

катнаштарды жүргүзгөн мамлекеттик кызматкерлерди кыргыз тилинде иш алып барууга: жумуш ордунда кыргызча сүйлөтүүгө, иш кагаздарын кыргыз тилинде түзүүгө үйрөтүү, б.а. мамлекеттик кызматкерлердин коммуникациялык компетенциясын калыптандыруу жана өнүктүрүүгө арналууга тийиш.

Эл аралык мамилелер адистигиндеги студенттерге кыргыз тилин окутууда **окуу программасынын** негизги курсуна төмөнкүдөй темаларды киргизүүнү сунуштайбыз:

1. Саламдашуу.
 - 1.1. Саламдашуунун тартиби.
 - 1.2. Саламдашуунун варианттары.
 - 1.3. Таазим этүүлөрдүн түрлөрү, кол кысуу ж.б.у.с.
2. Таанышуу жана тааныштыруу.
3. Визиттик карточка.
 - 3.1. Визиттик карточканын түрлөрү.
 - 3.2. Пайдалануу эрежелери.
 - 3.3. Бирөөгө берүүнүн эрежелери.
4. Делегацияларды кабыл алуу
 - 4.2. Делегацияларды тосуп алуу тартиби.
 - 4.3. Саламдашуу жана өзүн тааныштыруу.
 - 4.4. Сүйлөшүүлөрдү жүргүзүүнүн протоколдук аспектилери.
 - 4.5. Протоколдон тышкаркы чаралар.
 - 4.6. Конокторду узатуу.
5. Иштиктүү сүйлөшүүлөр практикасында этикет.
 - 5.1. Жайларды даярдоо.
 - 5.2. Конокторду тосуу.
 - 5.3. Үстөл үстүндө сүйлөшүүлөрдү жүргүзүү эрежелери.
6. Иштиктүү эртең мененки тамак, түштөнүү, кечки тамак.
7. Ардактуу кабыл алуулар.
8. Иштиктүү чөйрөдө белек алмашуулар
9. Өтүм (зачет).

Жогоруда берилген темалардын ар бирине кырдаалдар боюнча тренинг катары кыргыз тилинде сүйлөшүүлөрдү жүргүзүп, ага жараша кептик үлгүлөрдү тандап

студенттердин речинде калыптандыруу сабактын жандуу өтүшүнө жана студенттердин дагы кыргыз тилине болгон кызыгуусун күчөтүүгө жардам берет деп ишенебиз.

Жыйынтыктап айтканда ар бир адистик боюнча кыргыз тили сабактарын окутууда адистигине жараша кырдаалдарды түзүп үйрөтүү өтө маанилүү.

Адабияттар:

1. Бороздина Г.В. Психология делового общения. – М., 2002.
2. Жуков Ю.М. Эффективность делового общения. – М., 1998.
3. Кыргыз Республикасында 2014-2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн улуттук программасы. – Кыргыз Республикасынын Президентинин 2014-жылдын 2-июнундагы ПЖ № 119 Жарлыгы.
4. Ливингстоун К. Ролевые игры в обучении иностранным языкам / Предисловие на русском языке и приложение Н.И.Гез. – М.: Высшая школа, 1988.
5. Пассов Е.И., Кузовлев В.П., Коростолев В.С. Цель обучения иностранному языку на современном этапе развития общества. – М.: Просвещение, 1991.
6. Рысбаев С.К. Сөз жөнүндө дастан. – Бишкек-2016.

Рецензент: п.и.д, проф. Рысбаев С.К.

ОКУТУУНУН ТЕХНОЛОГИЯСЫ

ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ

TEACHING TECHNOLOGY

*Аманова Гулнур Монолбаевна
кандидат педагогических наук
Кыргызская академия образования*

**КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА
В КЫРГЫЗСКОЙ ШКОЛЕ**

*Аманова Гулнур Монолбаевна
педагогика илимдеринин кандидаты
Кыргыз билим берүү академиясы*

**КЫРГЫЗ МЕКТЕПТЕ ОРУС ТИЛ САБАКТАРЫНДА КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮК
МЕТОДУН КОЛДОНУУ**

*Amanova Gulnur Monolbaevna
candidate of pedagogical sciences
Kyrgyz Academy of Education*

**COMPETENCE-BASED APPROACH TO THE RUSSIAN
LANGUAGE LESSONS IN THE KYRGYZ SCHOOL**

Аннотация: Компетентностный подход предполагает продуманность при отборе и применении учителем методов и приемов обучения. Предметные компетенции учащихся должны быть осознанными и успешно применяться в практической деятельности.

Аннотация: Компетенттүү мамиле мугалимдин окутууда усулдарды жана ыкмаларды ойлонуп туруп туура жана алган билимдерин практикада ийгиликтүү колдонуусу.

Annotation: Competent approach involves a deliberate selection and use of teaching methods by the teacher. The subject competencies of students should be conscious and successfully applied in practice.

Ключевые слова: русский язык, знания, умения, навыки, предметные компетенции, компетентностный подход.

Түйүндүү сөздөр: орус тили, билим, билгичтик, көндүмдөр, предметтик

компетенциялар, компетенттүүлүк мамиле.

Keywords: Russian language, knowledge's, skills, habits, object competences, competence-based approach.

Ориентированное на компетенции образование формировалось в контексте предложенного Н.О. Хомским понятия «компетенция» применительно к теории языка, трансформационной грамматике. По существу термина «компетенция» в педагогической науке не существует единства. Определение компетенции основывается на трех аспектах: знания, опыт и поведенческая характеристика. Описания содержания понятия «компетенция» отличаются по объему, составу, семантической и логической структуре. Несмотря на существование различных взглядов на понятие «компетенция», общим в них является понимание компетенции как способности и готовности индивида на

основе приобретенных знаний и умений справляться с различными задачами, т.е. обладать совокупностью знаний, умений и навыков, способствующих готовности к решению конкретной задачи, к действию в конкретной ситуации.

В трактовке понятия «компетенция» мы придерживаемся точки зрения И.А. Зимней, А.В. Хуторского и других ученых, считающих, что компетенция – это интегративное качество человека, включающее в себя не только знания, умения и навыки, но и способность и готовность проявить их в решении актуальных задач. Применительно к владению языком под компетенцией подразумевается сознательное или интуитивное знание системы языка для построения грамматически и семантически правильных предложений, а под реализацией – умения и способности посредством речи продемонстрировать знание системы.

Русский язык в нашей стране является официальным и употребляется во многих сферах жизни, поэтому учащиеся-кыргызы должны понимать русскую речь и выражать связно, правильно и грамотно свои мысли на русском языке. Учащиеся должны овладеть речью как средством коммуникации, основой умственной деятельности, ведь в процессе речевой деятельности учащиеся сравнивают, классифицируют, систематизируют и обобщают.

Обучение русскому языку учащихся кыргызской школы необходимо решать с учетом сложившейся языковой ситуации в республике. В большинстве сфер речевой деятельности в Бишкеке и городах севера республики преобладает русский язык, а в сельской местности – кыргызский язык.

Главные причины низкого уровня устной речи учащихся-кыргызов: отсутствие русскоязычной среды, когда дети не слышат русскую речь и им не с кем говорить по-русски; в повседневной жизни ученики общаются только на кыргызском языке; на родном языке слушают радио, смотрят телепередачи, читают периодические издания. Зачастую для значительной части учащихся уроки русского языка и литературы являются единственным местом,

где они слышат русскую речь и сами говорят по-русски.

В связи с этим учащиеся допускают нарушения в области орфоэпии, грамматики и лексики; в речи детей наблюдаются паузы обдумывания, они затрудняются в точном и полном выражении своих мыслей, в речи наблюдается сильная грамматическая, фонетическая и лексическая интерференция, затруднения в подборе нужных слов из-за бедности словарного запаса; учащиеся часто не понимают содержания услышанного текста, задания, вопроса и т. д., не умеют ответить на вопросы, что является результатом несформированности у учащихся-кыргызов предметных компетенций.

Овладение русским языком требует владения учащимися фонологической системой, однако, как показывает практика, в устной речи учащихся наблюдаются проявления фонетической интерференции, объясняемой частичным или полным несовпадением явлений двух языков (русского и кыргызского). Прямая и косвенная интерференция в устной речи учащихся проявляется в переносе свойств или явлений кыргызского языка в русскую речь, ее упрощении, наличии больших пауз, употреблении языковых конституций, имеющих аналоги в кыргызском языке учащихся. Речевые действия учащихся часто не имеют статуса акта общения. Учащиеся заполняют пробелы в упражнениях, составляют диалоги по образцу и т.д., тогда как реальная коммуникация предполагает организацию общения с элементами неподготовленного высказывания.

Главной целью обучения русскому языку является подготовка учащихся к речевому общению в естественных условиях, и процесс обучения будет эффективным, только когда учащиеся преодолеют трудности, которые они встретили при обучении русской речи. «Необходимо сменить приоритеты в процессе обучения русскому языку, поставив в центр внимания живой дискурс, который является способом реализации интенций изучающего русский язык. Содержание дискурса определяет набор необходимых компетенций,

являющихся необходимым условием формирования русской речи» [1, с. 30].

На уроках русского языка в кыргызской школе аудирование проходит в несколько замедленном темпе, чем свойственно для данного языка, т.к. существуют помехи естественного речевого и неречевого характера (не расслышал слово, не понял слово и т.п.). На основе анализа речевой деятельности учащихся можно выделить следующие недостатки речи: трудности в лексико-грамматическом оформлении высказывания, ошибки в построении предложений, отсутствие связи между элементами сообщения, затруднения в выборе нужных слов, употребление преимущественно коротких фраз.

Наблюдения показали, что если ученик не получил представления о звуках, характерных для русской речи, то он говорит с сильным акцентом, часто не понимает, что ему говорят, и его самого трудно понять.

Например, ошибки в согласовании прилагательного с именами существительными происходят из-за того, что имя прилагательное в русском языке является согласуемой (по роду, числу, падежу) категорией, а в кыргызском языке – примыкающей категорией.

Городские ученики допускают меньше речевых ошибок, в речи используют распространенные и полные предложения, лексический запас у них значительно шире, они правильно интонируют предложения по цели высказывания. В силу ряда причин уровень владения русским языком у городских учащихся выше, чем у сельских. К таким причинам относятся: наличие русскоязычной среды, когда дети могут общаться по-русски вне стен школы, лучшая материальная и техническая оснащенность городских школ и т.д.

В процессе наблюдений за речевой деятельностью учащихся на уроках русского языка, бесед с ними выяснилось, что на успешность овладения устной формой речевой деятельности немаловажную роль играет «локус контроля». В психологии человеческое свойство восприятия себя и других людей называется «локус контроля»: склонность искать причину жизненных обстоятельств в себе (внутренний локус

контроля) или во внешнем мире (внешний локус контроля).

Определенная часть учащихся считает, что в незнании русского языка, неумении правильно говорить по-русски виноваты обстоятельства (учителя, отсутствие условий для занятий и общения и т.д.). Значит, у этих учащихся локус контроля большей частью внешний. В зависимости от подготовленности класса, количество таких учащихся варьируется. Когда класс хорошо подготовлен, таких учеников мало, когда подготовка учеников слабая, они могут составлять больше половины класса. Ученики с внешним локусом контроля на уроках обычно молчат, боятся говорить, не уверены в себе, скованны – так как считают, что допустят ошибки в речи, затрудняет речь школьников малый словарный запас.

В отличие от них ученики с внутренним локусом контроля считают: «Я не смог чего-то достичь, потому что не очень-то и хотел или плохо старался». Такие ученики чаще сосредоточиваются на своем желании «я хочу хорошо учиться, хорошо знать русский язык и говорить по-русски». Соответственно уровень владения русским языком у таких учеников выше.

Трудности, испытываемые значительной частью учащихся при общении на русском языке, подтверждают необходимость систематичной и последовательной работы по формированию у обучаемых предметных компетенций.

Устранению недостатков речи учащихся способствуют упражнения, направленные на точность, логичность и коммуникативную целесообразность высказывания. Упражнения, направленные на подбор слов по определенной тематике (например, подбери слова по теме «Осень», «Зима», «Весна» и т.п.), на нахождение и чтение слов, раскрывающих главную мысль текста, рассказа; составление предложений по картине, по серии картинок; на придумывание название текста.

Особое внимание следует уделить речевым вопросам. Работа должна начинаться с изучения предложения как речевой единицы, дети должны учиться строить ответы на вопросы, вслушиваться в интонации,

задумываться о предмете речи, строить предложения, соблюдать правила культуры общения. Это обеспечивает речевую деятельность учащихся, способствует формированию речевой компетенции обучаемых. Только с помощью слов, их сочетаний, речевых оборотов речи можно выразить мысль и осуществить общение между людьми. Поэтому одним из условий успешного речевого развития является вооружение обучаемых средствами языка.

Современная технология обучения в большей степени стремится развивать монологическую речь, однако надо иметь в виду, что речевая деятельность включает в себя умение слушать и слышать собеседника, которое также необходимо развивать возникает в диалоге, речь изначально диалогична, а уже затем человек приобретает способность к монологической речи. В связи с этим главной целью педагогической деятельности считаем формирование речевой компетенции учащихся на основе коммуникативно-деятельностного подхода к процессу обучения, позволяющего на практическом уровне овладеть русским языком, разными видами речевой деятельности.

Владение речью на высоком уровне возможно в том случае, если ученик понимает и знает, как с помощью разнообразных лексических и грамматических средств языка выразить свои мысли и чувства. Как нужно пользоваться этими средствами, чтобы быть понятным окружающими, и как правильно понять смысл обращенной к тебе речи (устной и письменной).

Анализ психолого-педагогической литературы показал, что система заданий и упражнений является средством усвоения языкового материала и овладения различными видами речевой деятельности, способствует эффективному развитию предметных компетенций у учащихся школ с кыргызским языком обучения. Только специально разработанная система заданий и упражнений будет способствовать формированию предметных компетенций, равномерному развитию умений говорения и аудирования у учащихся кыргызской школы.

Необходимо придерживаться следующих принципов построения системы упражнений:

1. Принцип личностной значимости выполняемых упражнений.
2. Принцип взаимосвязанного формирования предметных компетенций.
3. Принцип проблемной направленности упражнений.

В системе упражнений каждое упражнение должно отвечать следующим требованиям:

- упражнение направлено на решение конкретной задачи;
- упражнение создает установку на выполнение действий, способствующих формированию предметных компетенций у школьников;
- упражнение учитывает особенности этапа обучения и уровень обученности учащихся.

Лексический запас учащихся представляет собой систему знаний о словах, лексических значениях слов и правилах их употребления в речи. Одной из основных причин небольшого словарного запаса учащихся кыргызской школы является то, что они мало читают художественных, научно-популярных и справочных книг для детей, изданных на русском языке.

При организации работы по обогащению словарного запаса необходимо учитывать, что существует индивидуальный словарный запас и словарный запас детей определенной возрастной группы. Так к основным особенностям словарного запаса детей 11-12 лет относятся: его меньший объем по сравнению со словарным запасом взрослого человека; понимание ребенком только какого-то одного значения многозначного слова. В связи с этим учебная деятельность при обучении учащихся кыргызской школы русскому языку должна быть направлена на:

- 1) восприятие и понимание учащимися смысла изучаемых слов, оттенков значений;
- 2) формирование умения объяснить значение слова;
- 3) формирование умения правильно использовать слова в речи.

Обогащению словарного запаса школьников способствуют задания, позволяющие сформировать умение видеть в тексте незнакомые слова. Учитель объясняет значение слов, которые вызвали у учеников затруднение, затем ученики должны объяснить слова, которые не попали в число непонятных. Значение слова после объяснения учеником уточняется в словаре.

Работа со словарями является одним из направлений в развитии навыков устной речи школьников, помогает обогатить словарный запас, узнать лексическое значение слов, усвоить нормы языка, научиться правильному орфоэпическому произношению и соблюдению в словах нормативного ударения. Проработка незнакомых слов предупреждает ошибки в речи школьника, использование наглядности: рисунка, иллюстрации, видеозаписи, слайда; показ учителем предмета или действия, обозначаемого данным словом, облегчает объяснение слов. Ученики узнают лексическое значение слова не только из словарей, но и путем подбора синонимов, однокоренных слов, словосочетаний.

Изучение состава слова и осмысление его значащих частей является одним из ведущих способов раскрытия лексического значения слов. Ознакомление с основами словообразования способствует осознанию учащимися того, что словообразование является основным источником пополнения русского языка новыми словами. Осознание роли морфем в слове, а также семантического значения приставок и суффиксов содействует формированию у школьников точности речи, что способствует не только пониманию учащимися лексического значения слова, но и развитию у них осознанного употребления в речи слов с определенными приставками и суффиксами.

В своих трудах профессор В.И. Лебедев [3, с. 3-12] рекомендует сочетать упражнения в разборе слова по составу со словообразовательной работой. Эти упражнения представляются в следующем виде:

- выделение морфемы, при помощи которой образовано разбираемое слово от другого;

- мотивированное выделение в слове основы и сравнение её с основой исходного слова;

- самостоятельное составление списка слов, принадлежащих к различным частям речи, но образованных при помощи одноименных суффиксов;

- образование ряда слов, в составе каждого из которых были бы и приставки, и суффиксы;

- образование новых слов при помощи:

а) разных приставок;

б) разных суффиксов.

Восприятие речи на слух начинается с выделения смысловых ориентиров, к которым относятся интонация, ритм, паузы и логическое ударение. Как отмечает профессор М.Дж. Тагаев: «Учителю следует иметь в виду главные особенности фонетического строения слов русского языка: место ударения в структуре слова, редукцию гласных в безударных слогах, произношение стечений согласных, процессы оглушения или озвончения согласных в слабых позициях. Ударение в русском языке носит разноместный характер и практически может падать на любой слог. В киргизском языке оно фиксированное и стоит, как правило, на последнем слоге. Подвижность русского ударения – одно из главных препятствий его усвоения. Киргизского школьника, который привык произносить слова родного языка с ударением на последнем слоге, мы должны научить разноместности русского ударения» [6, с. 39]. Ударения (синтагменное, фразовое, логическое, словесное) играют огромную роль в русском языке: Русское ударение – разноместное и подвижное, может падать на любой слог в слове, в разных грамматических формах одного и того же слова ударение может переходить с одного слога на другой. В отличие от русского в киргизском языке ударение, как правило, падает на последний слог слова: *алма́* (яблоко), *каба́р* (весть).

Важнейшее отличие русской фонетики от киргизской – смягчение,

вызываемое мягкими гласными. В произношении мягких согласных учениками допускается много речевых ошибок. Не вызывает проблем у учащихся произношение русских согласных, похожих на киргизские соответствующие согласные, такие как: б, п, т, д, з, с, м, н, р, ч, ш. Затруднения у обучаемых вызывает произношение русских согласных звуков, отличающихся от киргизских, таких как: г, ж, к, л, ц, щ.

В связи с этим все упражнения должны быть направлены на привитие навыков правильного произношения. Их насыщенность нужным материалом дает учителю возможность провести на этом уроке достаточно целенаправленную работу.

С целью выработки языкового слуха полезны упражнения, когда учитель читает слова или сочетания слов, а ученик повторяет за учителем. После прослушивания результатов учитель делает замечания, корректировку произношения. Работу можно усложнить, предложив ребятам повторять предложения со словами.

Литература

1. Борчиева Б.Т. Содержание и типы формируемых компетенций при изучении курса «Русский язык и культура речи» // Русское слово в образовательном пространстве Кыргызстана. Шеймановские чтения-4: Материалы международной научно-практической конференции, посвященной памяти Л.А. Шеймана (24-25 ноября 2011 года). – Б., 2011. – С. 30.

2. Зеер Э.Ф. Саморегулируемое учение как психолого-дидактическая технология формирования компетенции у обучаемых // Психологическая наука и образование. – 2004. – № 3. – С. 5-11.

3. Лебедев О. Е. Компетентностный подход в образовании // Школьные технологии. – 2004. – № 5. – С. 3-12.

4. Леонтьев А.Н. Язык, речь, речевая деятельность. – М.: Наука. –1985. –168 с.

5.Сергеев И.С. Как реализовать компетентностный подход на уроке и во внеурочной деятельности: практическое пособие/ И.С. Сергеев, В.И. Блинов. – М.: АРКТИ, 2007. – 132 с.

6. Тагаев, М.Дж. Методическое руководство к учебнику «Русский язык» для 5-6 классов киргизской школы : Пособие для учителя/ М.Дж. Тагаев, О.Г. Симонова – Ф.: Мектеп, 1986. – С. 39.

Рецензент: д.п.н, проф. Асипова Н.А.

*Мурзаibraимова Б.Б., КББАнын Табигый-математикалык билим берүү тармагынын маселелери лабораториясынын жетектөөчү илимий кызматкери, п.и.к.;
Сөлнүбашова А.Ы., КББАнын Табигый-математикалык билим берүү тармагынын маселелери лабораториясынын ага илимий кызматкери;
Тойгонбай кызы Ж., Ж.Баласагын атындагы КМУ, физика жана электроника факультетинин магистранты.
Муратов С.Р. КББАнын аспиранты.*

ЭКСПЕРИМЕНТАЛДЫК МАСЕЛЕЛЕР ОКУУЧУЛАРДЫН ФИЗИКАЛЫК БИЛИМДЕРИНИН САПАТЫН ЖОГОРУЛАТУУНУН КАРАЖАТЫ КАТАРЫНДА

*Мурзаibraимова Б.Б., – ведущий научный сотрудник лаборатории Проблем естественно-математической образовательной области КАО, к.п.н.;
Сөлнүбашова А.Ы., – старший научный сотрудник лаборатории Проблем естественно-математической образовательной области КАО;
Тойгонбай кызы Ж., – магистрант факультета Физики и электроники КГУ им. Ж.Баласагына.
Муратов С.Р. – аспирант КАО.*

ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫЕ ЗАДАЧИ КАК СРЕДСТВА ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ФИЗИЧЕСКИХ ЗНАНИЙ УЧАЩИХСЯ

*Murzaibraimova B.B., is a leading researcher in the laboratory of natural-mathematical education KAE, Ph.d.;
Sölnübashova A.Y.,-the senior scientific employee of laboratory Problems naturally-mathematical education KAE;
Tojgonbaj qızı Zhazgyl,-undergraduate Faculty of physics and electronics KSU them. J. Balasagyn;
Muratov S.R.-the graduate student KAE.*

THE EXPERIMENTAL TASK AS A MEANS OF IMPROVING NATURAL KNOWLEDGE OF STUDENTS

Аннотация: Бул макалада физиканы окутуу процессинде эксперименталдык маселелерди пайдалануунун бүгүнкү күндөгү мааниси, аларды түзүүнүн жана колдонуунун жолдору каралды.

Түйүндүү сөздөр: окутуу, физикалык билим, физикалык көнүгүүлөр жана

маселелер, эксперимент, эксперименталдык физикалык тапшырмалар.

Аннотация: В этой статье рассмотрено сегодняшнее значение использования в процессе обучения физике экспериментальных задач и пути их составления и применения.

Abstract: *this article describes today's value of use in learning physics experimental problems and ways of their preparation and implementation.*

Ключевые слова: *обучение, физическое знание, физические упражнения и задачи, эксперимент, экспериментальные физические задания.*

Keywords: *learning, physical knowledge, physical exercises and tasks, experiment, experimental physical job.*

Физика – илимий-техникалык өнүгүүнүн илимий базасы болуп саналат. Физикалык билимсиз азыркы заманбап өндүрүшкө активдүү катышуу, технологияны өнүктүрүү мүмкүн эмес. Өсүп келе жаткан муундун дүйнөгө болгон илимий көз караштарынын калыптануусунда, өз алдынча ой жүгүртүүсүндө да физикалык билимдин ролу чоң. Бирок, азыркы мезгилде окуучулардын физикалык билим деңгээли анча жогору болбой жатканы белгилүү. Анын ар кандай объективдүү жана субъективдүү себептеринин ичинен өзгөчө орчундуусу – бүгүнкү күндө көпчүлүк мектептердин физикалык кабинеттеринин начар жабдылышы, физикалык лабораторияларда керектүү куралдардын жетишсиздиги, натыйжада, физикалык эксперименттерге жеткиликтүү көңүл бөлүнбөшү болуп эсептелет.

Окутуу процессинде эксперименттин ролу өтө чоң. Физика өзү эксперименталдык илим болгондуктан, аны окутууда демонстрациялык эксперименттерди кеңири жана өз деңгээлинде колдонуу башкы маанилүү маселе болуп эсептелет. Бул боюнча белгилүү физик-академик С.В.Вонсовский «Демонстрациялык экспериментсиз өтүлгөн физика сабагы пайдасыз гана эмес зыяндуу!»- деп баса белгилеген [1]. Демек, азыркы учурда кеңири колдонулуп жаткан компьютердик-мультимедиялык каражаттарды, виртуалдык лабораторияларды кырдаалдан чыгуунун убактылуу жолу катары гана баалоого болот. Аларга салыштырмалуу, *эксперименталдык тапшырмалар* (анын ичинде эксперименттерди камтыган көнүгүүлөр жана маселелер) алган билимди практикада

пайдаланууга үйрөтүүдө жана физикалык түшүнүктүн илимий маанисин түшүндүрүүдө көбүрөөк пайдалуу. Эксперименталдык тапшырмаларды турмуш-тиричиликте колдонулуп жаткан буюм-тайымдардын жана колдо жасалган куралдардын жардамында аткаруу окуучулардын предметке болгон кызыгуусун арттырат.

Физикалык көнүгүү деген эмне? Дидактикада жана жекече методикаларда көнүгүү – бул окуучулардын билимдерин, көндүмдөрүн жана билгичтиктерин калыптандыруу үчүн колдонулган ар кандай түрдөгү тапшырмалар катары түшүндүрүлөт. Окуучуларды көнүгүүлөр менен иштөөгө үйрөтүү физикалык билим берүүдө алдыңкы методдордун бири болуп саналат [2]. Бирок окуу процессинде ар дайым колдонулуп жүргөн жөнөкөй көнүгүүлөрдү чыгарууда формалдуулуктун элементтери байкалат. Мисалы, мындай көнүгүүлөрдү көбүнчө окуучулар ойлонбой туруп, даяр формулаларга коюп чыгарышат. Бул учурда алар физиканын негизги өзөгүн түшүнбөй калышууда. Болуп жаткан мындай формалдуулук окуучулардын физикалык билим сапатынын жана деңгээлинин төмөндөшүнө алып келүүдө.

Мындай көрүнүш окуучулардын билимин баалоодо да байкалат. Окуучулар көбүнчө мугалимдин айтып бергенин же китептин параграфында жазылган физикалык түшүнүктөрдү жана закондорду гана механикалык түрдө кайталап айтып бере алышат. Ал эми китептеги жана мугалим берген маалыматтарды же андан башка да маалыматтарды пайдаланып, бир аз ой жүгүртүү менен жооп берүүнү талап кылган суроо берилсе ага жооп бергенден кыйналып калышууда. Мындай окуучулар эң жөнөкөй гана физикалык маселелерди чыгара алышат. Эгер маселелердин берилиши бир аз татаалдашып кетсе же буга чейинки суроолор менен чыгарылышынын аналогиясы окшошпой калса, анда бул окуучуларга абдан оор учурайт да, андай маселелерди чыгарууга кызыкпай калышат.

Учурда колдонулуп жаткан мындай ыкма окуучунун чыгармачылык жөндөмүнүн тийиштүү деңгээлге өсүшүнө жардам бербейт. Психологдордун ою боюнча,

мектепте окутулуп жаткан көпчүлүк маселелер окуучулардан физикалык закондорду, эрежелерди жана формулаларды гана билүүсүн талап кылат, мындай көрүнүш алардын дидактикалык баалуулугун төмөндөтөт.

Академик П.Л.Капица [3] физиканы окутуу процессинде маселелерди колдонууга өзгөчө маани берген. Ал «...Маселени чакан илимий иш катары, ал эми аны чечүүнү (чыгарууну) – белгилүү бир илимий изилдөөнү жүргүзүү катары кароого болот. Маселе чыгаруу бул формуладагы чоңдуктардын ордуна белгилүү болгон маанилерин коюу эмес, маселени кантип чыгарууну ар ким өзү аныктап, тажрыйбадан өз алдынча керектүү физикалык чоңдуктарды таап чыгышы керек. Маселени чыгаруу менен силер өзүңөрдүн билимиңерди жана физиканы канчалык деңгээлде түшүнө алганыңарды көрсөтө аласыңар...» деп белгилеген. Мындай талапты эксперименталдык маселелерден байкаса болот.

Эксперименталдык маселе деген эмне? Физиканын методдорун колдонуу аркылуу чыгарган маселе – физикалык маселе болуп эсептелет. Физикалык маселелер чыгарылышы боюнча эксперименталдык, тексттик, сүрөт, графикалык ж.б. болуп бөлүнөт. С.Е.Каменецкий жана В.П.Орехов [4] «Тигил же бул максатка жетүү үчүн эксперимент колдонулган маселелер – эксперименталдык маселелер болуп эсептелет» деп аныктама беришкен. Эксперименталдык маселени – экспериментсиз чыгарылышы мүмкүн болбогон маселе деп да атоого болот [5]. Эксперименталдык маселелерде колдонулган физикалык эксперимент тексттик маселелерге караганда окуучулардын кызыгуусун арттырат, ошентип аларда илимге болгон кызыгуу пайда болот.

Эксперименталдык маселелерди чыгарууда физикалык эксперименттерди жүргүзүү илимий түшүнүктү калыптандыруу процессинин үч этабын ичине камтыйт – «жандуу байкоо», «абстракттуу ой жүгүртүү» жана «практика». Мындай метод окутуу процессин активдештирип, окуучулардын физикага болгон кызыгуусун арттырат.

Түшүнүктөрдү активдүү жана аң-сезимдүү өздөштүрүүдө окуучулардын практикалык аракети менен ой жүгүртүүлөрүнүн тыгыз биримдиги өзгөчө мааниге ээ. Ошондой эле практикалык жана таанып билүү мүнөздөгү ыкмаларга, көнүмүштөргө ээ болууда эксперименталдык маселе чыгаруу процессинин ролу баа жеткис. Чыгармачылык ой жүгүртүүнүн өнүгүшү, өз алдынча иштөөчүлүк, окуучуларды рационализатордук иштерге катышууга даярдоо, эмгек өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуунун чыгармачылык жолун издөө да эксперименталдык маселени чыгаруунун натыйжасынан келип чыгат.

Эксперименттерди жасоо ар кандай долбоордук иштерди аткарганга да жардам берет. Азыркы учурда мамлекеттик жана дүйнөлүк деңгээлде уюштурулуп жаткан долбоордук олимпиадалар окуучунун физикалык билимге болгон кызыгуусу арттырып, билим сапатынын жогорулашына түрткү болууда.

Педагогиканын классиктери негиздегендей, физикалык эксперименттерди өткөрүү менен эксперименталдык маселелерди чыгарууда дидактиканын көрсөтмөлүүлүк принцибин иш жүзүнө ашырууга мүмкүнчүлүктөр түзүлөт. Ал эми дидактиканын илимийлүүлүк принциби болсо окуучулардын физикалык эксперименттерди аткаруу процессинде, илимдин азыркы учурдагы өнүгүшүнө туура келген анык илимий билимдерге ээ болуусун талап кылат. Демек, эксперименталдык маселелер системасы физика курсундагы негизги түшүнүктөрдү туура жана так өздөштүрүүгө шарт түзөт.

Кудинов В.В. жана Даммер М.Д. [6] изилдөөлөрүндө физикалык эксперименттерди окутуу процессинин убактысы боюнча классификациялоону сунуш кылышат. Башында, ортосунда жана аягында колдонулуучу эксперимент деп бөлүшөт.

Сабактын башында колдонулуучу эксперимент окуучуларга жаңы түшүнүк киргизүүгө жардам берет. Бирок окуучуларда өтүлө турган тема боюнча маалымат болбогондуктан, мугалим жашоодон алынган тажрыйбаны колдонушу

зарыл. Сабактын ортосундагы колдонулуучу эксперименттер теманын маңызын ача турган эксперимент болушу керек, ал эксперименттин натыйжасында окуучу теманы толук түшүнөт. Ал эми сабактын аягында колдонулуучу эксперимент, өтүлгөн теманы бышыктоочу эксперимент болушу зарыл.

Эксперименттердин мындай классификациясы мугалимге экспериментти кандай жана сабактын кайсыл учурунда пайдаланууну үйрөтөт.

Азыркы учурдагы лабораториялык шарттарды эске алып, төмөнкүдөй физикалык эксперименталдык тапшырмаларды сунуштоого болот.

«Оордук күчү, салмак» темасы боюнча. *Мисалы, таразага суусу бар стаканды коебуз, эгерде сууга карандашты сала турган болсок жана аны акырын колубуз менен кармап турсак суунун салмагы өзгөрөбү?*

Жабдылышы: рычагдуу тараза, суусу бар стакан, карандаш, тараза таштары.

Мугалим окуучуларга берилген кырдаал тууралуу алдын ала түшүндүрмө берет жана кырдаалдын физикалык маңызын аныктоону окуучуларга сунуштайт. Окуучулар таразада суусу бар стакандын массасын өлчөйт. Андан соң гана окуучунун жобунун туура же туура эмес экендигин демонстрациялап, кубулушту кайталап көрсөтөт.

«Жылуулук жана температура» темасы боюнча сапаттык эксперименталдык маселе иштөөдө төмөндөгү мисалды келтирүүгө болот.

Керектүү куралдар: эки пробирка, ичинде суусу бар айнек идиш, эки түстөгү химиялык кошулма.

Эки пробирканын бирөөсүнө ысык суу бирөөсүнө муздак суу куюбуз, экөө бири-биринен айырмаланыш үчүн эки түстөгү химиялык кошулма кошобуз. Эки пробирканын оозун жаап, айнек идишинде бөлмө температурасындагы сууга салганда пробиркадагы муздак суу төмөн, ал эми ысык суу жогору көздөй агат. Андан ары

мугалим окуучуга эмне үчүн мындай болгондугун түшүндүрүү тапшырмасын берет.

Сапаттык мүнөздөгү эксперименталдык маселелерди көрсөтүүдө кырдаал негизги ролду ойнойт. Башкача айтканда, күтүлгөн иш ошол учурда жана ошол жерде болгондуктан, дароо андан ары эмне боло тургандыгын чечүү керек. Мындай чукул жыйынтык чыгаргандык, ошол эле учурда ошол шарт-кырдаалга жараша жоопкерчилик сезимди күчөтөт, окуучу реалдуу ишти алдын-ала чечим чыгарып, айтып берүү маселеге терең кызыгууну жаратат. Булардын баардыгы окуучунун оюн жыйынтыктап, өзүнүн теориялык алган билимин таразалап, формалдуулуктан арылтат. Маселедеги берилген иш өтө жөнөкөй болушу мүмкүн, анткени кызыгуу маселеде жаралат, ал эми билим болсо шарттын өзгөрүшүнө байланыштуу болот.

Физикалык билим берүү системасында эксперименталдык маселелерди колдонуу көптөгөн маселелерди чечүүгө түрткү болушу мүмкүн. Окуучулардын физикага болгон кызыгуусун арттырып, окуучулардын ишмердигин активдештирет. Маселелерди математикалык эле жактан чыгарып коюу эмес, физиканын негизги өзөгүн түшүнүүгө жардам берет. Мындай ыкма окуучунун чыгармачылык, илимий изилдөөчүлүк жөндөмүн ачууга да түрткү болот. Ошол жөндөмдү колдонуп окуучу мектептик райондук олимпиададан баштап дүйнөлүк долбоордук олимпиадаларга катыша алат.

Демек, эксперименталдык маселелер окуучулардын физикалык билимдеринин сапатын жогорулатуу менен эле чектелбестен, аларды жашоо-турмушта кездешүүчү маселелерди өз алдынча чече билүүгө же чечүүнүн оптималдуу жолдорун табууга тарбиялайт.

АДАБИЯТТАР

1. Вонсовский С.В. Магнетизм. – М.: Наука, 1971, – 1032 с.
2. Мамбетакунов Э., Мамбетакунов У.Э. Физика: түшүнүктөр,

закондор, маселелер. – Бишкек, 2015. – 136 б.

3. Капица П.Л. Физические задачи. М.: Знание, 1966. 16 с. (<http://vivovoco.astronet.ru/VV/PAPERS/KAPITZA/KAPQUEST.HTM>)

4. Каменецкий, С.Е. Методика решения задач по физике в средней школе / С.Е.Каменецкий, В.П.Орехов. – М.: Просвещение, 1971. – 448 с.

5. Мааткеримов Н.О., Аденова Б.Т., Кажы Думан, Физикалык маселелердин татаалдыгын баалоонун ыкмалары жөнүндө // Ж.Баласагын атн. КУУнун Жарчысы, 3-сер., 2013. – 154-159 бб.

6. Кудинов, В.В. Даммер М.Д., Экспериментальные задачи и задания: понятия и классификации. Вестник ЮУрГУ, Серия «Образование. Педагогические науки», выпуск 9, №23, 2010.

Рецензент: п.и.д, проф. Мааткеримов Н.О.

*Аттокурова Ч.А.
ага илимий кызматкер
Кыргыз билим берүү академиясы*

**КЕНЖЕ ОКУУЧУНУН МАТЕМАТИКАЛЫК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮН
КАЛЫПТАНДЫРУУ**

*Аттокурова Ч.А.
старший научный сотрудник
Кыргызская академия образования*

**ФОРМИРОВАНИЕ МАТЕМАТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ
У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ**

*Attokurova Ch.A.
senior researcher
Kyrgyz Academy of Education*

**FORMATION OF MATHEMATICAL COMPETENCE
IN YOUNGER STUDENTS**

***Аннотация.** Бул макалада кенже окуучунун математикалык компетенттүүлүгүн калыптандыруу үчүн баланын логикалык ой-жүгүртүүсүн өстүрүүдө иш-аракеттерди иреттүү аткаруунун маанилүүлүгү каралат. Анда предметтик стандартта айтылгандай жаңы окуу материалын аң-сезимдүү кабыл алуу үчүн теориялык материалдардын көлөмүн азайтуу менен практикалык тапшырмаларга көбүрөөк көңүл буруу, кенже окуучунун математикалык компетенттүүлүгүн калыптандыруучу репродуктивдүү, продуктивдүү, креативдүү деңгээлдердеги тапшырмаларды ирети менен колдонуусу жана окуу процессинде калыптандыруучу баалоону, кайтарым байланышты натыйжалуу колдонуу күтүлүүчү натыйжа берээри тууралуу айтылат.*

***Түйүндүү сөздөр:** предметтик компетенттүүлүктү калыптандыруу, репродуктивдүү, продуктивдүү, креативдүү тапшырмалар, чыгармачыл ой-жүгүртүү, өзгөртүп түзүү, иш-аракеттер.*

***Аннотация.** В этой статье рассматривается формирование математических компетентности младших школьников, важность логическое мышление ребенка и выполнение алгоритм последовательной действий. В нем как в предметном стандарте говорится, чтобы осознанно воспринимать нового учебного*

материала, сократить объем теоретического материала, увеличить практические работы учеников, формирующие математические компетентности с использованием последовательность уровней задач, как репродуктивные, продуктивные и креативные. Речь идет о ожидаемых результатов, какова результат дает в учебном процессе формативное оценивание и обратная связь.

***Ключевые слова:** формирование предметных компетентности, репродуктивные, продуктивные и креативные заданий, творческое мышление, преобразование, ученические действия*

***Abstract.** In this article, the youngest pupils' mathematical competence for the formation of the child's logical thinking is considered the importance of the cultivation of action consistent performance. According to the standards, and new materials to reduce the amount of materials for making conscious theoretical and practical tasks with more emphasis on creating, younger pupils' mathematical competence, reproductive, productive, creative, using the sequence of levels, tasks, and efficient use of feedback, creating in the process of evaluation of expected the result will be described.*

***Key words:** Formation of the occupational skills and reproductive, productive and creative*

tasks, creative thinking, transformation, the action

Коомго шайкеш келип жашоо үчүн окуучу маалыматтар менен иштей алган, аларды талдай билген, өзүнүн билимин, билгичтигин жана көндүмдөрүн күнүмдүк жашоо-тиричилигине колдоно алган окуучу болуусу зарыл. Албетте, ошондой окуучу болушу үчүн окуучунун: өз алдынча иш-аракеттерди аткара алуусуна жетишүүсү; жашоо-тиричиликтен алган тажрыйбасын предметтик тапшырмаларды аткарууда колдонуусу, башкалар менен тил табышуусу жана кызматташуусу; өз алдынча көйгөйлөрүн чече билүүсү; алган билим, билгичтик, көндүмдөрүн жашоо-тиричилик менен байланыштыруу, деңгээлдик тапшырмаларды аткара алуусу учурда актуалдуу маселе.

Репродуктивдүү жана продуктивдүү ой жүгүртүүнү психолог И.Калмыкова баланын алган жаңы билиминин, билгичтигинин (продуктусунун) деңгээлине карай аныктаган. Ал «Ой-жүгүртүүнү жаңы билим алууга багытталган таанып-билүү» - деп эсептейт [3., 37-53-бб]. Репродуктивдүү ой-жүгүртүү адам баласы үчүн тааныш, колдонулуп жүргөн маселени чыгаруунун жолдору. Андан кийин берилүүчү тапшырма аткарылган тапшырманын үлгүсүндө аткарылат. Мындай иш-аракеттен окуучунун өз алдынча иш-аракеттерди аткара алуусунун белгилүү бир деңгээли калыптанат.

Продуктивдүү ой-жүгүртүүдө адамдын интеллектуалдык жөндөмдөрү жана анын чыгармачыл мүмкүнчүлүктөрү толугу менен пайдаланылат. Психологдор Г.С.Костюк, Дж.Гилфорд «чыгармачыл ой-жүгүртүү – бул инсандын чыгармачыл өзгөртүп түзүү психикасынын өзгөчөлүктөрүнүн топтому» деген жыйынтыкка келишкен [7., 40-б].

Учурда колдонулуп жүргөн окуу китептеринин тапшырмалары дайыма эле ой жүгүртүүгө, чыгармачыл иш-аракеттерге арнала бербейт. Окуу китептеринде көбүнчө репродуктивдүү тапшырмалар орун алган.

Ушул проблеманы чечүү жолдорунун бири макала жазуу, мугалимге методикалык жардам берүү, предметтердин методикасы

боюнча семинарларды уюштуруу ж.б. иш-аракеттер болуп эсептелинет.

Кенже окуучунун жаш өзгөчөлүгүн эске алуу менен математикалык компетенттүүлүгү төмөнкүчө аныкталган:

1. Жаңы окуу материалын (терминдерди/түшүнүктөрдү) аң-сезимдүү кабыл алуусу жана элементи менен математикалык символдорду жаза билүүсү;
2. Окуучунун өз алдынча билим алуу, максаттарды коё билүү жана керектүү каражаттарды, натыйжага жетүүнүн жолдорун (мүмкүнчүлүктөрүн) колдоно билүү, ишке ашыруусу;
3. Кабыл алган математикалык көндүмдөрүн талдай билүүсү, "үйрөнүүгө жөндөмдүүлүктүн" негизинде жеке өнүгүү шарттары жана аны ишке ашыруу, чоңдор жана курдаштары менен кызматташуусу;
4. Математикалык көндүмдөрүн күнүмдүк жашоо-тиричилик менен байланыштыра билүүсү жана текшерүү, окуу иш-аракеттерин жана натыйжаларын баалоо. [2, 7-б]

Кенже окуучунун предметтик компетенттүүлүгү төмөнкүдөй 3 деңгээлде ишке ашырылаары мамлекеттик стандартта айтылган [1, 6-б].

- 1) биринчи деңгээл (репродукциялык) окуучулардын үлгүлөрдү (аракеттерди аткаруунун дайындалган алгоритми) жолдой билиши менен мүнөздөлөт;
- 2) экинчи деңгээл (продукциялык) курамы боюнча жөнөкөй иштерди аткаруу, ишмердиктин өздөштүрүлгөн алгоритмин башка кырдаалдарда колдонуу жөндөмү менен мүнөздөлөт;
- 3) үчүнчү деңгээл (креативдик) өз алдынча конструкциялоо жана негиздөө элементтери менен татаал курамдагы ишмердикти жүзөгө ашырууну түшүндүрөт.

Мамлекеттик жана предметтик стандарттар боюнча семинар-тренингдер 3 жыл ичинде өткөрүлүп, окуу-методикалык комплексттерге талкуу жүрдү. Андагы окуу китептеринин кемчиликтери, мүмкүнчүлүктөрү тууралуу сөз болду. Бирок, учурда республика боюнча башталгыч класстардын мугалимдери

1. Класстык бөлмөнүн планын кагазга түшүрүү үчүн кандай ченөөлөрдү жүргүзүү керек? Аларды аткар.
2. Класстык бөлмөнүн планын чийүү үчүн кайсы масштабды колдонсун?. Класстык бөлмөнүн планын чийүүдө бөлмөнүн эшиги менен терезелеринин кайда жайгашканын унутпай жайгаштыр.
3. Сенин оюнча, башка масштабды тандап колдонсо болобу? Эгер болсо, анда ошол масштабды тандап, ченөөлөрдү жүргүз, планды чий.
4. Планын чийген бөлмөндүн аянтын тап.

➤ Маселе.

Кыргызстан тоолуу республика болгондуктан токойлор көп кездешет. Токойдо арча, кайың, карагай, четин, тал, терек, чычырканак ж.б. дарактар өсөт. Токойдо дарактар канчалык жыш болсо, ошончолук жаратылыш кырсыктары аз болот. Арстан, жолборс, илбээсин, түлкү, карышкыр, күрөң аюу, коён, чил, каракур, булбул, сагызган, таранчы ж.б. жаныбарлар менен канаттуулар токойго байыр алышкан. Жер кыртышы дарактардан түшкөн жалбырактардын чириндисине, жан-жаныбарлардын кыгына бай келип нымдуу болот.

1-суроо. Жазында токойдун айрым ачык жерлерине токойчу ... кайың отургузду, кайыңга караганда ... отургузду. Токойчу бардыгы ... дарак отургузду?

Төмөнкү маселенин чыгарылышынан пайдаланып, маселенин шартында калтырылган сандарды жана сөздөрдү толуктап жаз:

- 1) $30 + 12 = 42$ (арча)
- 2) $42 + 30 = 72$ (дарак)

2-суроо. Токойдогу отуругузулган кайыңдын аралыгы 3 мерден болсо, анда канча метр жерге кайың отуругузулган? Арча канча метр жерге отуругузулду? Кайсы бири канча метрге көп отуругузулган?

3-суроо. Токойдогу күз же жаз мезгилинин көрүнүшү жөнүндө сүрөттөп айтып берчи? Жараталыштын кооздугу, убакыт, күндүн нуру, шамал, жамгыр жөнүндө айтууну унутпа! Эмнеге ошол учурду жаратылыш абдан кооз болот?

Башталгыч класстардын мугалимдери окуу процессинде мындай тапшырмаларды үзгүлтүксүз колдонууну ишке ашыра албай келет. Анткени, кенже окуучулардын мындай иш-аракеттер окуу китептеринде, методикалык колдонмолордо берилбейт. Предметтик стандарттар, окуу программалары даярдалганы менен жаңы окуу-методикалык комплекстери алиге даярдала элек.

Окуучунун креативдүү (чыгармачыл) иш-аракеттери:

- *Иш-аракеттерди пландоо:* кийинки маселенин чыгарылышы же геометриялык фигуралардын периметрин, аянтын табуу иш-аракеттерин аткаруунун планын түзөт.
- *Логикалык ой-жүгүртүүсүн өстүрүү боюнча иш-аракеттер:* оозеки эсептелинүүчү жана математикалык кызыктуу тапшырмаларды негиздеп чыгаруу; деңгээлдүү тапшырмалардын мазмунун түшүнүү жана аткаруу; деңгээлдерди айырмалай алуу жана ага ылайыктуу упайларды тактай билүү; деңгээлдердин алгоритмин түзүү жана айтып берүү; ошондой тапшырмаларды түзүү жана аларды аткаруунун схемасын түзүү.
- *Ийгилик жаратуучу иш-аракеттер:* математикалык терминдер-түшүнүктөрдү колдонуп, байланыштуу сүйлөмдөрдү түзүп математикалык маселелер, туюнтмалар, теңдемелер же геометриялык фигуралар тууралуу айтып берүү; айтылган ойду өзгөртүп түзүү менен жаңы толукталган ойлорду жаратууда сүйлөмдөрдөгү сөздөрдүн ордун алмаштырып айтуу, маселенин суроосун өзгөртүп түзүү, жаңы максаттын калыптанышы үчүн маселенин текстине, шартына суроо коюу; иш-аракеттерди пландоо: кийинки маселенин чыгарылышы же геометриялык фигуралардын периметрин табуу иш-аракеттерин аткаруунун планын түзүү болуп саналат.
- *Алынган натыйжаларды талдоо иш-аракеттери.* маселенин мазмунун кабыл алуусун; кыскача шартын туура белгиленишин; жалпы туюнтма түзүп,

амалдарды ирети менен чыгарылышын; жообун ой-жүгүртүү менен жазуусун; катасы болсо, аны белгилей алуусун жана каталарын сунуш катары айта алууга көнүгүүсүн; маселенин бир нече суроолоруна жооп бере билүүсүн; суроосун өзгөртүү менен маселени кайра өзгөртүп түзүп чыгаруу иштерин талдайт, башкалардын аткарган ишине салыштырат.

- *көзөмөлдөө иш-аракеттерди.* Окуучу өзүнүн мисал, маселе же теңдемени чыгарылышын даяр үлгү менен салыштырат, салыштыруу учурунда чыгарылышын текшерет, ката кетирсе аны табат, оңдоо жолун сунуштайт, өзүнүн жана башкалардын чыгарган мисал, маселе же теңдемени чыгаргандыгын текшерет.
- *Аткарылган иштердин натыйжасын баалоо иш-аракеттери:* ар бир аткарылган иш-аракеттин күтүлүүчү натыйжасы менен аткарылышына өз алдынча баа берүү; аткарылуучу иштин алгоритминин сакталышын баалоо; аткарылуучу алгоритмдин кайсы бир иретинин так сакталбагандыгын текшерүү менен жооптун туур же туура эместигине баа берүүсү; жалпы талкууланган ишке баа бере билүү менен өз сунушун айта алуусу; аткарылган иштердин портфолиодо сакталуусу жана анын натыйжасын чагылдыруучу символ, эпиграф, ж.б. аркылуу баалоо.

Окуучунун «өзүнүн жана башкалардын иш-аракеттеринин натыйжасын текшерет жана баалайт» - деген иш-аракеттерден окуучунун талдоо жөндөмү, жакшы менен жаман түшүнүктөрүнө маани берүүсү, катаны таба алуу жана оңдоо сыяктуу иш-аракеттерди аткаруу жөндөмү калыптанат. Ошондой эле өзүн жана башкаларды баалай билүүгө үйрөнөт.

Чыгармачылыкка түрткү берүүчү тапшырмалар окуучуларды ойлоонууга, божомолдоого жана аларды текшерүүгө, математикалык натыйжасын салыштырууга, жыйынтык чыгарууга ж.б. өз алдынча ой-жүгүртүү көндүмүн калыптандырат.

Азыркы учурундун талабын ишке ашыруу үчүн мугалимдин төмөнкү сунуштарды эске алуусу зарыл деген ойдобуз:

1. Маалыматтарды окуучунун жаттап айтып берүүсүнөн түшүнүгүн айтып берүүсүнө, практикалык иштерди өз алдынча аткаруусу жана аны талдай алууга багыттоо зарылдыгы;
2. Маселелердин мазмунун баланын күнүмдүк жашоо-тиричилигинен алган тажрыйбасына байланыштыруу;
3. Жашоо-тиричиликтен алынган маселелердин, туюнтмалардын, геометриялык фигуралардын аянттарын табуунун, теңдемелердин чыгарылыштарынын иретин (алгоритмин) сактоонун зарылдыгы жана аны өзү түзө алууну калыптандыруу;
4. Өз ишин классташтарынын аткарган иши менен салыштыруу, аларды талдоо менен кемчиликтери жана жетишкендиктери тууралуу айта алуусу;
5. Окуучулардын иш-аракеттерин мугалимдин баалоосунан окуучунун өз алдынча абалды талдоосун, баа бере билүүсүнө өтүү;
6. Калыптандыруучу баалоону үзгүлтүксүз колдонуудан окуучунун кетирген каталарын өзү оңдой алуусуна жетишүүсү;

Жогорудагы тапшырмалар окуучуну чыгармачылыкка алып чыгуучу тапшырмалар. Мындай тапшырмалар учурда колдонулуп жаткан окуу китептеринде, окуу-методикалык колдонмолордо кезикпейт. Аларды бири-бирине салыштыруу менен айырмалоо мүмкүнчүлүгү бар.

Эгерде, окуу процессинде окуучунун өз алдынча иш-аракеттерди аткара билүүгө багытталып, продуктивдүү жана креативдүү тапшырмалар колдонулса, анда предметтик стандартта айтылгандай окуучулар аң-сезимдүү окуу материалдарын кабыл алган, кабыл алган материалдарын колдоно билүү менен ой жүгүрө алган, алган билим, билгичтигин практикада колдонгон, өз алдынча талдоо жүргүзө алган, өз ишин башка окуучулардын ишине салыштырып айырмачылыктарын таба алган, каталарын

өзү ондой алган, коомдун талаптарына шайкеш келген окуучу болмок.

Колдонулган адабияттар

1. КР Өкмөтүнүн 2014-ж. 21-июлдагы №403-токтому менен бекитилген «Кыргыз Республикасында жалпы орто билимдин мамлекеттик билим берүү стандарты».

2. Башталгыч класстардын математика боюнча стандарты. Долбоор. 2015.

3. Калмыкова З.И. Продуктивное мышление как основа обучаемости. М. Педагогика, 1981. С 200.

4. Фурман А. В. Уровни решения проблемных задач учащимися / Вопросы психологии. — 1989. — № 3. — с. 43–53.

5. Зубова С.П. Организация продуктивной деятельности младших школьников в обучении математике. // Молодой ученый. — 2016. — №5.6. — С. 46-48.

6. Репродуктивный метод. <http://veselajashkola.ru/shkola/chto-takoe-reproduktivnyj-metod-obucheniya-i-chto-on-v-sebya-vklyuchaet/>

7. Гарри Алдер. CQ, или мускулы творческого интеллекта, М., «Фаир-пресс», 2004 г., с 40.

8. Источник <http://vikent.ru/enc/1802/>.

9. Конвергентное и дивергентное мышление по Джою Гилфорду и Г.С.Костюк. <https://vikent.ru/author/818> или <http://vikent.ru/enc/1802/>

Рецензент: п.и.к. Токтомаматов А.Д.

*Рыспаева Г.С. ага окутуучу
Б.Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университети*

«МАНАС» ЭПОСУН ОКУТУУ ОКУУ КИТЕПТЕРИНДЕ ЖАНА ПРОГРАММАЛАРДА

*Рыспаева Г.С. старший преподаватель
Кыргызко-Российский Славянский университет им. Б.Н. Ельцина*

ОБУЧЕНИЕ ЭПОСА «МАНАС» В УЧЕБНЫХ ПОСОБИЯХ И ПРОГРАММАХ

*Ryspaeva G.S. senior lecturer
Kyrgyz-Russian Slavic University named after B.N. Yeltsin*

TRAINING OF THE EPIC «MANAS» IN TEXTBOOKS AND PROGRAMS

Аннотация: Макалада «Манас» эпосун окутуу окуу китептери менен программада кандай берилген жана келечек муунду тарбиялоо үчүн үчилтиктин өзөгүнөн алынган улуттук идеологиянын негизи болгон жети осуятты эпосту окутууда колдонуу сунушу айтылды.

Аннотация: В данной статье предлагается изучение семи заповедей Манаса, как основа национальной идеологии для воспитания подрастающего поколения Кыргызстана, а также авторами рассматривается как составлены программы и изучается данный материал в учебных пособиях страны.

Annotation: In this article is suggested a studying seven commandment of Manas as main national ideology for education of young generation in Kyrgyzstan, also authors consider how to make programmes and to learn this material in educational textbook of our country.

Түйүндүү сөздөр: идеология, программа, стандарт, чен-өлчөм, фольклор, дидактикалык жанр, эпикалык жанр, лирикалык жанр, көркөм сөз каражаттары, билим, билгичтик.

Ключевые слова: идеология, программа, стандарт, фольклор, дидактический жанр, эпический жанр, лирический жанр, художественные средства выражения, образование (знания), умения.

Key words: ideology programm, folklore, didactic genre, ethnic genre, lyric genre, art means expressions, study, skills.

Билим берүүгө артыкчылык көрсөтүү, анын өзгөчөлүгүн белгилеп, коомдун ролун аныктоо, мамлекетибиздин келечекте туруктуу өнүгүшүнүн, дүйнөлүк коомчулук менен тең укуктуу мамиледе болуусунун зарыл шарттарынын бири. Чынында эле, мамлекетибиздин өнүгүшүнүн дүйнөлүк стандартка теңелүүсү билим берүүдөн көз каранды. Эгерде билим берүү тиешелүү деңгээлде жүргүзүлбөсө, анда келечектин ээси болгон жаштардын билим азыктарынын жетишсиздигинен мамлекет ар тараптан аксап калат. Андыктан күчтүү мамлекеттин пайдубалы болгон билим берүүгө өзгөчө мамиле жасалып, негизги аракеттер болушу шарт. Республикабыз эгемендүүлүккө ээ болгондон тартып, саясий-экономикалык жактан да, рухий жактан да өз жолу менен өз алдынча өнүгүү багытына түштү. Коомдогу ар тараптуу өнүгүү, тактап айтканда, реформалоо, кайрадан жаңыча өзгөртүп түзүү, саясий, маданий, экономикалык, техникалык жаңылыктар ж.б. алган багыт элге билим берүү системасын, окутуунун структураларын, сабактын формаларын кайрадан карап чыгуу мүмкүнчүлүгүн негиздеп жана жаңы окуу программаларынын көп варианттуу жаралышына шарт түздү.

Биз төмөндө Кыргыз билим берүү академиясынын Окумуштуулар кеңешинин чечими, Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин буйругу менен бекитилген Жалпы орто билим берүүчү кыргыз мектептеринин V-XI класстары үчүн түзүлгөн “Кыргыз

адабиятынын программасы” жана андагы биздин изилдөө ишибизге тиешелүү маалыматтар жөнүндө сөз кылмакчыбыз. Түзүүчүлөр филология илимдеринин докторлору С. Байгазиев жана А. Муратов. Аталган программада мектепте адабий билим берүүнүн мамлекеттик стандартынын жол-жоболору эске алынып, педагог-мугалимдердин ой-пикирлери, алымча-кошумчалары, толуктоолору менен иштелип чыккан.

Сөз болуп жаткан программада адабиятты үйрөнүү үч этапка бөлүнөт: 1) Адабияттык окуу курсу (5-7-класс); 2) Тарыхый-адабий курстун элементтерин ичине алган, системалык курска жакындатылган адабияттык окуу (8-9-класс); 3) Кыргыз адабиятынын системалуу курсу (10-11-класс). Программа үчүн көркөм чыгармаларды тандап алууда төмөндөгүдөй чен-өлчөмдөр жетекчиликке алынган: *адеп-ахлактык чен-өлчөм; эстетикалык-көркөмдүк чен-өлчөм; лингвистикалык чен-өлчөм; психологиялык-педагогикалык чен-өлчөм; жанрдык-тематикалык чен-өлчөм.*

Бул чен-өлчөмдөрдүн ар биринин жаш муундарга билим берүүдөгү орду өзгөчө деп белгилесек ашыкча болбойт. Деген себебиз, жаш муунду келечекке толук кандуу атуул кылып тарбиялоодо тандалып алынган кандай гана чыгарма болбосун моралдык-этикалык, адеп-ахлактык асыл нарктарга сугарылган болуусу керек; Ошондой эле тандалып алган чыгарма, мейли ал поэзия болсун, мейли ал поэма болсун, же роман, повесть болсун, элдик оозеки чыгармалар болсун өзүнүн көркөмдүгү, терең мазмундуулугу менен ар бир окуучунун сүйүп окуй турган чыгармасы болуусу зарыл; Тандалып алган чыгарма адабий тилдин нормасына жооп бере алган, орток жана жатык тилде жазылган болуусу шарт; Албетте, тандалып алынган чыгармалар окуучулардын жаш өзгөчөлүгүн эске алып, окуучунун дүйнө таанымын жөнөкөйдөн татаалга, аздан көпкө деген принципке ылайык келиши абдан маанилүү; Сөзсүз түрдө тандалып алынган темалар тематикалык жактан да, жанрдык жактан да таятма эмес, ар түрдүү болушу кажет. Жогорудагылардын баардыгы бири-бирин толуктап, шайкеш келгенде гана окутуу

процесси өз максат-милдеттеринин өтөөсүнө чыга алат.

Сөз болуп жаткан программа 5-11-класстар үчүн түзүлгөндүктөн, анда биздин изилдөө ишибизге ылайык келген темалар 5-6-класста жана 8-класста гана окутулат. Алсак, 5-класска жалпысынан адабияттык окууга 68 саат каралса, анын ичинде “Элдик эпикалык мурастан” деп аталган бөлүмдө “Манастын бала чагы” (“Манас” эпосунан үзүндү) деген темага 2 саат бөлүнгөн. Мына ушул бөлүмдө окуучулар үчилтик тууралуу кыскача маалыматка ээ болушуп, Манас баатырдын элине болгон камкордугу жана баатырдыгы менен тааныша алышат. Кээ бир окуучулар эпос тууралуу ата-энелеринен, же бала бакчадан маалымат алышса, кээ бирлери эпос жөнүндө алгачкы маалыматка ээ болушат. Албетте, алгачкы маалымат болгондуктан, бөлүнгөн 2 саат аздык кылат. Себеби эпостун өзү көлөмү жана көркөмдүк жагынан дүйнөдөгү теңдешсиз алп океанга, зор мухитке барабар. Андыктан аны келечек муунга жеткирүү жана окутуу үчүн каралган эки саат ошол океандын бир тамчысына да тең боло албайт. Эпостун башкы каарманы Манастын кебете-кешпирин, кулк-мүнөзүн, кыймыл-аракетин берүүдө колдонулган тилдик каражаттарды өздөштүрүү адабият теориясындагы “салыштыруу” деген түшүнүккө басым жасалат. Жыйынтыгында 5-класстын окуучуларынын билими менен билгичтигине (знание и навик) төмөндөгүдөй талаптар коюлган: көркөм чыгарманы элестетип, ошол элесин оозеки айтып бере алуу; чыгармадагы каармандарды мүнөздөп берүү; каармандардын иш-аракеттерин салыштырып, баа берип, сын-пикир айтуу; чыгарманы көркөм окуй алуу; чыгарманын планын (жөнөкөй жана татаал) түзө алуу; адабий чыгарма жөнүндө өз мамилесин билдирүү менен айтып берүү; зарылдыгы болгон учурда жатка билүү үчүн сунуш кылынган тексттерди өздөштүрүү. Саналып өткөндөрдүн бардыгы – көркөм окуу, сөз өстүрүү, жаттоо, эске тутуу, айтып берүү, талкуулоо, кайталоо, сөз өстүрүү, жыйынтыктоо деген сыяктуу бир катар иш-аракеттердин чегинде ишке ашат.

Ал эми 6-класста “Элдик оозеки чыгармачылыктын казынасынан” бөлүмүндө

эмгек ырлары, каада-салт, үрп-адат ырлары менен кошо “Эр Төштүк” эпосуна 7 саат, ал эми “Манас” эпосунан “Каныкейдин Тайторуну чапканы” эпизодуна 2 гана саат берилген. Ушул эпизод окуучулардын, анын ичинде кыздарды эне болууга, эр адамга таяныч-жөлөк, эң башкысы мыкты жар жана акылман кеңешчи болууга даярдоодо, аялзатынын айкөлдүүлүгүн андап билүүдө жардамга келери шексиз. А бирок окутууга келгенде эки сааттын абдан эле аздыгы өкүндүрбөй койбойт. Алтынчы жана жетинчи класстарда окуучулардын өз алдынча иштөөсүнө берилген тапшырмалар бар. Анда окуучулар “Манастын бала чагы” жана “Каныкейдин Тайторуну чапканы” аттуу эпизоддордун үзүндүлөрүн жаттап келүүгө тийиш.

7-класста болсо “Элдик оозеки чыгармачылыктын казынасынан” бөлүмүндө турмуштук кенже эпостор деп аталган “Кожожаш” эпосуна 4 саат, “Эр Табылды” эпосуна 4 саат каралган. Кенже эпосторду окуп, өздөштүрүү менен окуучулар – байыркы кыргыздардын турмуш-тиричилиги, чарбасы, дүйнө таанымы, жаратылышка болгон мамилеси, достук, сүйүү, баатырдык, калк биримдиги ж.б. мамилелеринен кабардар болушуп, алады бүгүнкү күн менен салыштырып, алгылыктууларын өз жашоосуна колдонууга аракет кылышат. Ошондой эле кыргыз профессионал адабиятынын өкүлү болгон Жалил Садыковдун “Манастын уулу Семетей” драмасына 5 саат каралган. Албетте, бул элдик эпос драмалык формада болуп, окуучуларды патриоттук духта тарбиялоого салымын кошо алат жана бөлүнгөн саат да жетиштүү. Бул драманын өзөгүндө балдардын жан-дүйнөсүн козгогон эпизоддор өтө эле көп. Алсак, Семетейге Каныкейдин өз эли-жери жөнүндө айтып берип жатканы. Кээ бир учурларда жеке адамдын өз керт башына тийиштүү учурлары монолог катары жаттоого да берилет. Мындай тапшырма окуучуну сүйлөөгө, өз оюн так, жеткиликтүү бере алууга үйрөтөт.

Үчилтик жөнүндө кененирээк 8-класста сөз болот. Мында “Манас” эпосуна 12 саат, “Семетей” эпосуна 10 саат, “Сейтек” эпосуна 8 саат, баардыгы болуп 30 саат

каралган. Ушул отуз саатта мугалим окуучулар менен бирдикте кыргыз элинин оозеки чыгармачылыгы, алардагы ар тараптуу жагдайлар, маселен, жамандык менен жакшылык, жоомарттык менен айкөлдүк, баатырдык менен коркоктук, адилеттүүлүк менен наадандык, достук менен кастык сыяктуу түшүнүктөрдүн макал-ылакаптарда, табышмактарда, жаңылмачтарда, салттык ырларда, жомоктор менен эпостордо, уламыштар менен санжыраларда чагылдырылышы, оозеки чыгармачылыкты изилдеп-иликтеп, жайылтууда жана өнүктүрүүдө элдик, жеке таланттардын, окумуштуулардын, манасчылардын кылган эмгектери жөнүндө кеңири түшүнүк алышат. Ошондой эле, үчилтиктин мазмуну, идеясы, негизги окуялары, каармандар системасы, деги эле үчилтиктин өзөгүнө сыйдырылган кыргыз турмушунун баалуулуктарын андап түшүнүүгө ылайыкталган маалыматтар менен “фольклор”, “дидактикалык жанр”, “эпикалык жанр”, “лирикалык жанр”, “поэтика”, “лиро-эпикалык мүнөз”, “көркөм сөз каражаттары”, “салыштыруу”, “гипербола”, “эпитет” деген адабиятык терминдерге токтолушуп, аларды эпостун өзөгүндөгү окуялар менен байланыштырып өздөштүрүүгө аракет кылышат.

Республикабыздын орто мектептери Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана маданият министрлиги бекиткен Б.С. Исаков, Ч.Б. Исакованын 2007-жылы “Билим-компьютер” басмасынан жарык көргөн Кыргыз адабияты: Орто мектептердин 8-классы үчүн окуу китебин пайдаланышат. [3]

Китепке киргизилген бөлүмдөр жана андагы авторлор, алардын чыгармалары 8-класстын окуучулары үчүн алардын жаш курагы эске алынып түзүлгөн, жатык жана орток тилде, түшүнүктүү берилген. Окулуп-үйрөнүлүп жаткан учурда, окуучулардын дүйнө таанымы кеңейип, оозеки жана жазма кеп маданияты, ой жүгүртүүсү, рухий дүйнөсү байып, өөрчүп жүрүп отурат. Ар бир чыгарманы окуп, андагы таалим-тарбия бере турган жакшы нерселерди өздөрүнө үлгү кылып, аларды өз жашоо-тиричилигине колдонуу билгичтиктерине ээ боло алышат.

Дүйнө элдерине кыргызды тааныткан, замандашыбыз жана залкар жазуучубуз Ч.Айтматов: “Манас” – кыргыз рухунун туу чокусу”, – деген таамай аныктама берген. Үчилтикти окуп-үйрөнүүгө арналган бөлүм мына ушул ташка тамга басылгандай аныктама, мыкты изилдөөчүлөрдүн берген баасы жана эпостун баа-баркы тууралуу баяндама менен башталат. [4, 29-б.] Андан соң “Манас” бөлүмүндө: Манас баатырдын төрөлүшү; Манастын эң алгачкы эрдиктери; Алтайдан Ала-Тоого келүү; Манас баатырдын Дөңгөнү, Жолойду, Каман алпты жеңгени; Алманбеттин окуясы; Алманбеттин Манаска келиши; Баатырдын үйлөнүшү; Көзкамандар окуясы; Каныкейдин Манасты өлүмдөн куткарышы; Көкөтөйдүн ашы; Карт Кошойдун Жолой дөө менен күрөшкөнү; Чоң казат; Алманбет менен Чубактын чатагы; Манас баатырдын өлүмү [4, 29-53-бб.] аттуу негизги окуялар киргизилген.

“Семетей” бөлүмүндө: Манастын ордосу чабылып, Каныкейдин Букарды беттеп качышы; Семетей эр жетип, Таласка кайтып келиши; Чынкожо, Толтойдун чатагы; Айчүрөктүн Чачыкейге жолукканы; Семетейдин Айчүрөккө үйлөнүшү; Семетейдин Бээжинге жасаган жортуулу; Семетейдин жарадар болушу, Айчүрөктүн ок аттаганы; Канчоронун чыккынчылыгы, Семетейдин кайып болушу [4, 73-88-бб.] деген окуялар бар. “Сейтекте”: Сейтек эр жетип, тек-жайын Карадөөдөн угушу; Күлчорону кулдуктан куткаруу; Айчүрөктүн Кыязды Тооторудан ажыратышы; Кыяздын өлүмү; Карадөөнүн Сарыбай дөө менен кармашуусу; Сарыбайдын өлүмү [4, 101-109-бб.] аттуу окуялар камтылган. Саналып өткөн ар бир окуяда кыргыз элинин турмушу, кубанычы менен кайгысы, сүйүүсү менен азасы, бактысы менен азабы, ыры менен ызасы, оюну менен ойрону, жакшысы менен жаманы чагылдырылып, алардын кээ бирлери окуучулар менен окурмандарга сабак болор жана азыркы күндөгү улутубуздун идеологиясынын маңызына жардамга келер позициясы өтө чоң.

Жыйынтыгында VIII класстын окуучуларынын билими, билгичтиги жана көндүмдөрүнө биздин изилдөөбүзгө тиешелүү төмөндөгүдөй талаптар коюлат: *үйрөнүлгөн чыгармалардын идеялык-*

ыймандык проблемаларын билүү; эпикалык, лирикалык, драмалык чыгармалардын мүнөздүү өзгөчөлүктөрүн аңдап-түшүнүү; элдик оозеки чыгармачылыктын жана эл ырчыларынын (а.и.манасчылардын) сүрөткердик бөтөнчөлүктөрүн билүү; көркөм сүрөттөөнү, окуяны, чыгармадагы кырдаалды көз алдыга элестетип, оозеки айтып бере билүү; сюжеттин элементтеринин, композициянын, тил каражаттарынын идеялык-көркөмдүк ролун аныктоо; чыгарма, анын каармандары жөнүндө пикирин далилдөө; үйрөнүлгөн чыгарма боюнча дил баян жаза алуу (каармандарга жекече, салыштырмалуу, топтоштуруп чогуу мүнөздөмө берүү); “Манас” айта алуу; көрктүү окуй билүү. [3, 21-б.]

11-класста буга чейинки класстарда өтүлгөндөрдү эске түшүрүү, кайталоо, бышыктоо иретинде “Манас таануу” курсу кирип, анда “Манас” эпосунун кыргыз элинин турмушунан алган тарыхый орду жана анын бүгүнкү күндөгү мааниси (1 саат); “Манас” эпосунун сюжети: негизги өзөк окуялары, башкы образдары, эпостун негизги идеясы жана адеп-ыймандык маани-маңызы (4 саат); “Манас” эпосунун жыйналышы, манасчылык өнөр жана манасчылар (5 саат); “Манас” эпосунун китеп болуп басылуу тарыхы (1 саат); “Манастын” изилдениш тарыхы (3 саат); “Манас” эпосунун көркөмдүк ажары (1 саат); баардыгы – 15 саат. [3, 21-б.] каралган. Мында “Манас” эпосунун жыйналышына, изилденишине, китеп болуу тарыхына, эпосту изилдөөдөгү жаңы көз караштарга, орус, казак, чет өлкөлүк жана кыргыз элинин манас таануучуларынын эмгектерине басым жасалып, манасчылардын өмүрү, чыгармачылыгы жана айтуу чеберчилиги менен таанышып, окуп-үйрөнүшөт.

Мектепте кыргыз тили жана адабияты мугалимдери окуучуларга кызыктуураак сабак өтүү үчүн, албетте бир топ эле изденишет. Ал үчүн түрдүү ыкмаларды, сабактын үлгүлөрүн иштеп чыгышат. “Манас” эпосуна арналган сабактарды эгемендүү Кыргыз Республикасынын туңгуч Президенти Аскар Акаевдин ата-бабаларыбыздын урпактарга берген табериги, улуттук сыймыгы болгон

«Манас» эпосун даңктоо менен элибиздин бүгүнкү ааламдашуу мезгилинде ар кандай курактагы адамдарды коомдун учурдагы абалына карата болгон мамилесин эске алып, өздөрүн маданияттуу алып жүрүүгө жана келечек муунду тарбиялоодо жардамга келе турган улуттук этиканын өзөгүн «Манас» эпосунан алып, шарттуу түрдө жети осуятты негиздеген. Ал осуяттар улуттук идеологиянын бир тамыры. Адам баласы жарык дүйнөгө келери менен айлана-чөйрөдөгү көз көрүп турган бардык нерселерге камырдай жуурулушуп кирери анык. Демек, адам баласынын инсан катары калыптануусунда улуттук нарк-насилди колдонуу менен элдик осуяттарды аткаруулары шарт. Албетте, «Манас» эпосунун мазмунунда камтылган элге зарыл керек акыл-насааттардын чеги жети осуяттын алкагы менен эле чектелбейт. Бирок түпкүлүгүндө, 7 осуят эпостун башкы темасы, идеясы менен түздөн-түз байланышып, ошондогу камтылган ойду тереңдетип турат. Андыктан, мектеп окуучуларына болобу, же болбосо бала бакчанын тарбиялануучуларына болобу «Манас» эпосун окутууда жаш курактарын эске алуу менен аларды патриоттуулукка, мекенчилдикке тарбиялоодо жети осуяттын ар бирин талдап, аларды азыркы турмуштун түрдүү жагдайлары менен байыркынын сөзү, же болбосо элдик оозеки чыгармалар, а.и., сөзсүз түрдө эпостордун мисалдары менен бекемдеп, далилдерди келтирүү менен өткөн турмушту бүгүнкү менен айкалыштырып окутуп, идеологиянын пайдубалын бекемдөөгө тийишпиз. Албетте, мындай максат-тилектер балдар үчүн ата-энелердин, окуучулар үчүн мугалимдердин бирден-бир милдети десек жаңылышпайбыз.

Колдонулган адабияттар:

1. Исаков Б. Манастын жети осуяты. – Бишкек, 1997.
2. Кыргыз адабияты: энциклопедиялык окуу куралы. – Б.: МТЖЭБ, 2004.
3. Кыргыз адабиятынын программасы. (Жалпы орто билим берүүчү кыргыз мектептеринин V-XI класстары үчүн) – Бишкек, 2015.

4. Исаков Б.С., Исакова Ч.Б. Кыргыз адабияты: Орто мектептердин VIII класстары үчүн окуу китеби. – Б.: Билим-компьютер, 2007.

5. Чыманов Ж.А. Элдик педагогиканын эне тилин окутуудагы орду. Эл агартуу, 2004. № 9-10. -1-10-б.

6. Шериев Ж., Муратов А. Адабият теориясы. – Бишкек, 2004. -154 б.

Рецензент: п.и.д, проф. Муратов А. Ж.

Оморова Айгуль Абдыкапаровна

КББАнын аспиранты

**МАМЛЕКЕТТИК ТИЛДИ ОКУТУУГА ДЕҢГЭЭЛДИК МАМИЛЕНИН ИЛИМИЙ
ЖАНА ПРАКТИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ**

Оморова Айгуль Абдыкапаровна

Аспирант КАО

**НАУЧНАЯ И ПРАКТИЧЕСКАЯ ОСНОВА УРОВНЕВОГО ПОДХОДА К
ОБУЧЕНИЮ ГОСУДАРСТВЕННОМУ ЯЗЫКУ**

Omorova A. A.

Aspirant of KAE

**THE SCIENTIFIC AND PRACTICAL BASIS OF THE LEVEL BASED APPROACH
TO TEACHING OF THE STATE LANGUAGE.**

Аннотация: Мамлекеттик тилди окутууга деңгээлдик мамиле кыргыз тилин экинчи тил катары окутуудагы коммуникативдик-функционалдык методиканын негизин түзөт. Мында өз практикасында деңгээлдик окутууну колдонуп жаткан орус, өзбек тилдүү мектептердин тажрыйбасын карайбыз. Алардын жетишкендиктерине токтолобуз жана кыйынчылыктарын талдайбыз. Мамлекеттик тилди билүү деңгээлин аныктоо максатында Бишкек шаарынын орус тилдүү, Ош, Жалал-Абад, Баткен облустарынын өзбек тилдүү мектептеринин 11-класстарынын окуучуларына берилген тесттер кыргыз тилинин лексикасы менен грамматикасын функционалдуу өздөштүрүүсүн, кыргыз тилинде текстти окуп түшүнүүсүн, угуп түшүнүүсүн, кыргызча сабаттуу жазуусун, сабаттуу сүйлөөсүн текшерген. Жыйынтыгында В1 жана В2 деңгээлдери аныкталды. Жалпы республикалык тестирилөөнү өзбек класстардын окуучулары кыргыз тилинде тапшырышы үчүн В2 деңгээлине ээ болуу керек. Предметтик стандартта көрсөтүлгөн күтүлүүчү натыйжаларга жетишүү үчүн мугалим

тапшырмаларды да деңгээлдерге ылайык берип үйрөнүшү керек. Ошондуктан жогорку класстардын окуучулары үчүн тилдик көндүмдөрүн өнүктүрүүгө багытталган ОУК жазылган. Ал окуу колдонмосун апробациялаган мектептердин окуучуларынын алгылыктуу ийгиликтери бар. Бул тажрыйбаны республиканын бүткүл мектептерине жайылтуу сунушталат.

Түйүндүү сөздөр: предметтик стандарт, экинчи тилди окутуу, деңгээлдик окутуу, тилдик деңгээлдердин мүнөздөмөсү, деңгээлдер системасы, лексика менен грамматиканы функционалдуу өздөштүрүү, текстти окуп түшүнүү, угуп түшүнүү, сабаттуу жазуу, сабаттуу сүйлөө.

Аннотация: Уровневый подход к обучению государственному языку является основой коммуникативно-функциональной методики обучению кыргызскому языку как второму. Нами рассматривается опыт работы школ с русским, узбекским языками обучения, применяющих уровневый подход в своей практике: есть у них успехи и трудности. С целью определения уровня владения государственным языком проверены тестовыми заданиями учащиеся

11-х классов некоторых школ с русским языком обучения г.Бишкека и с узбекским языком обучения Ошской, Джалал-Абадской, Баткенской областей. Тесты нацелены на проверку функционального освоения лексики и грамматики кыргызского языка, чтения и понимания текста, аудирования, грамотности письменных навыков, говорения. В результате определены уровни B1 и B2. Для учащихся узбекских школ необходим уровень B2 для сдачи ОПТ. Для достижения ожидаемых результатов, которые предъявляет Предметный стандарт, учителям необходимо научиться задавать уровневые задания. Поэтому создан учебно-методический комплекс, направленный развитию языковых навыков учащихся старших классов. Имеются успехи у учащихся школ, апробировавших такое учебное пособие. Предлагаем распространить данный опыт во всех школах республики с русским, узбекским, таджикским языками обучения.

Ключевые слова: предметный стандарт, обучение второму языку, уровневый подход к обучению, характеристика языковых уровней, уровневая система, функциональное освоение лексики и грамматики, чтение текста, аудирование, грамотное письмо, говорение.

Abstract. Level based approach to teaching of the state language is the basis of the communicative and functional methodology to teaching of the Kyrgyz as a second language. The article discusses the work experience of schools with Russian and Uzbek learning languages. Those schools apply the level based approach and in this work we analyze progress and difficulties. To define the level of the language proficiency of the students there were conducted the Kyrgyz language tests for schools in Bishkek and for Uzbek schools in Osh, Jalal-Abad and Batken region.

The aim of the tests is to revise functional acquisition of the lexis and grammar, reading and comprehension, listening, writing and speaking. As a result there are defined levels B1 and B2 and necessity of the Uzbek schools students to acquire B2 to pass Final subject tests.

To reach the results of the standards teachers need to learn how to make different level tasks. This is the rational to develop the learning-methodological materials, that focused on the improvement of the language skills. We can confirm that there are good results at the students of the schools that applied this learning materials.

We suggest to cascade this experience to the other schools of the Kyrgyz Republic with Russian, Uzbek and Tadjik languages.

Key words: subject standard, teaching of the second language level based approach, characteristics of the language levels, level system, functional acquisition of the lexis and grammar, text reading, listening, literate writing, speaking.

Мамлекеттик тилди окутууга деңгээлдик мамиле жасоо – бүгүнкү күндүн талабы, андыктан методисттер, кыргыз тили мугалимдери «Кыргыз тилин экинчи тил катары окутуу» предметтик стандарттарында (<http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/200007?cl=ky-kg>) жана «Кыргызтестте» (<http://kyrgyztest.gov.kg/language/ru/>)

каралган тилдик деңгээлдердин мүнөздөмөсүн, деңгээлдерге коюлган талаптарды так билүүсү, деңгээлдер боюнча окутууну өздөштүрүүсү актуалдуу. Бул макалада кыргыз тилин деңгээлдер боюнча окутуунун өзгөчөлүктөрүн, деңгээлдер менен окутуунун аздыр-көптүр алгылыктуу тажрыйбасын карайбыз. Макалага тиркелген (1-тиркеме) деңгээлдер системасында көрсөтүлгөндөй, тил билүү системасы A1, A2, B1, B2, C1, C2 болуп алты деңгээлден турат. Мектеп программасында тилдик компетенциялардын деңгээлдерине ылайык, окуу материалдары класстар боюнча (A1ден B1ге же B1+га чейин) түзүлгөн. Предметтик стандарттарда деңгээлдер коммуникативдик компетенциялардын жалпы Европалык шкаласы боюнча бөлүштүрүлгөн; кыргыз тилин коомчулукта өз ара баарлашуунун куралы катары колдонуу максатында, ошондой эле окуучу ийгиликтүү баарлаша алышы үчүн кандай билимдерге жана кайсы көндүмдөргө ээ болуу керектигине байланыштуу деңгээлдер системасы түзүлгөн. (2-тиркеме. «Тил билүү деңгээлдеринин сыпаттамасы» жана 3-

тиркеме «Деңгээлдердин класстарга бөлүнүшү»).

Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2018-жылдын 11-июнундагы № 279 «Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн кесиптик жогорку жана орто билим берүү чөйрөсүндөгү айрым чечимдерине өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө» Токтомунда (<http://www.gov.kg/?p=118856>)

мамлекеттик тилди билген мектеп бүтүрүүчүсүнө артыкчылык бериле турганы айтылды. Аталган Токтомдо мамлекеттик тилди билүүсүн деңгээлдер боюнча аныктап тастыктама алган бүтүрүүчүлөргө кандай артыкчылык берилгенине төмөндө көңүл буруп карап чыгалы. «Аскер кызматчыларынын статусу жөнүндө» Кыргыз Республикасынын Мыйзамынын (<https://mil.gov.kg/kyrgyz-respublikasynyn-myjzamdary/?lang=kg>) 14-

беренесине ылайык, «Кыргыз Республикасынын Өкмөтү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын конституциялык мыйзамынын

(<http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-k/203685>) 10 жана 17-беренелерине ылайык Кыргыз Республикасынын Өкмөтү Токтом кылат: Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2006-жылдын 2-июнундагы №404 «Абитуриенттерди жалпы республикалык тестирлөө жүргүзүүнү жана мамлекеттик билим берүү гранттарын конкурстук бөлүштүрүүнү жөнгө салуучу жоболорду бекитүү жөнүндө» токтомуна төмөнкүдөй өзгөртүү киргизилсин: «3.6. Эң жогорку упай алган абитуриенттер окууга кабыл алынат. Бирдей упай алган учурда «Кыргыз Республикасынын спорт чебери», «Кыргыз Республикасынын эл аралык класстагы спорт чебери» спорттук наамы бар абитуриентке, мөөнөттүү аскер кызматын өтөгөн абитуриентке жана «Кыргызтест» системасын эске алуу менен мамлекеттик тил боюнча ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдын мамлекеттик тилге ээ болгон деңгээли жөнүндө мамлекеттик сертификаты бар абитуриентке артыкчылык берилет. »

Демек, өлкөбүздөгү жалпы коомчулук, анын ичине азыркы учурда жогорку класстарда окуп жаткан окуучулардын ата-энелери кыргыз тилчи мугалимдерге бүтүрүүчүлөрдү керектүү деңгээлде тил билүүсүн камсыздайт деп, өзгөчө ишеним көрсөтүп да, ошол эле мезгилде катуу талап кылып да турган кези. Ал эми кыргыз тилин экинчи тил катары окутуп жаткан мугалимдер деңгээлдер системасын жакшы билишеби? Өз практикасында деңгээлдик окутуунун өзгөчөлүктөрүн эске алып иштеп жаткан айрым орус, өзбек тилдүү мектептердин тажрыйбасына таянып, алардын жетишкендиктерин жана кыйынчылыктарын талдап чыгалы.

Кыргыз тили предметтик стандартында экинчи тилди окутуунун максаты катары – окуучулар үчүн турмуш-тиричиликтин ар түрдүү чөйрөсүндө, кырдаалдарда деңгээлдерге ылайык кеп ишмердүүлүгүнүн түрлөрүн (угуу, окуу, сүйлөө, жазуу) бөлүштүрүп, колдонуу көндүмдөрүнө ээ болууну камсыздоо каралган. Тилди функционалдуу-коммуникативдик мамиледе окутуу окуу материалын конкреттүү кептик кырдаалда колдонууну сунуштайт. Сөздөр, грамматикалык формалар, сүйлөмдөр, байланыштуу кептин үлгүлөрү окуучу баарлашуунун түрдүү кырдаалдарында колдонуусу үчүн окуп-үйрөтүлөт. Мисалы, саламдашуу, коштошуу, макул болуу, каршы болуу, күмөн болуу, куттуктоо, ж.б.

«Окутуу орус, өзбек, тажик тилдеринде жүргүзүлгөн мектептер үчүн кыргыз тили предметтик стандартына» ылайык, орто мектептин бүтүрүүчүсү мамлекеттик тилди В1 деңгээлинде, тилдик чөйрө бар жерде В2 деңгээлинде билүү керектиги тиркемеде берилди.

Мамлекеттик тилди билүү деңгээлин аныктоо максатында Бишкектин он үч мектебинде жана Ош, Жалал-Абад, Баткен облустарынын өзбек тилдүү мектептеринде 11-класстардын окуучуларына тесттик тапшырмаларды сунуштадык. Кыргыз тилинин лексикасы менен грамматикасын функционалдуу өздөштүрүүсүн, кыргыз тилинде текстти окуп түшүнүүсүн, угуп түшүнүүсүн, кыргызча сабаттуу жазуусун, сабаттуу сүйлөөсүн аныктаган беш субтесттен турган диагностикалык тестирлөө өткөрүлдү. Бул тесттик тапшырмалар В1 жана В2 деңгээлдерин аныктайт. Себеби, өзбек класстардын окуучулары Жалпы

Мамлекеттик тилди билүү деңгээлин аныктоо максатында Бишкектин он үч мектебинде жана Ош, Жалал-Абад, Баткен облустарынын өзбек тилдүү мектептеринде 11-класстардын окуучуларына тесттик тапшырмаларды сунуштадык. Кыргыз тилинин лексикасы менен грамматикасын функционалдуу өздөштүрүүсүн, кыргыз тилинде текстти окуп түшүнүүсүн, угуп түшүнүүсүн, кыргызча сабаттуу жазуусун, сабаттуу сүйлөөсүн аныктаган беш субтесттен турган диагностикалык тестирлөө өткөрүлдү. Бул тесттик тапшырмалар В1 жана В2 деңгээлдерин аныктайт. Себеби, өзбек класстардын окуучулары Жалпы

Мамлекеттик тилди билүү деңгээлин аныктоо максатында Бишкектин он үч мектебинде жана Ош, Жалал-Абад, Баткен облустарынын өзбек тилдүү мектептеринде 11-класстардын окуучуларына тесттик тапшырмаларды сунуштадык. Кыргыз тилинин лексикасы менен грамматикасын функционалдуу өздөштүрүүсүн, кыргыз тилинде текстти окуп түшүнүүсүн, угуп түшүнүүсүн, кыргызча сабаттуу жазуусун, сабаттуу сүйлөөсүн аныктаган беш субтесттен турган диагностикалык тестирлөө өткөрүлдү. Бул тесттик тапшырмалар В1 жана В2 деңгээлдерин аныктайт. Себеби, өзбек класстардын окуучулары Жалпы

республикалык тестирилөөнү кыргыз тилинде тапшырышы үчүн В2 деңгээлине ээ болуусу зарыл. Старттык диагностика окуучулардын негизинен лексикалык-грамматикалык көндүмдөргө ээ экенин аныктады. Бирок ошол эле окуучулардын жазуу көндүмү, окуп түшүнүү, угуп түшүнүү көндүмдөрү начар өнүккөн болуп чыкты. Ушул натыйжаларды эске алып, ошол мектептер үчүн 10-11-класстардын окуу программаларына өзгөртүүлөр киргизүү сунушталды. Тилдик көндүмү жетишсиз окуучулар мектепти аяктаганда жогорку окуу жайына тапшыра албайт. Окуучуларга кыргыз тилинде окуу, угуу, жазуу, сүйлөө көндүмдөрүн комплекстүү калыптандырууга багытталган окуу куралдары керек. Тил билүү деңгээлин аныктап алуу – бул чоң иштин биринчи кадамы. Класстагы окуучулар түрдүү тилдик деңгээлдерге ээ. Окуу жылынын башталышында кеп ишмердүүлүгүнүн бардык түрү боюнча деңгээлдерди диагностикалоо жүргүзүлөт. Мында тесттик тапшырмалар колдонулат.

Окуучулардын мамлекеттик тилди билүү деңгээли тест жана оозеки маектешүү менен аныкталат. Тесттер лексика-грамматиканы өздөштүрүүсүн, окуу, угуу, жазуу, сүйлөө көндүмдөрүн текшерет. Диагностиканын жыйынтыгында окуучулар «деңгээлге ээ», «деңгээлге ээ эмес» деген эки тайпага бөлүнөт, бул – деңгээлдик окутууга киришүүдөгү алгачкы кадам. Деңгээлдерге бөлүп алгандан кийин, ар бир тайпанын окуучуларын стандарт талап кылган деңгээлге алып чыгуу керек.

А1 жана А2 деңгээлдеринде күтүлүүчү натыйжаларды салыштыралы. Мисалы, 4-класста жазуу көндүмү боюнча күтүлүүчү натыйжа: «Жөнөкөй ачык каттарды жазат. Мисалы, майрам менен куттуктайт. Формулярларды толтурат, анкетага аты-жөнүн, улутун, жашаган дарегин жазат. Сөз айкаштарын, жөнөкөй жана татаал сүйлөмдөрдү жана билген темасындагы тексттерди түзөт (6–8 сүйлөм)» Ал эми 9-класста жазуу көндүмү боюнча күтүлүүчү натыйжа: «Түрдүү жанрдагы тексттерди түзүп жазат. Мисалы, гезитке макала, адабий чыгармага рецензия, спектаклге, кинофильмге пикир, мүнөздөмө, резюме, билдирүү жазат. Коммуникативдик

тапшырмага ылайык репродуктивдүү жана продуктивдүү мүнөздөгү тексттерди түзөт: сүрөттөмө эссе, баяндама эссе, ой жүгүртүүчү эссе».

Предметтик стандартта ушул сыяктуу так көрсөтүлгөн натыйжаларга жетишүү үчүн мугалим тапшырмаларды да деңгээлдерге ылайык берип үйрөнүшү керек.

4-классты аяктаган окуучунун А1 деңгээлин текшерүүгө жазуу ишине мисалдарды карайлы: «**1.** Америкадагы досуну туулган күнүнө открытка жаз. **2.** Өзүң жөнүндө маалымат жаз. **3.** Шаардагы дарактардын жаш көчөттөрүн отургузуу ишембилигине окуучуларды уюштур. Кулактандыруу жаз.» Ал эми 9-классты аяктаганда А2 деңгээлин текшерүүгө жазуу ишине мисалдар:

«1. Бош убактыңды кандай өткөрөсүң? Суроого жооп жазууда таяныч сунушталат: Эмнеге кызыгасың? Бош убакта эмне кыласың? Эмне үчүн? Дагы эмне кыласың?»

2. Сен жайлоого барганы жатасың. Досунду жайлоого чакыр. Тапшырманы аткарууда төмөнкү таяныч план сунушталат:

- Жайлоонун аталышы.
- Жайлоого эмне менен бара тургандыгы.
- Канча күнгө бара тургандыгы.
- Ал жерде кандай кызыктуу нерселер боло тургандыгы.

3. Сен окуу жайына тапшырып жатасың. Ал үчүн өмүр баян жаз.

4. «Мекеним – алтын уям» деген темада эссе жаз.»

Ушул сыяктуу тапшырмалар класстагы окуучулардын деңгээлин эске алган тапшырмалар системасына мисал болот. Деңгээлдик окутуунун ушул өзгөчөлүктөрү жаңы окуу китептеринде да каралган: Мисалы, төмөндөгү катар келген эки тапшырманы мугалим эки башка деңгээлге ээ болгон окуучуларга берсе болот. **9-тапшырма.** Сенин үйүнө досун конокко келди. Ага үйдөгүлөрүңдү тааныштыр. **10-тапшырма.** Сабакта үйрөнгөн жаңы сөздөрдү колдонуп, алыстагы тууганыңарга кат жазгыла. Анын ден соолугун, иштерин сурап билгиле. Үй-бүлөдөгү жаңылыктарды, акыркы окуяларды, өзүнөрдүн үйдөгү

жасаган иштеринерди жакшы маанайда жазып келгиле.

Бишкек шаарындагы мектептердин окуучуларын кыргыз тилинен диагностикалык тестирилөөнүн жыйынтыгынан үзүндү сунуштайбыз.

окуу планында тилге берилген сааттардын %	класс саны	Тесттен өткөн окуучулардын саны		жыйынтыгы						өзгөрүүлөр		
				0 – 39% төмөнкү деңгээл		40-74% орто деңгээл		75 – 100% деңгээлге ээ		0 – 39%	40- 74%	75 – 100%
				башы	аягы	башы	аягы	башы	аягы			
14,2% - 36%	27	899	884	156	112	436	358	257	383	-44	-78	+126

Бишкек шаарындагы мектептердин пилоттук класстарынын окуучуларынын улуттук курамын (орус тилдүү класстарда) карайлы.

мектеп №	класс	саны	кырг	орус	өзб	уйг	төж	тат ар	түрк	кара чай	ж.б
№ 27	2 г, 5а, 6а	102	61	22	6						13
№ 38	3е, 6к	69	40	11	2	11					5
№ 41	4а, 5а	72	44	13					3		8
№ 63	2е, 5в	68	51	9				3			1
№ 6	5а, 6а, 7в, 8 г	137	115	19							3
№ 1	2 г, 5г	73	43	9		7					4
№ 19	1б	28	23	3		1		1			
№ 54	2 г, 6а, 7 б	103	62	17					14		10
№ 75	3а, 5а	47	37		7		2				1
№ 62	3г, 6к, 7 б	125	78	29				1			6
№ 70	8 м2, 3е1	77	71	2	1		1				2
баары		901	625	134	15	19	3	5	14	3	53
%			69%	15%	1,6%	2,1 %	0,3%	0,5 %	1,5%	0,3 %	5,8 %

Жалпы Республикалык тестирилөөдөгү мамлекеттик тил боюнча тандоо тестине даярдоо үчүн кайсы маселелерди кароо керек:

- 10-11-класстар үчүн «Кыргыз тили предметтик стандартын» бекитүү
- Деңгээлдер боюнча окутууга ылайыкташкан окуу-усулдук комплекстерин түзүү
- Мугалимдердин квалификациясын жогорулатуу

2017-2018-окуу жылында өзбек тилдүү мектептердин бүтүрүүчүлөрүнүн кептик көндүмдөрүн өнүктүрүү жана мамлекеттик тилде тестирилөөгө даярдануу үчүн тилдик курстун чегинде 217 окуучу диагностикалык тестирилөөдөн өтүштү, алардын жыйынтыгы: В2 деңгээлинде – 47 окуучу, В1 деңгээлинде – 74 окуучу, В1ден төмөн – 96 окуучу болду.

2020-жылы Жалпы Республикалык тестирилөөгө кошумча предметтик тест кошулат, ал – мамлекеттик тил боюнча тандоо тести. Ошондуктан окуучулардын

тилдик көндүмдөрүн өнүктүрүүгө базалык тапшырмаларды камтыган окуу-усулдук комплекстер жазылыш керек болду. Ал окуу куралы төмөнкүлөрдү эске алып жазылды:

- Берилген теманын алкагында ЖРТнын тапшырмаларынын темасы жана мазмуну боюнча жаңы материал;
- Кыргыз тилинде жигердүү баарлашууга даярдаган машыктыруучу тапшырмалардын топтому;
- Пикир алышуу үчүн, талкуу жана маек өткөрүү үчүн материал болуп кызмат кылган ЖРТнын тапшырмаларына багыттаган тексттер;
- Баарлашуу кырдаалдарында кептик жүрүм-турумду калыптандырууга кызмат кылган шарттуу-кептик тапшырмалардын топтому;
- Угуу көндүмдөрүн өнүктүрүү үчүн тапшырмалар;
- Өз пикирин айтуу, аргументтештирүү, баалоо менен байланышкан кырдаалдарда диалогдук жана монологдук кеп көндүмдөрүн өнүктүрүү үчүн тапшырмалар
- Сабактын тематикалык-кырдаалдык материалын кеңейтүүгө мүмкүндүк берген жана коммуникативдик компетенцияны жакшыртуучу тапшырмалар;
- Лексикалык жана грамматикалык тапшырмалар.

Эксперименталдык деңгээлде жазылган ушундай окуу куралын республика боюнча тандалган жүздөй мектеп 2017-18-окуу жылында апробациялашты. Ошол окуу куралын окуп, ЖРТга даярданган окуучулардын республика боюнча жыйынтыктары оозго аларлык болду. Ушул курсту апробациялоого катышкан окуучулардын 50 пайызы тил боюнча тестирлөөдө В1 деңгээлинде жыйынтык көрсөтүштү (мамлекеттик тил боюнча азыркы стандарттын талабы). Ош, Жалал-Абад жана Баткен облустары боюнча 20 пайызы – В2 деңгээлине чыгышкан. Пилоттук мектептердин ЖРТ тапшырган 263 бүтүрүүчүсүнөн 99 окуучу (38%) өтмөк упайдан жогору ала алышкан.

Деңгээлдер боюнча окутууда мамлекеттик тил мугалимдеринин алдында жаңы милдеттер коюлуп жатат. Алар: предметтик стандарттарды окуп-үйрөнүү, тил окутууга жаңы мамиле жасоо, сабак учурунда баарлашуунун түрдүү кырдаалдарын түзүү, грамматикалык материалды окутууда кептик теманы чебер тандап, кептик интенциялар аркылуу тапшырмаларды берүү (маектешүүчүнүн коммуникативдик ниеттенүүсүнүн негизин түзгөн кептик иш-аракеттердин топтому окуучулардын практикалык кызыгууларын, сүйлөө муктаждыктарын эске алуусу керек).

1-тиркеме. Тил билүү деңгээлдер системасы

Элементардык тил билүү	A1	Конкреттүү маселелерди чечүү үчүн зарыл болгон тааныш фразаларды жана сүйлөмдөрдү түшүнөм жана кебимде колдоно алам. Тааныша/ башкаларды тааныштыра алам, жашаган жер, тааныштар, мүлк тууралуу суроолорду бере алам (суроолорго жооп бере алам). Эгер аңгемелешип жаткан адам жай жана так сүйлөсө, жардам берүүгө даяр болсо, анда анча татаал эмес сүйлөшүүгө катыша алам.
	A2	Жашоонун негизги чөйрөлөрү менен (мисалы, өзүм жана үй-бүлөм жөнүндө, сатып алуулар, жумушка орношуу ж.б. жөнүндө негизги маалыматтар) байланышкан айрым сүйлөмдөрдү жана көп колдонулуучу айтылыштарды түшүнөм. Тааныш жана турмуштук темаларда жөнөкөй маалымат алмашуу менен байланышкан тапшырмаларды аткара алам. Жөнөкөй сүйлөмдөр менен өзүм, үй-бүлөм, туугандарым жана жакындарым жөнүндө айтып бере алам, күндөлүк жашоонун негизги аспектилери баяндап бере алам.
Тилди өз алдынча билүү	B1	Жумушта, окууда, бош убакыттарда ж.б. типтүү кешдеше турган адабий тилдеги ар түрдүү темаларда берилген так кабарлардын негизги идеяларын түшүнөм. Үйрөнүлүп жаткан тилди алып жүрүүчү өлкөдө болгон учурда кездешүүчү көпчүлүк кырдаалдарда пикир алыша алам. Белгилүү же мени өзгөчө кызыктырган темаларга билдирүүнү байланыштуу түзө алам. Таасирлерди, окуяларды, ишенимдерди, умтулууларымды айтып бере алам, келечекке өзүмдүн пландарымды жана ойлорумду негиздеп жана баяндап бере алам.
	B2	Абстракттуу жана конкреттүү темалардагы татаал тексттердин, ошондой эле атайын бир багыттагы тексттердин жалпы мазмунун түшүнөм. Тилди алып жүрүүчүлөр менен дайыма ар тараптан өзгөчө кыйынчылыктарсыз пикир алышып туруу үчүн тез жана спонтандуу сүйлөйм. Түрдүү темаларга так, толук билдирүү жасай алам жана негизги проблемага карата өз көз карашымды билдире алам, ар түрдүү пикирлердин артыкчылыктарын жана кемчиликтерин көрсөтө алам.
Тилди эркин билүү	C1	Түрдүү тематикадагы көлөмдүү татаал тексттерди түшүнөм, камтылган маанини аныктай алам. Сөздөрдү жана сүйлөмдөрдү тандоодо кыйналбай эле, тез жана спонтандуу айтып кете берем. Илимий жана кесиптик ишмердүүлүктөрдө пикир алышуу үчүн тилди ийкемдүү жана эффективдүү колдоно алам. Текст түзүү моделдерин, анын элементтерин байланыштыруучу жана бириктирүүчү каражаттарды билгенимди көрсөтүп, татаал темаларга так, деталдуу, жакшы билдирүүлөрдү түзө алам.
	C2	Түрдүү оозеки же жазма билдирүүлөрдү түшүнөм, бир нече оозеки жана жазма булактарга таянып, байланыштуу текст түзө алам. Ар кандай татаал кырдаалдарда да маанилерди белгилөө менен бирге жогорку деңгээлдеги тактык жана темп менен сүйлөйм.

2-тиркеме. Тил билүү деңгээлдеринин сыпаттамасы

Тил билүү мүнөзү	Деңгээлдердин сыпаттамасы
A1 – Баштапкы деңгээл	
A1 Тилди эң жөнөкөй түрдө колдоно билүү	Берилген тематиканы, тапшырманы түшүнүп, ал боюнча сөз, сөз айкаштарын, фразаларды колдонуп, коюлган маселеге жооп бере алам. Өзүмдү, башкаларды тааныштырып, дарек, тааныштар, оокат-жай тууралуу суроолорго жооп бере алам. Тилдин эң жөнөкөй түрүн колдонуп, сөздөрдү шашпай, жай, так, даана сүйлөгөнгө (жооп берип, сүйлөшүүгө) катышып, оюмду айта алам.
A2 - Калыптануу деңгээли	
A2 Тилди активдүү колдоно билүү	Күнүмдүк жашоо-тиричиликке керектүү сөздөрдү, сөз тизмектерин, айрым сүйлөмдөрдү (өзү, үй-бүлө мүчөлөрү, окуу иш-аракеттери, күндөлүк режим, социалдык-маданий чөйрөдө өзүн алып жүрүү, сатып алуу ж.б. кырдаалдарга жараша) тилдин жөнөкөй түрүн колдонуп, маалымат алмашып, маек куруп, сүйлөшө алам.
B1 Орто деңгээл	
B1 Тилди эркин колдоно билүү деңгээли	Ар түрдүү социалдык-маданий, окуу, эс алуу ж.б. темаларда адабий тилде маалымдалган тексттин негизги идеясын, мазмунун түшүнөм. Үйрөнүп жаткан тилде ар түрдүү кырдаалга жараша маектешип, баарлаша алам. Мени өзгөчө кызыктырган же белгилүү тема боюнча байланыштырып оозеки-жазуу түрүндө билдирүүлөрдү түзө алам. Окуяны, максатымды (үмүт, тилекти), келечекке планды аныктап, өз оюмду жүйөлүү, далилдүү түшүндүрүп бере алам.

3-тиркеме. Деңгээлдердин класстарга бөлүнүшү

A1 Баштапкы деңгээл	A1.1. 1-класс (эң жөнөкөй көндүмдөргө ээ болуу) A1.2. 2-4-класстар (жөнөкөй көндүмдөргө ээ болуу)
A2 Калыптануу деңгээли	A2.1. 5-7-класстар (негизги баштапкы көндүмдөргө ээ болуу деңгээли) A2.2. 7-9-класстар (негизги толук көндүмдөргө ээ болуу)
B1 Орто деңгээл	B1. 10-11-класстар (орто мектептин стандартына ылайык толук көндүмдөргө ээ болуу деңгээли)

Адабияттар:

1. «Окутуу орус, өзбек, тажик тилдеринде жүргүзүлгөн мектептер үчүн кыргыз тили предметтик стандарты» <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/200007?cl=ky-kg>

2. Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2018-жылдын 11-июнундагы № 279 «Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн кесиптик жогорку жана орто билим берүү чөйрөсүндөгү айрым чечимдерине өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө» Токтому <http://www.gov.kg/?p=118856>

3. «Аскер кызматчыларынын статусу жөнүндө» Кыргыз Республикасынын мыйзамы <https://mil.gov.kg/kyrgyz-respublikasynyn-myjzamdary/?lang=kg>

4. «Кыргыз Республикасынын Өкмөтү жөнүндө» Кыргыз Республикасынын конституциялык мыйзамы <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/203685>

Рецензент: п.и.д, проф. Муратов А. Ж.

Ажыкулова Н.Б.
Кыргыз билим берүү академиясы

ОРТО МЕКТЕПТЕ ФИЗИКАНЫ ПРОБЛЕМАЛУУ ОКУТУУНУН РОЛУ

Ажыкулова Н.Б.
Кыргызская академия образования

РОЛЬ ПРОБЛЕМНОГО ОБУЧЕНИЯ ФИЗИКЕ В СРЕДНЕЙ ШКОЛЕ

Azhykulova Nargiza Baiyshovna
Kyrgyz Academy of Education

THE ROLE OF PROBLEMATIC PHYSICS EDUCATION IN SCHOOL

Аннотация. Коомдук талаптарга ылайык билим берүү системасын өнүктүрүүдө физикалык билим берүүнүн орду, окуучулардын өз алдынча окуу ишмердүүлүгүн активдештирүүдө проблемалуу окутуунун өзгөчөлүгү жана ал боюнча окумуштуулардын ой пикирлери каралган.

Түйүндүү сөздөр: өз алдынча ишмердүүлүк, өз алдынча чыгармачылык ишмердүүлүк, активдештирүү, проблемалык окутуу.

Аннотация. В статье рассмотрены проблемы места физического образования в развитии системы образования согласно заказу общества, особенности проблемного обучения в активизации самостоятельной учебной деятельности учащихся и мнения ученых по данной проблеме.

Ключевые слова: самостоятельная деятельность, самостоятельная творческая деятельность, активизация, проблемное обучение.

Annotation. The article deals with the problems of the place of physical education in the development of the education system according to the order of the society, the features of problem-based learning in enhancing students' independent educational activities and the opinions of scientists on this issue.

Key words: independent activity, independent creative activity, activation, problem-based learning.

Дүйнө жүзүндө илим менен техника өтө тез темпте өнүгүп жаткан мезгилде биз жашап жаткан коом да экономикалык, технологиялык, социалдык жана маалыматтык өзгөрүүлөргө дуушар болуп турат. Бүгүнкү күндө Кыргызстанда илимий-техникалык өнүгүү жана изилдөө иштердин жыйынтыктары экономикалык, коомдук инновацияларга болгон суроо талаптарга жооп бербейт. Толуктап айтканда, жогорку квалификациялуу кадрлардын жоктунунан илимий чөйрө дүйнөлүк илимий коомчулук менен өтө начар байланышып, Кыргызстан башка мамлекеттен келген даяр техникаларды, илимий жаңылыктарды колдонуу менен гана чектелүүдө. Анткени кадрлардын билим деңгээли азыркы коомдо жана глобалдуу дүйнөдө натыйжалуу иштөөгө даяр эместигин көрсөтүүдө.

Мына ушундай шартта өзгөрүүлөргө бат ыңгайлашып, ар кандай кырдаалда проблемаларды өз алдынча чече алгандай кадрларды даярдоо, окуучуларга коомдун талаптарына шайкеш таалим-тарбия берүү жана билим алууга болгон кызыгуусун арттыруу билим берүү системасынын негизги милдети болуп саналат.

Коомдун илимий-техникалык, технологиялык жана экономикалык өнүгүшүндө физика илиминин орду жана ролу эбегейсиз чоң. Анткени физика бардык табигый илимдердин, билимдердин жана техникалык өнүгүүнүн негизги өзөгүн түзөт.

«КР 2018-2040–жылдары өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясында (ноябрь,

2018-ж.) «2040-жылга Кыргыз Республикасында билим берүү системасы ар бир адамдын дараметин ачкан ар тараптуу инсанды тарбиялоого, иш жүзүндө колдонулуучу билимдерди жана көндүмдөрдү калыптандырууга багытталат. Ар бир жарандын сапаттуу билим алууга мүмкүндүгү болот», - деп белгиленген. Албетте, бул стратегияны ишке ашыруу билим берүү системасынын кечиктирилгис милдети болуп саналат.

Бул милдетти жүзөгө ашырууну физикалык билим берүүнүн өнүгүнөн карасак, ар бир адамдын дараметин ачууда, ар тараптан өнүккөн инсанды тарбиялоодо, иш жүзүндө колдонулуучу билимдерди жана көндүмдөрдү калыптандырууда физиканы окутуунун мүмкүнчүлүгү өтө чоң, албетте окутуу сапаттуу жүргүзүлсө.

Сапаттуу билимге кантип жетишебиз? Бул суроого жооп берүүдөн алдын, бүгүнкү күндө физика предмети окуучуларга эмнелерди үйрөтүүсү керек? – деген суроо келип чыгат. Бирок бул суроо кайсы бир деңгээлде чечилген десек болот. Тагыраак айтканда, физикалык билим берүүнүн мазмуну Кыргыз Республикасынын Өкмөт тарабынан бекиген Мамлекеттик стандартка (№403 токтом, 2014-ж. 21-июль) негизделип түзүлгөн физика боюнча предметтик стандартта жана окуу программасында аныкталган.

Аталган окуу-нормативдик документтер билим берүүнү компетенттик негизде уюштурууну талап кылат. Компетенттик негизде окутуу – бул күтүлүүчү натыйжага негизделген окутуу болуп саналат жана окуучунун алган билимдерин практикада колдонуу билгичтиктерин калыптандырат. Компетенттик негизде физикалык билим берүү үч деңгээлден турган билим натыйжаларына жетишүүнү талап кылат:

Биринчи деңгээл (репродукциялык) окуучулардын үлгүлөрдү (аракеттерди аткаруунун дайындалган алгоритми) жолдой билиши менен мүнөздөлөт;

Экинчи деңгээл – продуктивдик – коммуникациянын жагдайын жана анын өнүгүү мүмкүнчүлүктөрүн өз алдынча баалайт жана божомолдойт. Физиканы окуп үйрөнүү процессинде өз алдынча мисалы, ар

кандай чондукту эсептөөчү формуланы табуу жана аны ар кандай жагдайда колдонуу ж.б.

Үчүнчү деңгээл – креативдик – милдеттерди чечүүдө алган билимин, жөндөмүн, тажрыйбасын пайдалануу менен өз алдынча ой жүгүртүп чечим чыгара алуу. Физикалык билимдерди практикада колдоно билүү, алардын жаратылыштагы байкалыштарын, күндөлүк турмуштагы маанисин аныктоого жетишүү. Өз алдынча чыгармачылык менен алган билимин ар түрдүү тармакта колдоно билүү.

Булардын ичинен продуктивдик жана креативдик деңгээл окуучулардын өз алдынча жана өз алдынча чыгармачылык менен билимдерге ээ болуусун, б.а. окуучулардын өз алдынча окуу ишмердүүлүгүн активдештирүүнү көздөйт.

К.Д.Ушинский «Окуучулардын ой жүгүртүүсү өз алдынча иштерди аткаруунун негизинде ишке ашат» деп белгилеген [8]. Окуучуларды алган билимин пайдалануу менен өз алдынча ой жүгүртүп, талдап, чечим чыгарууга үйрөтүү – **өз алдынча окуу ишмердүүлүгүн активдештирүү** катары каралат. Окуучулардын өз алдынча окуу ишмердүүлүгүн активдештирүү азыркы мезгилде педагогиканын компетенттик негизде билим берүү парадигмасынын өзөктүү маселеси болуп эсептелет.

Окуучулардын өз алдынча окуу ишмердүүлүгүн калыптандыруунун жана активдештирүүнүн эң оптималдуу ыкмаларынын бири – **проблемалуу окутуу**.

Проблемалык окутуу боюнча биринчи пикирлер Сократ (469-399) тарабынан айтылып, дискуссия учурунда проблемалык суроолорду коюуну колдонгон. Ойчул Ян Амос Коменский (1561-1626), таанып билүү процесси - бул акыл менен ой жүгүртүү деп, окутуунун илимий философиялык мейкиндигин аныктаган [23].

Проблемалык окутууну психолого-педагогикалык жактан А.М.Матюшкин [10], Т.Кудрявцев [7], Д.Н.Богоявленский [5], С.Л.Рубинштейн [20], А.В.Брушлинский [4], Н.А.Менчинская [23], окуучулардын проблемалуу окутуу учурунда ой-жүгүртүү, таанып билүү ишмердүүлүгүнө изилдөө жүргүзүшүп, ар бири өз багыты боюнча пикирлерди айтышкан.

Т.В.Кудрявцев окуучуларды окутууну төрт деңгээлге бөлүп карап, белгиленген деңгээлдердин негизи–окуучулардын ой жүгүртүү даражасынын өз алдынчалылыгы деп, ал проблемалык окутуу учурунда ишке аша тургандыгын белгилеген.

А.М.Матюшкин өзүнүн эмгегинде проблемалык жагдайды өздөштүрүүчү башкаруу процессинин 4 эрежесин, проблемалык жагдайдын иретинин 5 эрежесин формулировкалаган.

Андан кийин проблемалык окутуунун теориялык жана практикалык жактан И.Г.Песталочий (1746-1827) [23], А.Дистервег (1790-1866) [23], И.Я.Лернер [9], Т.А.Ильина [21], М.Н.Скаткин, В.Оконь [18], М.И.Махмутовдор [15], И.А.Ильницкая [22] изилдөө жүргүзүшкөн. «Проблемалык окутуу окуучулардын аң-сезимин, ой жүгүртүү, таанып билүү ишмердүүлүгүн активдештирип, окуучунун өз алдынчалыкка көндүрүүсүнө шарт түзүп берет, анткени окуучулар проблемаларды чечүүнүн жолдорун издеп, өз алдынчалыкка көнүшөт» деп белгилешет.

Проблемалык окутуунун толук түшүнүгү М.И.Махмутовдун ишинде ачылган. Ал өзүнүн эмгегинде проблемалуу окутуудагы тоскоолдуктар, кемчилдиктер, аларды чечүүнүн жолдору жөнүндө белгилеген [17].

И.А.Ильницкая окуу процессинде проблемалык жагдайды түзүүнүн жолун, ролун изилдеген [22].

Дж.Дьюи эң негизги кошкон салымы болуп өзү иштеп чыккан «ой жүгүртүүнүн толук акты» деген концепциясында философиялык жана психологиялык көз караштарына ылайык адам башына проблема, кыйынчылык келгенде гана ойлонуп баштайт. Ошондой эле ал кыйынчылыктарды чечүү ал үчүн маанилүү. Анын ою боюнча туура уюштурулган окуу проблеманын коштоп жүрүүсү керек» деп белгилеген [4].

Мектепте физиканы окутуунун теориясы жана методикасында проблемалуу окутуу боюнча изилдөөлөрдү Р.И.Малафеев [17], А.В.Усова [19], С.В.Бубликова, А.С.Кондратьева, С.Е. Каменецкий, И.С. Карасова, В.В.Лаптев, Н.С. Пурьшев, В.Г.Разумовский, В.И. Тесленко ж.б

жүргүзүшүп, эмгектеринде чагылдырылган. Алар мектепте физиканы проблемалуу окутуунун жолдорун, маселелерин проблемалык окутууну уюштуруунун жолдорун чечишкен.

А.В. Усованын изилдөөлөрү боюнча: «Окуучулардын чыгармачыл мамилесин талап кылган тапшырмалардын системасы аркылуу алардын ишмердүүлүктөрүн ийгиликтүү өнүктүрүүгө мүмкүн. Ал тапшырмалар мүнөзүнө жана татаалдык деңгээлине карата ар түрдүү болушу керек. Тапшырмаларды окуучулардын негизги бөлүгү аткара алгыдай болуп, ал аркылуу алардын мүмкүнчүлүктөрүнө жана жөндөмүнө болгон ишенимдерин тарбиялоо зарыл» [19].

Акыркы жылдардагы орус окумуштууларынан Х. Х. Абушкин, А.Л.Карпук изилдөө жүргүзүп, эмгектеринде чагылдырылган.

Х.Х.Абушкин физика предметинде окуучулардын сабакка болгон жөндөмдүүлүгүн активдештирүүдө компьютердик технологиянын жардамы менен проблемалуу окутуу эффективдүү натыйжа берерин белгилеген [3].

Кыргызстанда проблемалык окутуу боюнча атайын изилдөөлөр жүргүзүлгөн эмес, жалаң гана окумуштуулардын пикирлери айтылып, журналдарга жазылган макалаларында проблемалык окутуу окуучулардын таанып билүү, ой-жүгүртүү, чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн, окуу ишмердүүлүгүн активдештире тургандыгын белгилешкен.

Алсак, Кыргызстанда физиканы окутуунун теориясы методикасында Э.Мамбетакунов, И.Бекбоев, М.Койчуманов, А.Байсеркеев ж.б. окумуштуулар окуучулардын ой жүгүртүү, чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн активдештирүүдө проблемалуу окутуу эффективдүү натыйжа берерин белгилешкен.

Педагогика илимдеринин доктору, профессор Э.Мамбетакуновдун изилдөөлөрү боюнча: сабактын проблемалуу өтүлүшү окуучуларды ар кандай фактылардын жыйындысы менен гана куралдандырбастан, алардын аң-сезиминин, ой жүгүртүүсүнүн өнүгүшүн камсыз кылат, т.а. проблемалуу окутуу окуучунун окуу ишмердүүлүгүн

активдештирүүнүн ыңгайлуу шарты болуп эсептелет. Себеби, бул учурда окуучунун аң-сезимине проблема жаралып, анын тегерегинде окуучу активдүү таанып-билүү ишин алып барат. Бул учурда ал коюлган проблеманы чечүүгө аракет жасайт. Аракеттин жыйынтыгы окуучуларды өз алдынча иштөөгө алып келери шексиз.

Окутуу процессинде “проблема” деген сөз – чыгаруу же жооп берүү жолу окуучуларга белгилүү болбогон теориялык же практикалык маселелердин коюлушу менен мүнөздөлөт. Мындай маселелердин чыгарылышы белгилүү алгоритмге туура келбестен, окуучудан чыгаруунун жаңы жолдорун аныктоону, ал процессте өз алдынчалыкты, оригиналдуулукту талап кылат. Ошондуктан проблемалуу окутуу учурунда окуучунун ишмердүүлүгү ар дайым чыгармачылык мүнөзгө ээ [12, 78-б.].

Бирок, биз көтөрүп жаткан маселеге, б.а. физиканы окутуудагы проблемалуу суроолор “проблема” жараткан учурларга анчейин көңүл бурулган эмес. Толуктап айтканда ошол проблемалуу суроолорду окуучулар өз алдынча иштеп кете алабы? Проблемалуу суроолорду

түшүнөбү? Чындыгында проблемалуу суроолор кээ бир окуучулар үчүн проблема болсо, кээ бирлери үчүн ал өзүнчө эле тушунуксуз тунгуюк. Анткени класстагы тың окуган окуучу үчүн ал тапшырманын өз алдынча ой жүгүртүп проблеманы чече алат, орто окуган окуучу ал проблеманы жарым жартылай түшүнөт, бирок толук чече албайт, ал эми начар окуган окуучу үчүн ошол проблемалуу тапшырманын өзү проблема болуп эсептелет.

Окутуунун методдорунун ичинен проблемалуу окутуу методу бир кыйла натыйжалуу жана окуучулардын маалыматтык, социалдык-коммуникативдик маселелерди өз алдынча чечүү компетенттүүлүгүн калыптандырууга жана өнүктүрүүгө шарт түзө алгандыгы менен бүгүнкү күндүн талабына ылайык келет.

8-класстар үчүн проблемалык тапшырмаларды аткара билүү жөндөмдүүлүгүн текшерүү боюнча тест түзүп алдым.

Мисалы, төмөндөгү тапшырмалар берилген.

1. Заттын агрегаттык абалдарын дал келтиргиле

Молекуланын жайланышы		Заттар	
А		1	Катуу
Б		2	Суюк
В		3	Газ

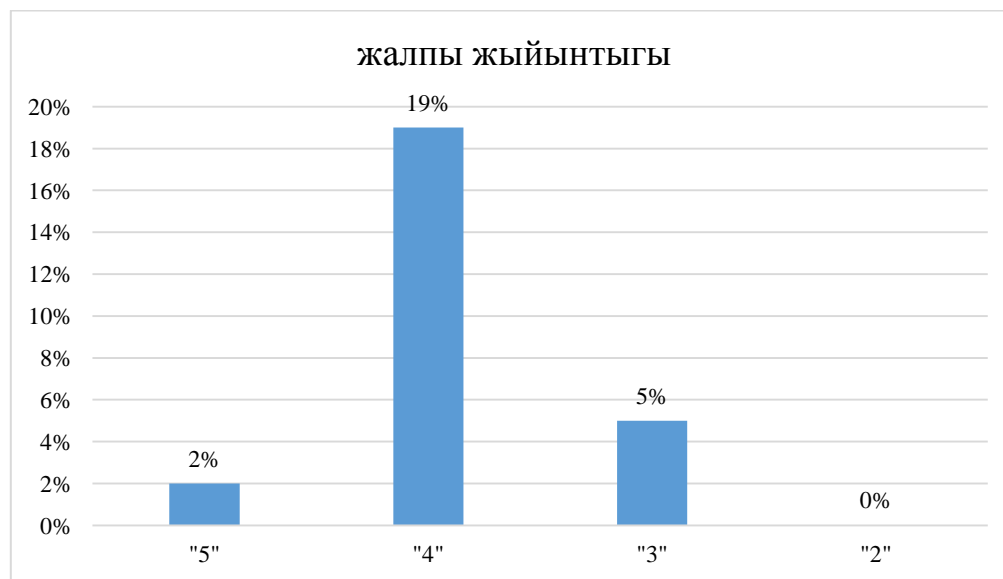
Жооп:

А	
Б	
В	

Дал келтиргиле.

Физикалык приборлор		Мүнөздөйт	
А		1	Электр каршылыгы
Б		2	Электр лампочкасы
В		3	Конденсатор
Г		4	Гальваникалык элемент (ток булагы)

Мында анализ эн жакшы, жакшы, орточо окуган окуган окуучулар проблемалуу тапшырмаларга жооп бергендиги менен жүргүзүлдү.

Жыйынтыгында физиканы окутуудагы проблемалуу суроолор “проблема” жараткан учурларга анчейин көңүл бурулган эмес. Толуктап айтканда ошол проблемалуу суроолорду окуучулар өз алдынча иштеп кете алабы? Проблемалуу суроолорду түшүнөбү? Чындыгында проблемалуу суроолор кээ бир окуучулар үчүн проблема болсо, кээ бирлери үчүн ал өзүнчө эле тушунуксуз тунгуюк. Анткени класстагы тың окуган окуучу үчүн ал тапшырманын өз алдынча ой жүгүртүп проблеманы чече алат, орто окуган окуучу ал проблеманы жарым жартылай түшүнөт, бирок толук чече албайт, ал эми начар окуган окуучу үчүн ошол проблемалуу тапшырманын өзү проблема болуп эсептелет.

Мына ушундай жагдайлардан чыгуунун жолдорунун бири – окуучуларга проблемалуу тапшырмаларды программалап сунуш кылуу. Мында окуучу ар бир коюлган суроого же тапшырмага атайын программа-алгоритм боюнча жооп берет. Бул ыкманы “проблемалуу программалап окутуу” деп атайбыз.

Бул боюнча кийинки макалаларда айтабыз.

Пайдаланылган адабияттар

1. Кыргыз Республикасында жалпы орто билим берүүнүн мамлекеттик стандарты. –Б, 2014 ж.

2. Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүүчү уюмдарынын 7-9- класстары үчүн физика боюнча предметтик стандарт. – Б, 2018

3. Абушкин Х.Х. Методика проблемного обучения физике. –М.: Издательство Юрайт, 2018. -178 с.

4. Брушлинский Л.В. Психология мышления и проблемное обучение. –М.: Знание, 1983.

5. Богоявленский Д.Н., Менчинская Н.А. Психология усвоения знаний в школе. – М.:1959

6. Дьюи Дж. Психология и педагогика мышления. Пер.с англ. –М.:1999. -489с.

7. Кудрявцев В.Т. Проблемное обучение: истоки, сущность, перспективы. – М.: Знание, 1991. - 80с.

8. Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания. Т.2 / Собр. соч. в 9 т. М.Л. 1950.

9. Лернер И.Я. Проблемное обучение: основные вопросы теории. –М.:1974. -274с.

10. Матюшкин А.М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении. –М.: Педагогика, 1972.

11. Матюшкин А.М. Психологические основы проблемного обучения. –М.: 1972.

12. Мамбетакунов Э. Физиканы окутуу теориясы жана практикасы. –Б. 2004.

13. Мамбетакунов Э., Сияев Т. Педагогиканын негиздери. –Б. 2008.

14. Мамбетакунов Э., Дөөлөталиева А.С. Физика боюнча окуучулардын өз алдынча иштерин уюштуруу технологиялары. –Б.2012

15. Махмутов М.И. Теория и практика проблемного обучения. –Казань: 1972.

16. Махмутов М.И. Проблемное обучение. –М: Педагогика, 1979. -367с.

17. Малафеев Р.И. Проблемное обучение физике в средней школе. –М: Просвещение, 1980.

18. Оконь В. Основы проблемного обучения. –М.: Просвещение, 1988.

19. Усова А.В., Завьялов В.В. Воспитание учащихся в процессе обучения физике. –М.: Просвещение, 1984. -143с.

20. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. –М.: Педагогика, 1976. -416с.

21. Ильина Т.А. Проблемное обучение – понятие и содержание. журнал Вестник высшей школы, 1976.

22. Ильницкая, И. А. Проблемные ситуации как средство активизации мыслительной деятельности учащихся на уроке. -Пермь: ПГПИ, 1983.

23. Интернет сайт.

Рецензент: п.и.д, проф. Бабаев Д. Б.

ТАРБИЯ ЖАНА ТААЛИМ

ВОСПИТАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ

EDUCATION AND TRAINING

*Жумабаева Гулайым Абдысаматовна
Ага илимий кызматкер
Педагогика илимдеринин жана кесиптик билим берүү борбору
Кыргыз билим берүү академиясы*

**ДУЙНӨ ЖҮЗҮНДӨГҮ АДЕПТИК-РУХИЙ ТАРБИЯГА ТЕРС ТААСИРИН
ТИЙГИЗГЕН ТЕНДЕНЦИЯЛАР**

*Жумабаева Гулайым Абдысаматовна
Старший научный сотрудник
Центра педагогической науки и профессионального образования
Кыргызской академии образования*

**МИРОВЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ОТРИЦАТЕЛЬНО ПОВЛИЯВШИЕ НА ДУХОВНО-
ПРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ**

*Dzhumabaeva Gulaym Abdysamatovna
Senior researcher
Kyrgyz Academy of education*

**WORLD TRENDS WHICH NEGATIVELY INFLUENCED SPIRITUAL AND
MORAL EDUCATION**

Аннотация: Макалада дүйнө жүзүндөгү жаштардын адептик-рухий тарбиясына терс таасирин тийгизген XX кылымдагы тенденциялар анализденди. Алардын ичинен геноцидге, фашизмге, расизмге, диний экстремизмге ж.б. көңүл бөлүндү. Булардын пайда болуу себеби, илимдеги айрым “ачылыштардын” идеологияга жана саясий багыттарга таасири, себеп-натыйжа байланышы, анын адамзатка зыяндуулугу, жоготуулар жазылды. Ошондой эле репрессия, апартоид, ааламдашуу, модернизация саясатынын терс таасири кыскача баяндалып, рухий кризистен чыгуу үчүн конкреттүү сунуштар берилди.

Түйүндүү түшүнүктөр: адептик-рухий, тарбия, тенденциялар, геноцид, фашизм, расизм, диний экстремизм, такфиризм, репрессия, ааламдашуу, модернизация, апартоид, евгеника ж.б.

Аннотация: В статье анализируется

мировые тенденции XX века, которые отрицательно повлияли на духовно-нравственное воспитание молодежи: это – геноцид, фашизм, расизм, апартоид и религиозный экстремизм и т.д., а также причинно-следственные связи некоторых “открытий” науки и политики, потери человечества XX века, описывается положительные и отрицательные стороны глобализации и модернизации, в конце дается конкретные предложения по выходу из духовно-нравственного кризиса.

Ключевые слова: духовно-нравственный, кризис, тенденции, апартоид, геноцид, фашизм, расизм, религиозный экстремизм, евгеника, репрессия, воспитание, глобализация, модернизация и т.д.

Annotation: The article analyzes the world tendencies of the twentieth century, which negatively influenced the spiritual and moral

education of young people: this is genocide, fascism, racism, apartheid and religious extremism, etc., as well as the causal effect of some of the “discoveries” of science and politics, the loss of humanity of the twentieth century, describes the positive and negative aspects of globalization and modernization, at the end provides specific proposals for overcoming the spiritual and moral crisis.

Key words: spiritual and moral, crisis, tendencies, apartheid, genocide, fascism, racism, religious extremism, eugenics, repression, education, globalization, modernization, etc.

Дүйнө жүзүндө адептик-рухий тарбияга терс таасирин тийгизген тенденциялар төмөнкүлөр: геноцид, фашизм, расизм, диний экстремизм ж.б. Акыркы жүз жылдыкта миллиондогон адамдар согуштарда курман болушкан, бирок ага караганда геноцидден көбүрөөк адамдар көз жумган. Ошондуктан XX кылымды геноцид кылымы деп аташат. XX кылымдын адабияттарынан көпчүлүк каармандардын турмушун, үмүт-тилегин, башына түшкөн азабын, коркунучун, мүдөөлөрүн көрөбүз. Булар – геноциддин, фашизмдин, расизмдин, диний экстремизмдин ж.б. натыйжасы. Тарыхта XX кылымга чейин геноцидден кырылгандар миңдеп саналган, бул кылымда миллиондоп саналат.

Геноцид (грекче *genos* – уруу, тукум, лат.*caedo* – өлтүрүү) – адамзатка каршы оор кылмыштардын бири. Элдин айрым тобун, расалык, улуттук, этностук жана диний белгилери боюнча атайы кыруу, (физикалык) жок кылуу, балдардын төрөлүшүн азайтуу, ал “этностук тазалао” деп аталат. Немцтик фашизмдин тушунда Европадагы славян элдерине колдонулган чаралар геноцид болуп саналат. Геноцидге (“этностук тазалао”) түрткү болгон себептер төмөнкүлөр:

Чарльз Дарвин 1871-жылы “Ааламдын келип чыгышы” – деген эмгегинде мындай деп жазган: “Жакында жапайылык менен кошо дененин жана акылдын чабалдыгы жок болот. Биз цивилизациялуу адамдарбыз, бирок чабалдыкты жоюу процессине, аны чектөөгө аз аракет жумшайбыз. Акылы кем, майып жана оорукчалдар үчүн башпаанек жайларды, бейтапканаларды курабыз.

Жарды-кембагалдарды колдогон мыйзамдарды чыгарабыз. Дарыгерлер ар бир адамдын жанын сактап калууга тынымсыз аракеттенишет. Ошентип, цивилизациялуу коомдордун чабал мүчөлөрү өз тукумун улай беришет. Мал баккандардын бири да муну туура көрбөйт, анткени адамзат тукуму үчүн канчалык зыяндуу экендигине шек санабайт. Адам баласынан башка бир дагы жаныбар ушундай түркөйлүк менен эң начарларынын тукумунун уланышына жол бербейт”. Дарвиндин бул теориясынан кийин “цивилизациялык агартуу” жүргүзүлүп, мурдагы моралдык чектерди жоюп, немецтерде зөөкүрлүк идеология пайда болгон.

Фридрих Ницшенин (1844-1900) идеалдуу адам жөнүндөгү концепцияны жазган, анда: «Адамдарга табият акыл-эс, күч берген же акылын, күчүн кем жараткан. Акылдуулары – маңыздуу жашагандар, тандалгандар. Күчтүүлөрү – көпчүлүк. Чабалдар жана акылсыздар өлүп жок болуш керек». Ницшенин ою боюнча: “Эси жок азчылык тандалгандардын керектөөөрүн канааттандыруу үчүн жашайт. Жогорку “маданият” деп аталган нерселердин баары ырайымсыздыкты күчөтүүгө, жандандырууга негизделген. Асылзат адамдар чындыгында бийликке умтулат, оюн ишке ашырат, ал – табияттын негизги кыймылдаткыч күчү”. 1882-жылы ал «Кудай өлгөн» – деген сөздү жазган. Ницше бул «идеяны» адамды боштондукка чыгаруу катары эсептеген. “Кудай жок” деген «ачылыш» түрмөдөгүлөр үчүн «кароолчу жок, эшик ачык» деген сыяктуу болгон. Мына ушундай жол менен «эркиндикке» чыккан адамдар табияттын үстүнөн бийлигин, чабал адамдарга үстөмдүгүн өз билгениндей орнотушкан. Ницшенин ою боюнча: «Адам кемчиликтүү, өркүндөбөгөн, акыл-эси калыптана элек биологиялык жан, алардын көбөйүшү керек эмес. Мен парданы ачып, бузулган адамдын чыныгы жүзүн көргөздүм» – дейт. Анын концепциясы боюнча акылдуу жана күчтүү адамдар идеалдуу [4].

1904-жылы Колумбия чөлкөмүндө, Вашингтон шаарында “Эксперименттүү эволюция түйүнү” түзүлүп, “биологдор менен табият таануучулар” Дарвиндин эволюциялык теориясынын жыйынтыктарын

аныктап чыгышкан. Алар евгениканын (грекче eugenes-жакшы тукум) жол-жоболорун иштеп чыгышып, үй-бүлөлөрдүн генетикалык жадыбалдарынын негизинде “кем акыл” (неполноценный) адамдар менен имбецилдер (акылы жеткиликтүү өнүкпөгөндөр) көрсөтүлгөн евгеникалык архивдерди түзүшкөн. Ошондон кийинки кырк жылдын ичинде миңдеген адамдар “этностук тазалоо” максатында стерилденген (тукумсуздандырылган).

Евгеника – тукум куучулук теориясынын негизинде адамзаттын соо тукумун калтырууга, аны жакшыртууга арналган илимдин тармагы. Евгениканын принциптерин Ф.Гальтон (1869) формулировкалаган. Ал адамдын тукум куучулук сапатын, ден соолугун, акыл жөндөмүн, дээрин изилдөө менен, кийинки муунду жакшыртууну сунуштаган. Прогрессивдүү окумуштуулар евгениканы ачууда гумандуу максаттарды койгон. Тилекке каршы аны фашисттик-расалык теорияга айландырып, расалык дискриминацияда пайдаланып, саясатчылар өзүн “акташкан”. Ошондуктан евгеника жабылган. Азыр илимде евгениканын тукум куучулук ооруларга каршы күрөшүү маселелерин медициналык генетиканын негизинде чечишет. Евгениканын жөндүүлүгү жана саясатта укуктуулугу илимде талаш маселе бойдон калган [8].

Ошол мезгилде Марагет Сангер “акылы же денеси жагынан кемчилиги барлардын укумдап-тукумдап кетишин чектөө жана токтотуу үчүн: “Төрөлүүлөрдү көзөмөлдөөнүн америкалык лигасын” иштеп чыккан. Бойдон алдырууну (абортту) жайылтуу максатында негрлер жашаган райондордо атайын бейтапканалар ачылып, “этностор тазаланган”. Иш жүзүндө бул геноциддин накта өзү болчу. “Адептик бузулуунун эң жеткен чегинин далили – абортту кадимки иш катары эсептөө” (В.С. Кукушин) [4].

Расалык концепцияны XIX кылымдын ортосунда француз ишмери Ж.А. Гобино түзүп, арийецтерди жогорку раса деп жарыялаган. Расизм бул – илимге каршы концепциялардын топтому, анын негизин расалардын физикалык, психикалык тең эместиги жөнүндөгү жобо түзөт. Кийин

расизм социалдык дарвинизм теориясы, мальтузианство (анын жактоочулары Д.Хайкрафт, Б.Килд (Улуу Британия), Ж.Лапуж (Франция), Л.Вольтман, Х.Чемберлен, О.Амнов (Германия)) евгеника менен чырмалышып, булар фашизмдин идеологиялык негизи болгон [8].

Мальтузианство (негиздөөчүсү Т. Мальтус) – илимге каршы теория. Бул теорияда: “Эмгекчилердин абалы түбөлүктүү табигый мыйзамдар менен аныкталат. Калктын өсүшү алардын жашоого керек каражаттан, тамак-аштан озуп кетпеш керек, ошондуктан элдин өсүшүн каражаттардын өсүшүнө жараша жөнгө салуу зарыл”. Т.Мальтустун теориясы боюнча: “Элди азайтуу үчүн эпидемияны, ачкачылыкты таратуу согушту ачуу, адамдын алы жеткис эмгек менен кыйнап азайтуу керек”. Мальтустун “идеясын” колонизатор өлкөлөрдүн саясатчылары элди багындырууга, согуш ачууга негиз катары бетина карманган. Неомальтузианствонун жактоочуларынын (Г.Бутуль, Н.Чемберлен, У. Фогт ж.б.) пикири боюнча: “Айрым элдердин социалдык, экономикалык жактан артта калышынын себеби элдин көп төрөлүшү, ошондуктан үй-бүлөнү пландаштыруу керек”. Бул теория – мальтузианствонун логикалык уландысы.

1933-жылы Нюнберг шаарындагы улутчул (нацисттик) партиянын жыйналышында Адольф Гитлер мындай деген: “Багындыруу – жөн гана күчкө таянган укук, бул укук табигый илимдер көрсөтүп тургандай, түшүнүүгө мүмкүн болгон эле нерсе, анткени ал акылга (илимге) негизделет”. Американын үлгүсү менен ал “Он төрт аракет” уюмун уюштуруп, Германияда дал ошондой “электен өткөрүү” принциби колдонгон. 400000ден ашык адам “жашоого татыксыздар” катары таанылып, күч колдонуу менен стерилденген. Олуттуу физикалык кемчилиги бар адамдарга карата мындан да катуу чара көрүлүп, 70000 адам өлтүрүлгөн. Дарвиндин илимий теориясына таянган бул “жүйө” он миллион “керексиз” кишилердин (көбүнчө еврейлердин, славяндардын) системалуу өлтүрүлүшүнө идеологиялык негиз болгон.

Бул идеология сегрегациянын (Түштүк Африка Республикасында

негрлерди расалык укуктан ажыратуунун ар түрдүү формасынан турган дискриминациянын), апартеиддин (африкача apartheid-бөлүнгөн жашоо) жана геноциддин негизи болгон. Апартеид – расалык дискриминациянын ашынган формасы, негрлерди саясий, социалдык, экономикалык, жарандык укуктан ажыратуу, террор, боштондук кыймылын токтотуу максатында урууларга бөлүп, арзан күч катары пайдалануу усулу. Пол Пот менен Иенг Сари жетекчилиги астында жаман ойлуу адамдардын тобу башкарып турган мезгилде кампучийлик элдерге каршы кылмыштуу аракетти апартоид болуп эсептелет.

Зидмунд Фрейд (1856-1939) адам жөнүндө психоаналитикалык концепция түзгөн. Анда: «Адамдын аң-сезими эки: рационалдуу (акыл-эстүү) жана иррационалдуу (аны түшүнүүгө акыл жетпес) бөлүктөн турат. Бардык психикалык дарттын себеби – христиандык нормаларды сактап, интимдик жашоодон уялуудан пайда болот, (интимдик) жакындыктан өзүн тыюу нервди бузат», – деп ырастаган. Анын таасири менен Д.Макдоуэл 30 жашка чейин үйлөнбөй калган жалгыз адамга өзүн-өзү тыюусу анын психикасына оңолушу мүмкүн болбогон зыянга учуратарын белгилеген.

Азыр Батышта денесин саткан аялдар тейлөөчү мекемелер бар, бирок психиатриянын клиникасынан алынган статистика жаштарда психикалык проблемалардын көптүгүн ырастайт. Демек, З.Фрейддин ырастоолору далилденген жок, бирок ага ишенгендер сексуалдык көз карандылыктан азап тартып жатышат. Германияда миллион адам сексуалдыгы жок берилүүдөн жабыркоодо. Америкада күнүнө 1900 аял сексуалдык зордукка дуушар болот. Алардын 20% өзүнө жакын эркектер (атасы, өгөй атасы, агасы ж.б.) зордукташат, 47% физикалык (денеси) жаракатка дуушар болуп, зордукталат. Кызматта иштеген аялдардын 42% (көбүнчө жетекчиси) акидей асылып жүрүп, мажбурланат. Жер жүзүндө СПИДге (ВИЧ) кабылгандар 50 миллиондон (2008) ашты. БУУнун маалыматы боюнча дүйнө жүзүндө СПИДден (ВИЧ) каза болгон жаштар 20 миллиондон ашты (2013). Ар бир секунд сайын 15-20 жаштагылар ВИЧ инфекциясын жугузуп жатышат. Алардын

саны күнүгө 6 миңге көбөйүп жатат. Алардын жарымынан көбү 25 чыга элек жаштар. Фрейддин теориясын колдогондордун материалдык кызыкчылыгы бар. Мисалы, АКШнын сойкулуктан түшкөн жылдык кирешеси 2500 миллион доллар түзгөн (2008). Европа өлкөлөрү да сойкулуктан “киреше” алышат [4].

Карл Маркстын концепциясы боюнча: “Адамга коомдун укуктук, эстетикалык, адептик ж.б. таасири тийип турат. Адам – кырдаал, жагдай жараткан коомдун бөлүкчөсү. Эл кырдаал, жагдай жараткандай эле, элди кырдаал, жагдай калыптандырат. Адам – чөйрөнүн продукту. Мына ушундан «Хомо сапиенс» (хомо-латынча адам, сапиенс-концепция) келип чыккан. К.Маркстын ою боюнча: «Адептүү адам аң-сезимдүү, ыктыярдуу түрдө коомдун кызыкчылыгын өз кызыкчылыгынан жогору коюш керек. Бул – идеалдуу адам». Чындыгында адам өзүнүн кызыкчылыгын коомдун кызыкчылыгы менен гармониялуу айкалыштыра билиш керек. “Товардык өндүрүш шартында баары товарга айланат” (К.Маркс). Маркстын идеясы – марксисттик-лениндик философиянын негизин түзгөн, ал Россияда Улуу Октябрь Социалисттик Революциянын, жарандык согуштун себеби болгон.

Советтик идеологиядагы ашынган авторитаризм тушунда геноцидге жол берилген: жардылар байларга (кулактарга) караганда, атеисттер диний адамдарга (попторго, исламисттерге) караганда, большевиктер түрк тилдүү элдердин биримдигин жактоочуларга (пантуркисттерге) караганда жашоого татыктуу, – деген “идея” эле. И.В. Сталиндин тушунда миллиондогон адамдар репрессияланган. Түрктөр менен армяндардын Руандадагы хуту уруусу менен тутси уруусунун, сербдер менен Косоводогу албандардын өз ара касташуусуна түрткү болгон нерсе – бир эл экинчи элге караганда жашоого татыктуу деген пикир. Ар бир учурда адамдар геноцид – бул кылмыш экендигин билбеген сыяктуу аракеттенген. Алар “илимге негизделген” саясат жүргүзүп жаткандыгына толук ишенишкен. Эл аралык, улуттар аралык, дүйнөлүк согуштардын ар бири – өзүнчө геноцид.

Сталиндин мезгилинде орус, татар, казак ж.б. улуттардын прогрессивдүү интеллигенциясынын репрессияланышы элдин адептик-рухий абалына терс таасирин тийгизген [5].

1948-жылы “Геноцид кылмышын жазалоо жөнүндө эл аралык конвенция” кабыл алынып, ал кылмыш катары жазаланыш керектиги белгиленген.

Илим чоң жолдогу талоончуга курал берген, жоопкерчиликсиз, ырайымсыз адамдар биринчи жана экинчи дүйнөлүк согушту ачышкан. Ал кыргыздарга караганда христиандардын чабуулу, поптордун инквизициясы ж.б. майда кыргын болуп калат. Азыр адамзатты кыруунун өтө натыйжалуу каражаты катары атомдук, термоядролук, суутектик бомбаны илим берди. Илим адамзатты жок кылуунун жолун ойлоп тапты, бирок алардын зыяндуулугунан элди сактап калуунун жолун таба элек.

Жер жүзүндөгү рухий проблемалардын себептеринин бири – диний экстремизм (аша чабуу, чектен чыгуу, жүйөлүү ишти четке кагуу), терроризм жана такфиризм (адамдын улуту, салты, үй-бүлөсү, мамлекети жана коому менен байланыштырып турган бардык нерсени, боордоштукту четке кагуу). Ал – бүткүл адамзаттын коркунучу. Радикалдуу “исламдаштыруунун” терроризмдин салттуу динге эч кандай тиешеси жок, анын мекени, чек арасы да жок. Радикалдар дайыма мусулман коомчулугуна чоң коркунуч алып келген, азыр жалпы адамзатка коркунуч туудурууда.

Бүгүнкү Жакынкы Чыгыш төгөрөктүн төрт бурчунан миндеген радикалдарды, экстремисттерди жана ДАИШ (ИГИЛ) деп аталган террористтик топту магнит сыяктуу өзүнө тартууда, анткени жарым жартылай талкаланган мамлекеттүүлүктүн абалында куралдуу бандиттер кылмыш иштерин жүргүзүп жатышат. Бул жалдангандар деструктивдүү (бүлдүрүүчү) радикал адамдар диний сезимден эмес, жергиликтүү калкты өлтүрүп, карактап, талап-тоноп “пайда” көрүшөт. Ал жер ата-бабалардын жери эмес, ал жерде жалдангандардын аяй турган эч нерсеси жок. ДАИШ өзүнүн согушчандарын батыштын жана исламдын ондогон мамлекеттеринен жыйноодо.

Экстремисттик топтордун өкүлдөрү жалаң мусулмандар эмес, башка конфессиянын өкүлдөрү бар. Өзүнүн кылмыштуу торуна түшүрүп алгандардын арасында секуляризмдин жана либерализмдин баалуулуктары аркылуу бардыгы жыргалда жашай турган коомду курууга мүмкүн деген ойго көңүлү калгандары азыр көбөйүүдө [10].

Жер жүзүндө халифатты (мусулмандардын мамлекетин) орнотобуз деген ураанды таратуучулар Ирак менен Шам (Сирия) элдеринде куру кыялдын жетегинде элге бүлүк салууда. Алардын аракети диний билим аркылуу эмес, жалган сезимге алданган, салттуу динге каршы аракет. Мындан дин душмандары пайдаланышат, максаты: мусулмандарды бөлүп-жаруу, ынтымагын ыдыратуу, жалданган адамдардын колуна курал-жарак берип, бирин-бирине өлтүртүү, элди азайтуу, мусулмандардын жүзүн жалпы элге жаман көрсөтүү. Мындай аракетке жол берген мусулмандардын да кемчилиги бар, ал – элдин билимсиздиги, биримсиздиги, жаштарга түшүндүрүү иштеринин, тарбиянын жетишсиздиги, мектептерде жана ЖОЖдордо диндин негизи окутулбагандыгы, бул жаштардын – дин душмандарына жеңил олжо болуп калышынын негизги себеби.

Ислам тарыхында биринчи радикалдардан болуп, “харижиттер” (арабча – моюн сунуудан чыккандар, VII-VIII кылымда алар хавариждер б.а. динден чыккандар деп аталчу) эсептелишет. Экстремисттик ызы-чуу төртүнчү халиф азирет Алиге каршы чыгуудан башталган. Фанаттар Муавияны, Амр ибн аль-Асты, ж.б. өлтүрүүнү чечишкен. Мыкаачылыкты жума намаз учуруна болжоп, ишке ашырган. Ал радикалдык секта тарыхта калган. Азыркы такфирчилер ошол секталардын кандуу жолу менен бара жатышат. Ошол үрөн XXI кылымга чейин мезгил-мезгили менен отоо чөп сыяктуу “өнүп” чыгууда. Бул мусулмандардын кыйынчылыгынын, кризисинин же тышкы кол салуунун тушунда күчөп турган “өнөкөт оорусу” сыяктуу болуп калды. Мезгили келгенге чейин “уйкуда болуучу” баш аламандык маанайлары кылымдардын арасында мусулман дүйнөсүнүн ар кайсы бурчундагы

калктардын ичинде дүрт этип от алып турууда. Азыр белине жардыргыч заттарды байлап, өзгөлөрдүн жанын кыйып, өз өмүрүнө кол салган жанкечтилер өздөрүн “шейитпис” деп эсептешет. Шейиттик мартаба бейкүнөө жарандарды өлтүрүү менен келүүчү нерсе эмес [10].

Такфирчилердин принциптери: “жеңиш бардыгын жоёт”, “максат каражаттарды, курмандыктарды актайт”, “эч кандай олку-солкулук”, “бейиш бул жерде жана азыр”, “ким биз менен болбосо, ал бизге каршы”, “ал каапыр, анын малы адал”.

Орто Азиянын элдери эч качан такфиризм жана терроризм сыяктуу коркунучтуу алааматтарды билишкен эмес. Бул бизге СССРдин кулашынан кийин экинчи он жылдыкта сырттан келген – рухий дарт. Азыр өзүбүздүн мазхабыбызды кармануу менен элибизде тынчтыкты камсыздашыбыз туура көрүнүп турат.

“Такфиристтик идеялардын жана сабатсыз чечимдердин улуттук кызыкчылыкка жана эл аралык мамилелерге тийгизген коркунучу” – деген аталышта Каирде 2014-жылы өткөн конференцияда: “Такфиризмдин мусулман коомчулугуна тийгизген коркунучу эбегейсиз, ал исламдын туусун жамынуу менен мусулмандардын рухий биримдигин, сырткы душмандардын чакырыктарына каршы туруу жөндөмдүүлүктөрүнөн ажыратып, ичинен ыдыратып талкалайт” – деп белгиленген. “Экстремисттик, террористтик актылардын, исламофобиянын ааламдык кесепети ЖМК аркылуу динди жек көргөзүү өсүп жатат. Террористтердин жоопкерчилигин исламга жүктөө – бул күнөөсүз адамды дүйнөлүк деңгээлде күнөөлүү деп табуу менен барабар” – дейт Б.А. Юнусов [10].

Бишкек шаарында “Эстремизм жана такфиризмдин коомго келтирген коркунучу” – деген аталыштагы I эл аралык симпозиумда (2014) чыгып сүйлөгөндөр: экстремизм биздин өлкөдө интернет аркылуу таратылып жатканын белгилешти. Аалымдар жаштарга акыйкат маалыматтарды алууну, өздөрүн чыныгы окумуштуубуз деп жарыялаган псевдоаалымдарды укпоого кеңеш беришти. “Ислам дини – тынчтыктын, мээримдүүлүктүн, тазалыктын, ынтымактын, адилетүүлүктүн, боорукердүүлүктүн дини.

Кан төгүүнүн, зордук-зомбулуктун, адилетсиздиктин, бөлүп-жаруунун, талкалоонун динге тиешеси жок”.

Ааламдаштыруу саясатынын адептик-рухий тарбияга таасирин айтпай кетүүгө болбойт. Ааламдаштыруу (глобализация) деген сөздүн уңгусу – аалам (латынча “глобус”), б.а. жер шары. Бул – 80-жылдардын аягында постмодернизация теориясынын ордуна келген идея. Ааламдаштырууга – экономикалык интеграция, дүйнөлүк байланыштар системасын өнүктүрүү, улуттук жана мамлекеттик функцияларды өзгөртүү жана алсыздандыруу, мамлекеттик эмес билим берүүнү активдештирүү, трансулуттук, анын ичинде этникалык диаспорлорду, диний кыймылдарды, мафиялык топтордун ишин активдештирүү кирет (В.Кузнецов. Что такое глобализация. //МЭ и МО №2. 1998.12-б).

Америкалык изилдөөчү П.Ратленд ааламдаштыруунун алты багытын белгилейт:

- 1) маалымат технологиядагы революциялык өзгөрүү;
- 2) неолиберализмдин негизиндеги экономикалык революция;
- 3) либералдык демократиянын баалуулуктарынын жеңиши;
- 4) улуттук саясатты кыскартуу. Ар бир улутка экономикалык ааламдашууга жана аймактардын ыкташуу формасын издөө;
- 5) горизанталдык байланыштар, аймактык соода-экономикалык жана саясий топторду өнүктүрүү;
- 6) уюлдаштыруу, мамлекет аралык теңсиздик, өлкөнүн ичиндеги теңсиздик (П.Ратленд. Глобализация и постмодернизм. //МЭ и МО. №4. 2002.15-17-б).

Ааламдашуу саясаты батыштын баалуулуктарын, индивидуализмди адамзатка таратуу максатын көздөйт. Батыштын саясий оюндарын чыгыш дүйнөсүнө таратуу тенденциясын, билим берүүнүн европалык үлгүсүн (моделин), коомду демократиялаштырууну, рационализмди, материалисттик көз карашты таратууну жактайт.

Ааламдашуу саясатынын позитивдүү жагы: атаандаштык шартында илимдин,

техниканын, жаңы технологиянын өнүгүшүнө шарт түзүлөт, алар бардык өлкөлөргө тез тарайт, товарлардын арбышы менен, баанын арзандашына алып келет. Байланыш жеңилдегендиктен, калктар мобилдүү болушат. Интернет аркылуу тажрыйба алмашууга, маданий кызматташтыкка жол ачылат.

Ааламдашуу саясатынын негативдүү жагы: либералдык саясат лидерлик позициядагы чоң өлкөлөргө пайдалуу, алар чабал өлкөлөрдүн мамлекеттик бюджетин, коргоо кубаттуулугун кыскартуу боюнча чараларды көрүшөт. Ааламдашуу саясатын жүргүзгөн Америка, Европа дүйнөнүн 1/5 бөлүгүн түзөт, бирок дүйнөлүк саясаттын, экономиканын негизги рычагы алардын колунда. Ааламдашуунун артыкчылыктарын көбүнчө бай өлкөлөр алышат, б.а. АКШ жана Европа дүйнөлүк ресурстардын 70%ын, НВПнын 84,7%ын, соодадан түшкөн кирешенин 84,2%ын, ички аманат акчанын 85,5%ын ошол өлкөлөр алышат. 1960-жылдан 90-жылдарга чейин өнүккөн өлкөлөргө инвестиция 50%тен 16,9%ке кыскарган [9]. Республикабыздан интеллектуалдык, маданий деңгээли жогору инсандар чоң державаларды көздөй ооп жатышат.

Өткөн кылымдын 60-жылдарында бай жана кедей өлкөлөрдүн байлыгынын ажырымы эки эсе өскөн. Бай өлкөлөрдөгү 356 миллионер адамдары 3,5 миллиард адамдардын (б.а. планетанын жарымынын) байлыгына барабар каражатка ээ. Алардын өнүгүп келаткан өлкөлөргө жардамы жөнүндөгү убадасын статистикалык маалыматтар калыс эместигин тастыктайт. Ааламдашуу саясатынан 14,5% батышта жашаган калк пайдасын көрөт, а Кытай, Индия, Түштүк Чыгыш Азия, Латын Америка, КМШ, Африка, Түштүк Азия элдерине пайдасы тийбейт. Дүйнө калкы көп маданияттуу система катары жашап келген [9].

Планетада 3 миллиард калк тамак-аштын жетишсиздигинен азап чегишет, (ден соолугу паталогиялуу). АКШда 100 миллиард доллар соргоктуктан семирген адамдардын даргына каршы күрөшүүгө жумшалат. АКШнын 55%, Улуу Британиянын 51%, Германиянын 50% калкы

соргоктуктан ден соолугу паталогиялуу. Ошондуктан өнүгүп келе жаткан өлкөлөрдө ааламдашууга каршы (антиглобалдык) кыймыл пайда болду.

Эми модернизм саясатына токтололу. Христиан дүйнөсү жаңы багытта өнүгүүнү максат кылып, диндин айрым элементтерин илим менен этиканы интеграциялап, динди модернизациялап келген. Алар динди модернизациялап, өз түшүнгөнүнө жараша «түшүндүрүп», отуруп, жер жүзүндө 10 миңдей багыттагы ишенимдерди жараткан [7].

Модернизм деп – католик динин 19-кылымдын аягында 20-кылымдын башында илимий жана философиялык ой жүгүртүүгө заманбап ылайыкташтырып өзгөртүлгөн католик дининин «жаңыланган» түрүн айтышат. Анын натыйжасында Европада, Америкада педагогиканын жаңы багыты пайда болгон. Аны модернисттик педагогика деп аташат, б.а. Европада, Америкада окутулган педагогика католик динин модернициялоодон пайда болгон педагогика. Анын методологиялык негизи – модернисттик философия. Бул педагогиканын жемиши – буржуазиялык (батышта капиталисттик өлкөлөрдө үстөмдүк кылуучу эксплуатациялоочу таптык) маданияттын негизин түзгөн. Азыр модернизм кризиске келген, бирок салтуу христиандык педагогикадан, адабияттан, реализмден ажырап калган [7].

Дүйнөнү тааныгысы келүү – адамдын табигый талабы. Ал талабы менен өздөштүрүлгөн билим – чыныгы билим, көөнөрбөс баалуулук. Бирок модернисттик билимге абсолюттуу ишенимдеги адамдар чыныгы илимди таануу жана иштеп чыгуу жөндөмүнөн ажырап калды. Илимге абсолюттуу ишенүү, модернисттик окумуштуулардын калыптанышы, европалыктардын ойлومунун монополиясын пайда кылды. Азыркы батыштык билим берүү – адамдын проблемасын чечүү менен алектенип, технологиялык рамка менен чектелди. Катардагы батыш адамы дүйнөнү өз алдынча тааный албай, билимди “өндүрүүчү” профессионал адистен көз каранды болгон абалга жетти. Бул жагдай коомдун адептик аң-сезиминин, саясий ойлومунун деградацияланышына өбөлгө

болуп, “билимдүүлүктүн” иллюзиясына келди. Азыр Европада, Америкада билимдүүлөрү көп, а коому рухий кризисте, элинин психикалык, соматикалык проблемалары көп. Алар рухий баалуулукка жеткиликтүү маани бербей, материалдык баалуулук үстөмдүк кылган коомго келди. Билимди терең өнүктүргөн, европалыктардын төрөлүү коэффициенти $k=1,38$ абалга жетти, б.а ал континентте жок болуу коркунучуна келген улуттар көбөйдү.

Шпенглердин “Европада Күндүн батышы” (Закат Европы) деген белгилүү китебинде алдын ала айтуусу боюнча европа элдери келе жаткан чейрек кылымда 13% тен 24% кыскарышы, суициддин өсүшү күтүлөт. Рим империясы ушинтип кулаган. Эмне үчүн алсыз адам космостук күчтөрдүн, жердеги коркунучтардын (геноцид, фашизм, расизм, колониялык саясат, согуш, репрессия, диний экстремизм ж.б.) баарына туруштук берип, жашап келе жатат? Эмне үчүн эркиндикке жана байлыкка жеткен Европа калкы азайып баратат? Ал эми төрт кылым колониялык эзүүдө болгон элдердин жашагысы келет? Анткени эл массалык “илимий философиялык” аң-сезимдин принциби менен жашайбыз деп өздөрү “модернисттик капканга” кабылган: “Чабалдарды өлтүрсөк сапаттуу эл калат” – деген фашизм идеясы, “Чабалдарды коргосок, сапаттуу эл чыгат” – деген революциячыл идеялар батыштын педагогикасы тарбиялаган элдерден чыккан, бирок аны Орусияда “сынашкан”. “Күчтүүлөр чабалдарды өлтүрүшөт” – деген “илимий теория” колониялык саясатты жактоочулардын ойлоп тапканы. “Элдин сапатын оңдоо” деген термин геноцид же евгеника (грекче eugenēs-жакшы тукум) менен ассоциацияланат. Эвфемизм (грекче – маданиятсыз сөздү айтпай токтотуу) “социалдык рерурс”, “адамдык капитал” деген сөздөр – батыш педагогикасынын жемиши, анын арты – адептик-рухий проблема болду.

Эми модернисттик педагогика жөнүндө улуу ойчулдардын ойлоруна көңүл бөлөлү. Нобель сыйлыгынын эки жолку лауреаты Мари Складовская Кюри өзүнүн кызын Иренди (ал да лауреат) жөнөкөй мектепке берүүдөн баш тартып: “Балдарды мектепке бергенден көрө сууга чөгөрүп

жиберген дурус” – деген. Азыр Америкада ушу сыяктуу сөздөр айтылууда. “Мектептер адамдын духун сындырат” (Дж. Леонардо). “Алар адамдын акылына жана жүрөгүнө бүлүк салат” (Дж.Козол). “Мектептер окуучуну адам болуп өсүшүнө өбөлгө болбойт” (Ч.Патерсон). “Жер жүзүндө күнөөсүз адамдарга арналгандардын эң жаманы – мектеп. Ал түрмөдөн да жаман, ырайымсыз” (Бернард Шоу). “Мектеп менен маданият мындан 200 жыл мурунку максатына, табигатына кайрылса дурус болот” (Жан Жак Руссо).

Пуарто Рикодогу Католик Университетинин вице ректору Иван Иллич: “Мектепсиз коом” – деген китебинде: “Мындай мектептерди жабыш керек. Планетанын, коомдун, адамдын деградациялануусу ошондо гана токтойт” – деген. Анын пикири боюнча: “Европалыктардын билим берүүсү адамдын жашап кетишине жолтоо болот. Мектептерде билим алууга көз каранды бала профессионалдуу модернисттик духовенствонун педагогдорунун көзүн карап, алар үйрөткөндөй ойлоп, өз алдынча билим алуу жөндөмүн жоготушат. Ойломдун модернисттик нугу – илим өндөнгөн апийим” (И.Иллич). “Азыркы адептик-рухий, моралдык кризис – модернисттик жана атеисттик педагогиканын жемиши. Модернисттик билим берүү системасы мурдагы кубаттуу чиркөөнүн билим берүүсүнө окшош. Ал социалдык мифтердин карама-каршы пикирлердин, реалдуулук менен мифтин айырмасы жашырылган ритуалдуу аракеттин, мыйзамдуу каражаттардын борбору”. (И.Иллич).

Эми Кыргыз Республикасында секталар жөнүндө айта кетели. Секта деп – өзүнүн жеке кызыкчылыгы менен салттуу динден бөлүнгөн топту, коомду аташат. Баласы сектага кирген, ата-энеси өздөрүн мусулманмын деп эсептеген үй-бүлөлөр бар. Алар эки тилде сүйлөгөн адам сыяктуу бири-бирин түшүнбөй калууда. “Мындай үй-бүлөлөрдүн келечеги кең болбойт. Анткени ата-энеси менен баланын рухий жакындыгы баланын гармониялуу өсүшүнө өбөлгө, мамиленин жаттыгы бузулушуна өбөлгө болот. Муундар арасындагы байланыш үзүлүп, бири-бирине

каршылашуу нормага айланат. Балдардын диний секталарга кириши, коомдорго бөлүнүшү – трагедия, ал конфессионалдык экстремизмге өбөлгө болот. Анда баланын ден соолугу начарлайт, тагдырына зыяны тийип, психикасы бузулат, жөндөмүн өнүктүрбөй коёт”. (С.Н. Лазарев) [5, 9-бөлүк. 12-б].

Бул тенденциялардын баарынын элдин адептик-рухий тарбиясына терс таасири тийген. Эми адептик-рухий кризистен чыгуу үчүн эмне кылуу керек, ошого көңүл бөлөлү. Окуучуларды тарбиялоодо көрсөтмө-багыт берели, этнопедагогиканы педагогика, психология менен интеграциялап, тарбия сабактарын өтөлү. Класстан, мектептен тышкары иштерди жандандырып, элдик маданияттын көөнөрбөс дөөлөттөрүн, элдик педагогиканын берметтерин калыбына келтирели. Ата-бабалардын адептик-рухий казынасын изилдеп, жаштарга жеткирели. Эл катары сакталып калуунун жолун ойлонолу, балдарыбыздын ашказанын эле азыктандырып чектелбей, жүрөгү менен башын (акылын, аң-сезимин) “азыктандыруу” (окутуу, ойлондуруу, өнүктүрүү, өркүндөтүү) маселесине көңүл бөлөлү. Интернетте жогоркулардын таасири өтө көп экендигин эске алып, Ата Мекендик китептерге көңүлүбүздү буралы.

Адабияттар:

1. Абрашов С.И. Духовно-нравственное воспитание школьников в системе дополнительного образования в условиях малого города. //Педагогика. №8. 2009.

2. Бауэр Е.А. Духовно-нравственное воспитание детей и подростков: Германия и Россия. //Педагогика. №8. 2010.

3. Власова Т.И. Духовно-нравственное развитие современных школьников как процесс овладения смыслом жизни. //Педагогика. №9. 2008.

4. Кукушин В.С. Общие основы педагогики. Ростов-на-Дону. 2002.

5. Лазарев С.Н. Диагностика кармы. – М., 2000.

6. Ницше Ф. Антихристианин. Ашхабад. 1994.

7. Религиоведение. Под ред. М.М.Шахновича. Спб. Питер.2009.

8. Советский энциклопедический словарь. – М., 1980.

9. Элебесова А.Б., Аблезова М.К. и др. Граждановедение. Учебно-методическое пособие для преподавателей вузов Кыргызской Республики. Бишкек 2009.

10. Юнусов Б.А. Эстремизм жана такфиризмдин коомго келтирген коркунучу. I эл аралык симпозиум. Бишкек. 2014.

Рецензент: п.и.к., доц.. Иманкулов М. К.

*Жумабаева Гулайым Абдысаматовна
Ага илимий кызматкер
Педагогика илиминин жана кесиптик билим берүү борбору
Кыргыз билим берүү академиясы*

ОКУУЧУЛАРДЫ АДЕПТИК-РУХИЙ ТАРБИЯЛООДО КӨРСӨТМӨ-БАГЫТ БЕРҮҮНҮН МААНИСИ

*Жумабаева Гулайым Абдысаматовна
Старший научный сотрудник
Центра педагогической науки и профессионального образования
Кыргызской академии образования*

РОЛЬ ПРАВИЛЬНОЙ ОРИЕНТАЦИИ В ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОМ ВОСПИТАНИИ УЧАЩИХСЯ

*Dzhumabaeva Gulaym Abdysamatovna
Senior researcher
Kyrgyz Academy of education*

THE ROLE OF CORRECT ORIENTATION IN THE SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF STUDENTS

Аннотация: Адамдын мотиви анын сырткы аракетине түрткү болот. Ал тажрыйба топтоо үчүн керек, адамдын аң-сезиминин өнүгүшүнө өбөлгө болуучу нерсе анын ою, ниети, максатка умтулуусу б.а. адамдын ички мотиви, ою анын маанилүү бөлүгү. Көөдөнү бош киши коомго, адамга зыяндуу. Адам аң-сезимдүү аракет кылса, жаман адаттан кутулат, мүнөзү оңолот, акылы өнүгөт ж.б. рухий аракетсиз деградациялана берет. Ошондуктан аларга багыт берип туруу керек. Багыт берүү – рухий тарбиянын жакшы каражаты. Макалада окуучуларга класс жетекчинин багыт берүүнүн ролу баяндалат.

Түйүндүү сөздөр: адептик, рухий, кризис, көйгөй, деградация, мотив, негатив, позитив тарбия, багыт, көрсөтмө, эмоция, демилге, натыйжа ж.б.

Аннотация: Важным условием духовно-нравственного развития учащихся является – позитивные мысли, внутренние побуждения, мотивация. Они необходимы для приобретения жизненного опыта. Духовно опусташенные люди – это проблемы общества и людей. Внутренние мотивы и мысли о прогрессе – это важная

часть человека т.к. способствует развитию сознания и ума, при старании дети могут избавиться от негативных привычек. Только у целеустремленных детей улучшается характер, а у тех, у кого нет цели они не действует и деградируются. Задача классного руководителя – напомнить о необходимых побуждениях, показать пути развития. В статье описывается роль правильной ориентации в духовно-нравственном воспитании учащихся.

Ключевые слова: нравственный, духовный, кризис, проблемы, деградация, мотив, негатив, позитив, воспитание, эмоции, следствие, ориентации, роль направлении и т.д.

Annotation: An important condition for the spiritual and moral development of students is - positive thoughts, internal motivation, motivation. They are necessary for the acquisition of life experience. Spiritually desolate people are the problems of society and people. Inner motives and thoughts about progress are an important part of a person. contributes to the development of consciousness and mind, with the efforts of children can get rid of negative habits. Only purposeful children

improve their character, and those who have no purpose do not act and are degraded. The task of the class teacher is to remind you of the necessary motives, to show the ways of development. The article describes the role of correct orientation in the spiritual and moral education of students.

Key words: *moral, spiritual, crisis, problems, degradation, motive, negative, positive, education, emotions, consequence, orientation, role, direction, etc.*

Рухий тарбияны мугалим өзүн толкундандырган маселеден баштаганы дурус, анткени демилге (энтузиазм) жугумдуу болот. Балдар мугалимди туурашат. Окуучуларга ойлондуруучу суроолорду коюп, сабакты жыйынтыктоону кийинки күнгө калтырылса, материал балдардын эсинде жакшы сакталып калаары аныкталган. Кийинки сабакта ошол суроолорго кайрылып, анан жыйынтыктаса, сабак натыйжалуу болот. Багыт бергиле, демилгелүү болгула, балдарды ойлондургула.

Балдар акыйкат сөздү айтууга жөндөмдүү болушат. Окуучулар укканын 10%, көргөнүн 25%, өздөрү тапканын, даярдаганын 90% эстеп калышат. Ошондуктан дидактикалык материалдарды алардын өзүнө таап келүүгө тапшырма берүү пайдалуу. Баланын укканы кээде унутулат, көргөнүн эстеп калат, өзү даярдаганын жакшы түшүнөт. Кайталоо – натыйжалуу дидактикалык ыкмалардын бири. Рухий тарбияда мугалимдин жана балдардын ички дүйнөсүнүн бейпилдиги маанилүү. Башкага жакшы мамиле кылып жатып, окуучуларга адам менен мамиле түзүүнүн үлгүсүн көрсөтүңүз. Сабактын башында жана аягында балдарга багыт бериңиз. Багыт берүү – рухий тарбиянын жакшы каражаты. Багыт өткөн же азыркы теманын өзөктүү (маңыздуу) маселеси же формулировкасы болушу мүмкүн.

Ишеним, коркуу, шектенүү, күмөн саноо, эстөө ж.б. эмоциялар анда (в подсознании) жакшы сакталат. Андоо негативдүү да, позитивдүү да сезимдерди, ойлорду кабыл алат. Балага берген көрсөтмө-багыт аңдалгандан кийин мурдагы жаман адатына каршы аракет этет. Өзгөчө жаш балдарга жатаарда кубанычтуу эмоцияда

турганда же тынч абалында багыт берүү натыйжалуу. Иллюстрациялуу аңгеме миң куру сөздөн артык. Багыт берүү: ошондуктан тарбия сааттарды өтүүдө видео тасмаларды пайдалануу керек [7].

Биз адамдын сырткы кебетесин көрөбүз, бирок анын ниетин, оюн, пейилин көрө албайбыз. Ички мотиви, сезими, ою адамдын маанилүү бөлүгү. Адамдын көрүнбөгөн мазмуну (мотиви) анын сырткы аракетине түрткү болот. Ал тажрыйба топтоо үчүн керек, адамдын аң-езиминин калыптанышына түрткү болуучу нерсе [7].

Шарды үйлөсө, тарсайып көрктүү болот, үйлөнбөгөн шар – көрксүз резина. Шардын ичиндеги абага аба кошулса, тажрыйба топтогон адам сыяктуу, алар илимде, саясатта турмушта керек болушат, абасы чыгарылса, кайра резина калат, ал көөдөнү бош адам сыяктуу. Багыт берүү: көөдөнү бош адам болуу коомго да, адамга да зыяндуулугун түшүндүргүлө.

Адамдын ички мазмуну (мотив) маанилүү нерсе. Ааламга чыгарылган ой, сөз, аракет адамдын өзүнө кайрылып келет, аны кайрылуу (бумеранг) деп коюшат. Бумеранг – себеп-натыйжа мыйзамы. Бирөөгө жамандык кылсаң (кааласаң) да, жакшылык кылсаң (кааласаң) да өзүнө кайрылып келет. Кандай салам айтылса, ошондой алик алынат. Эмне эгилсе, ошол орулат. Тоого эмне деп кыйкырсаңыз ошол сөз жаңырат. Бирөөнү сындасаңыз, сизге да сын тагылат (Ни суди, судим не будешь). Бири-бирибизден корко берсек, анда бири-бирибизге карата коркунучтун объектинен айланабыз. Ой менен сезим аракеттин алдында болот, ошолордун таза, позитивдүү болгону жакшы. Багыт берүү: үй-бүлөнүн мүчөлөрүнө, бизди курчаган элге карата жакшылык тилеп, жакшы ой ойлоп, аракет кылып жашоо керек.

Жашоонун өзү – мектеп. Турмуш – проблемалар аркылуу адамга сабак берүүчү. Проблеманы чечүү менен сабактан пайдалуу билим алганыбызга же аны чечпей, билим албай калганыбызга жараша жашообуз кызыктуу же азаптуу болот [8]. Адам негативдүү сезимдерден (жек көрүү, ачуулануу ж.б.) кутулуп, проблеманы ыраазычылык менен кабыл алса, проблеманы чечүүгө керек болгон энергияга эшик ачат.

Ал эми жаман эмоциялар (коркуу, нааразы болуу ж.б.) жолубузду ачпай бууп турат. Ачуусу келген адам жаман эмоциянын тегерегинде ойлоно берет. Анын кийинки жашоосу жаман эмоцияларга толугу мүмкүн. Ата-бабаларыбыз буларды Кудайдан келген сыноо деп, сынактан жакшы өтүүгө аракеттенчү. Аракеттенген адамдын иши илгерилейт. Багыт берүү: Ата-бабалардын ушул сыяктуу тажрыйбасын пайдалануу керек.

Тууралган жашылчага туз сээп койсо, ширеси чыгат, жашылча бат эле бүрүшүп-чүрүшүп калат. Адамга бир эле жаман сөз айтылса, маанайы пас боло түшөт. Жакшы сөз жан сергитет, жаман сөз жан кейитет. Биздин ойлорубуз, сөздөрүбүз, бизди курчаган дүйнөгө жакшы же жаман таасирин тийгизип турат. Адам жөнүндө жаман ойлогондон көрө ага ыйман берсин деп тилеген жакшы. Багыт берүү: жаман ой, сөз менен атмосфераны “туздабагыла”, оюңарды, тилиңерди көзөмөлдөгүлө.

Жумуртканы тоок басса, жөжө чыгат, жөн жатса, сасыткы чыгат. Адам аң-сезимдүү аракет кылса, жаман адаттан кутулат, мүнөзү оңолот, аң-сезими өнүгөт ж.б. аракетсиз деградациялана берет. Ишеними бар адам менен жок адамдын аракети айырмаланат. Эч кимге ишенбеген өзү аракеттенет, ишенгени Кудайдан жардам сурап аракеттенет. Экинчисинин аракети натыйжалуу. Менин оюм, сөзүм чыныгы маңызымды чагылдырат. Багыт берүү: Жараткандан жардам сурагыла, “сасыткы чыкпай”, адам болгула, өзүңөр аракеттенгиле.

Адамзатты океанга окшоштурсак, адамдар тамчылары сыяктуу. Ар бир тамчы таза болсо, океан таза болот. Ар кимибиз өзүбүздүн ички дүйнөбүздү тазартууга аракеттенишибиз керек. Бактылуу ойлорду ойлогон адам бактылуу адамдарды өзүнө тартып турат, бактысыз ойлорду өндүргөн адам бактысыз, ындыны өчкөн адамдарды тартып турат. Эл кимге (эмнеге) көңүл бөлсө, ошол объект менен байланышып жашайт. Сүйүү, ниеттин тазалыгы таза суу сыяктуу, адамдын жүрөгүндө өзүмчүлдүккө орун берилсе, таза сүйүү болбой, ниет бузулат, ал булганган суу сыяктуу. Жүрөктөгү сезимдер таза болуш үчүн жаман сезимдерди сүрүп чыгаруу керек. Болбосо, көкүрөктү ээлеп, аң-

сезимге сүйүүнү жеткирбейт. Элдин жашоосунда жакшы өзгөрүүлөр болсо, мамлекет өнүгөт. Багыт берүү: “Элге ырыска-насиб бер, эл ичинде мага бер” деп жашагыла.

Суудагы дарактын көлөкөсүн элестетели. Суу толкунданып турса, көлөкөнүн сүрөтү ийри-буйру боло түшөт. Толкундун күчү өтө чоң болсо, таптакыр көрүнбөй калат. Аңга (подсознание) ааламдагы маалыматтардын системасы (флешкага киргизилген сыяктуу) киргизилген. Аң-сезимде тынчтыкты камсыз кыла албаган адамдар аңдан (из подсознания) эч качан маалымат ала албайт, б.а. интуициясы өнүкпөйт. Дарактын сулуулугу суунун идеалдуу тынч абалында чагылдырылат. Адамдын ички дүйнөсүнүн идеалдуу тынч абалын бир дагы илим камсыз кыла албайт, ал Чыгыш билимдери аркылуу ишке ашат. Аң-сезимде тынчтыкты камсыз кылып, аңдан маалымат алууга үйрөнүү менен зээндүүлүк өнүгөт. Адамдын акыл-эси тынчтыкты билбей, дайыма турмуштук маселелерди ойлоно берет. Ойго болор-болбос нерселердин баары келе берет. Адам аны токтото алса гана туура (оптималдуу) чечим таба алат. Аны толук тынчытуу техникасы Чыгыш окууларында бар. Медитация, сыйынуу, намаз – ошол тынчыбаган акыл-эсти тынчытуу техникасы. Аң-сезимди күнүмдүк түйшүктөрдөн бошотуу менен оптималдуу чечим табылат. Багыт берүү: ички дүйнөнүн тынчтыгына камкордук көргүлө, интуицияны, зээндүүлүктү өнүктүргүлө, зирек болгула [5].

Адамдардын көпчүлүгү материалдык белекти гана белек катары баалашат. Рухий дүйнөгө көңүл бөлгөндөр үчүн чын жүрөгүнөн жылмаюу, ага көңүл бөлүү, убагында көрсөтүлгөн жардам, ийгилиги менен куттуктоо, колун кысуу, көңүлүн көтөрүүчү сөз, бата-дуба ж.у.с. нерселердин баарын белек сыяктуу кабыл алышат. Барынан кымбат белек катары аны эстеп, жакшы тилек менен бата-дубаны эсептешет. Мындай рухий белектер көп болгон жерде чыр-чатак болбойт. Эл улутуна, расасына карабай, биримдикте жашай алышат. Багыт берүү: элдин биримдиги маанилүү маселе экендигин эсиңерден чыгарбагыла, рухий белектерди арбыткыла.

Адам кимге оюн бурса, ошону тааныйт. Мисалы, жигит бир кызды жактырып калды дейли, ал жөнүндө ойлонот, кылык-жоругуна кызыгат, анын сөзүнө көңүл бурат, мүнөзүн байкайт, ошентип жүрүп аны тааныйт. Илимий булактарда “Космостук аң-сезим”, “Ааламдык аң-сезим” деген термин Кудай деген мааниде берилип жүрөт. Ааламдык аң-сезимге көңүл бурган адам параллель дүйнө жөнүндө билим алат, анын тартибин, этикасын түшүнөт, планетадагы адамзаттын өз ара байланышын өздөштүрөт, ошентип ааламдагы рухий дүйнөнү тааныйт. Миллиондогон адамдар бири-бирине жакшы тилек менен дуба кылышат. Канчалык жакшы ойлор, аракет көп болсо, дүйнө жүзүндө кубаныч көбөйүп, эл бактылуу жашоого келишет. Андай коом тарыхта мурдагы доорлордо, ушул доордун башында, VII кылымда болгон. Окуучу Ааламдык аң-сезимге оюн концентрациялай алса, аң-сезими өнүгөт. Багыт берүү: аң-сезимди өнүктүргүлө, адамзаттын өз ара байланышынын оптималдуу вариантын өздөштүргүлө [4].

Лобачевскийдин көп өлчөмдүү мейкиндигин математиктер жакшы билишет, бирок башка өлчөмдөгү дүйнөнү көпчүлүк эл элестете алышпайт. Башка өлчөмдүү мейкиндикти билбегендер, ал жок сыяктуу жашай беришет. Адамдын рухунун көп өлчөмдүү мейкиндикке эч кандай тиешеси жок болсо, акылы аны кантип тааныйт эле. Материя, мезгил жана мейкиндик философторду дайыма толкундандырып келген маселе, ал кокусунан эмес. Мектептик программада, педагогикада рухтун табигаты окутулбайт. Рухтун табигатын жеткиликтүү билбей туруп, биз рухий тарбия бергибиз келет. Бул – биздин чоң кемчилигибиз. Суу кристалл, буу, суюктук формада болгон сыяктуу эле, биздин рухубуздун башка формадагы жашоосу жөнүндө көпчүлүк элестете албайт. Винтилятор иштебей турганда формасы ачык көрүнөт. Иштегенде көрүнбөй калат. Эми ошол вибрация менен ааламдык вибрацияны элестетсек, адамдан акыл-эсинин кубатсыздыгын түшүнөбүз. Багыт берүү: рухтун табигаты жөнүндө билимге ээ болгула.

Эмне үчүн цивилизациялардын улам бири кыйрап келишкен? Анын механизми

кандай? Жакында эле социалисттик система кулады. Цивилизация кулабаш үчүн элдин (мээсинин) оң (интуиция) жана сол (логика) жарым шардуу ой жүгүртүүсү зарыл. Ой жүгүртүүсү айырмаланган элдер ар башкача аракеттенишет. Мисалы, Батыш медицинасы ооруган органды дарылашат. Чыгыш медицинасы жалпы организмди функциясын, иммунитетин жакшыртууга аракеттенишет. Чындыгында Батыштын да, Чыгыштын да ойлому адамзатка керек. Ошондой эле материалдык жана рухий баалуулукка карата тең салмактуу мамиле керек. Материалдык баалуулукка артыкчылык (приоритет) берилген цивилизациялар кыйрап калган. Багыт берүү: материалдык жана рухий баалуулукка карата тең салмактуу мамиле кылалы, логиканы да, интуицияны да өнүктүрөлү, эч качан мамлекеттүүлүгүбүз кыйрабасын, өнүгүүгө өбөлгө болуучу ойлорду ойлонолу, ошону тилегиле.

Дүйнө жүзүндө саясий жана рухий күрөш өтө курч жүрөт. Оппозицияны жеңүү үчүн билим, рухий дүйнөнүн байлыгы зарыл. Оппозицияны жек көрүп, өлтүрүү кийинки проблеманы пайда кылат. Ал – рухий алсыздардын кылар иши. Тарыхта алар инквизиция, репрессия, крест чабуулу, геноцид ж.б. катары белгилүү. Душманын жек көрүп өлтүргөндөр кийин өздөрү өлүшөт. Кан коё бербейт. Ата-бабаларыбыз таш менен урганды аш менен ур дечү. Багыт берүү: оппозицияны сабырдуулук, билим менен жеңүү керек.

Адамдын саясаттан, каражаттан, аң-сезимден, музыкадан ж.б. көз карандылыгы зыяндуу нерсе. Анын аракеттикке, баңгиликке окшоштугу бар. Индуизмдин, буддизмдин педагогдору окуучуларды жыйылган отунду бир орундан экинчи орунга ташытышат, б.а. максатсыз аракетке көндүрөт. Бул окуучуларды чыдамдуулукка үйрөтөт. Анткени адам максаттуу аракеттин натыйжасынан көз каранды болсо, маанайы чөгөт, нерви бузулат. Бизде мугалимдер балдарга эртеңки тапшырманы жазып алууну сунуш кылышат. Анын саны өскөн сайын балдардын маанайы пас болуп, муңайыңкы абалга жетет. Балдардын ишинин натыйжасынан көз карандылыгы канчалык жогору болсо, ошончолук капа болушат. Ага жолтоо болгондорго таарынышат. Багыт

берүү: ошондуктан каалоодон, ар кандай көз карандылыкты алып таштоо жөнүндө эскертүү, ойлонуу ашыкча болбойт. Эркиндикке жетели, көз карандылыктардан кутулалы.

Буддисттердин билим берүүсүндө абитуриенттерди тест алуу үчүн чакырып, бирок бир нече саат тест албай, карабай коюшат. Абитуриент кыжырланып, нааразы болсо, экзаменден кулап калат. Бул жерде анын сабырдуулугу текшерилип жатат. Ачууланган адам олуттуу маселени чече албайт. Багыт берүү: сабырдын түбү сары алтын, ачуу – душман, акыл – дос экендигин унутпагыла.

Индустар “сомы” деген ичимдиктин курамына чымындын уусун (мухамор) кошуп коюшат. Адамдын аң-сезими аны ичсе, каалоодон көз каранды эмес болуп калат. “Сен өлгөн адамсың, сенде коркуу, жек көрүү, кайгыруу болушу мүмкүн эмес. Бар ишинди бүтүр”- дешет [6]. Багыт берүү: биз мындай усулга каршыбыз. Биздин ата-бабалар напси тарбиясы аркылуу каалоодон көз карандылыкты жеңип келишкен.

Совет доорунда “тартипти сактоо” үчүн башкача ой жүгүрткөндөр (оппозиция) репрессияланган. “Армияда тартипти чыңдоо үчүн 100-150 сойкуну атуу керек. Мүмкүн болушунча көбүрөөк попторду өлтүрүү менен эки маселе чечилет: оппозицияны жок кылабыз, православ чиркөөсү топтогон байлык жаңы бийликке өтөт, жаңы тартипти орнотобуз” – деген В.И. Ленин. Ошентип христиандын адептик-рухий баалуулуктары социалисттик идеологиянын негизине реставрацияланган. Совет доорундагы адептик-рухий баалуулуктардын көпчүлүгү христиан дининен келген [4]. Багыт берүү: биз улам бир коом реставрациялаган баалуулукту кармана бербей, ата-бабалардын баалуулугун калыбына келтирип, эл катары сакталып калсак, жашкы болот, анткени глобалдашуу саясаты майда улуттарды өзүнө сиңирип кетиши мүмкүн. Өз баалуулугубузду сактайлы. Миң жылдан кийин кыргыздар мындан жакшы абалда жашасын деп тилейли, ошого үмүт кыламы.

Билим берүүнүн багыты оңолбой, эл оңолбойт. Азыр дүйнө жүзүнүн билим берүү системасында багыты өзгөрдү.

“Адамгерчиликтин, рухий баалуулуктун төмөндөшү маданият менен дүйнө таанымдын туюкка камалган сыяктуу абалга алып келди. XXI кылымдын башталышында, үчүнчү миң жылдыкта рухий аксаган көрүнүштөн чыгуу үчүн коомдун жашоосунун үч үлгүсү: илим, маданият, дин биригип, келечекте илим менен ишенимдин ортосундагы карама-каршылыкты жоюуга багытталган билим берүү аркылуу материалдык жана рухий ааламды таанууга болот” (Б.С. Гершунский). Прогрессивдүү окумуштуулар ушул пикирди колдошууда. Багыт берүү: Билим берүүнүн туура багытын табалы [3].

Адабияттар:

1. Бауэр Е.А. Духовно-нравственное воспитание детей и подростков: Германия и Россия. //Педагогика. №8. 2010.
2. Власова Т.И. Духовно-нравственное развитие современных школьников как процесс овладения смыслом жизни. //Педагогика. №9. 2008.
3. Б.С. Гершунский. Философия образования XXI века. –М., 1998.
4. П.Дж. Дженкинс. Воспитание духовности детей. София. 2005. 144-б.
5. Жумабаева Г.А. Адептик аң-сезимдүүлүккө тарбиялоонун педагогикалык жана психологиялык аспектилер. Бишкек. 2017.
6. Кукушин В.С. Общие основы педагогики. Ростов-на-Дону. 2002.
7. Лазарев С.Н. Диагностика кармы. – М., 2000.
8. О проблемах современного общества. Добаев К.Д. //Общественный рейтинг. №18(230513). 2013.

Рецензент: п.и.к., доц.. Иманкулов М. К.

*Алымбаева Бермет Бекешовна
КББАнын
илимий кызматкери,
Сабырова Элзада Сыдыковна
К. Карасаев атындагы Бишкек
Гуманитардык Университетинин
ага окуутучу, п. и.к.*

БАЛДАРДЫ ЭМГЕККЕ ТАРБИЯЛООДО ЖОМОКТОРДУН ТААСИРИ

*Алымбаева Бермет Бекешовна
Научный сотрудник
Лаборатории педагогики
и профессионального образования КАО
Сабырова Элзада Сыдыковна
Старший преподаватель, к.п.н. Бишкекского
Государственного Университета
имени К.Карасаева*

ТРУДОВОЕ ВОСПИТАНИЕ ДЕТЕЙ НА ОСНОВЕ СКАЗОК

*Bermet Bekeshovna Alymbaeva
Researcher of
Pedagogy Laboratory
And Professional Education
Sabyrova Elzada Sidikovna,
Senior Teacher of Bishkek
State University named after
K.Karasaev,
Candidate of Pedagogical Sciences*

THE LABOR TRAINING OF THEORETICAL STUDIES

Аннотация. Макалада этнопедагогикалык ойлордун негизинде эмгекке тарбиялоодо жомоктордун орду так, ачык айкын көрсөтүлдү. Өсүп келе жаткан муундардагы мыкты адамдык сапатты жомоктун таасири аркылуу тарбиялоо жөнүндөгү ойду акыл-ойчулдар дайыма айтышкан. Авторлор, эмгекке тарбиялоонун жашоо-тиричиликтеринин мүнөзү кандай гана өзгөрбөсүн, үй-бүлөлүк тарбия берүүдө, эреже катары, эл акылынан эленип чыккан үй-бүлөлүк осуяттарды карманаары зарыл деп карашкан.

Аннотация. В статье чётко и ясно показаны влияния сказок на трудовое воспитание детей на основе

этнопедагогических идей. Мыслители говорили, что с помощью влияния сказок можно воспитать лучшие человеческие качества у подрастающего поколения. Показано, что в этнопедагогике трудовое воспитание является основной задачей родителей. Авторы статьи уделяют главное внимание трудовому воспитанию и правильному образу жизни, уважению к многовековому наследию кыргызского народа и семейным традициям, обычаям и нравам.

Annotation. In the article questions of the influence of fairytales on the labor education of children on the basis of ethno pedagogical ideas are shown distinctly and clearly. The education of the best human

qualities among the younger generation through the influence of fairytales was always said by thinkers. The authors of the article give great attention to labor education to the healthy lifestyle, respect for the centuries-old heritage of the Kyrgyz people and it is given a description of family traditions, customs and manners.

Түйүндүү түшүнүктөр:

этнопедагогика, педагогикалык ойлор, билим берүү, тарбия, окутуу, жомок, адамдык аң-сезим, үй-бүлө, өнүгүү, мектеп, маданият.

Ключевые слова: *этнопедагогика, педагогические мысли, образование, обучение, сказка, человеческое сознание, семья, развитие, школа, культура.*

Key words: *ethno pedagogy, pedagogical thoughts, education, training, fairy tale, education, work, human consciousness, family, development, school, culture.*

Балдарды эмгекке тарбиялоо менен билим берүүнүн оозеки түрүндөгү усулдары азыркы кездеги педагогикада аныктоочу орундардын бирин ээлейт. Этнопедагогика жөнүндө айтканда анын таратуучулары эч кандай жазуусу болбогон шартта иштешип, мектептик билимдин жайылтылган системасына ээ болушкан эмес. Албетте көркөм-эстетикалык мааниге ээ болуп, элдин элегинен өткөн учкул сөздөр балдарга да, чоңдорго да педагогикалык таасир берүүчү алмашкыс каражат болуп келген. Бул өзгөчө элдик макал-лакаптардан, жомоктордон, эпостордон ачык көрүнөт.

Кыргыз эл арасында жомоктор белгилүү орунду ээлейт. Жомокторду атайын жомокчулар айтчу. Көбүнчө мал четинде чогулуп алышып, уктабай малга көз салып, жомокко алаксып таңды аттырышчу. Мал багуучулардын арасында кичинекей эркек балдар да көп болгон. Жомок айтылган жерге аны угуу үчүн үйдөгү балдар, кыздар келишчү. Жомок угуу көңүл ачуучу негизги иштердин бири болуп эсептелген. Балдар айрыкча жомокту жакшы көрөр эле. Жомок айтуучулар улгайган адамдар болушкан. Балдарды тарбиялоодо жомоктордун мааниси өзгөчө чоң рольду ойногон. Ар кандай жомокто чындыктын үлүшү бар. Анда адамдардын ой-тилеги,

каалоосу, адилеттүүлүгү да кеңири көрсөтүлөт.

Жомок бул – оозеки чыгармачылыкта кеңири тараган, көбүнчө эл арасында окуяларды апыртмалуу, фантазиялуу чагылдырган, сюжети кызыктуу, баяндоо түрүндөгү чыгарма. Жомоктор ыр түрүндө да, кара сөз формасында да болот.

Жомок балдарды ар тараптан эмгекке тарбиялоонун куралы катары кызмат кылуу менен алардын нравалык сезимдеринин өсүшүнө жана эстетикалык калыптанышына, образдуу көркөм сүйлөөсүнө, өз ой-пикирин системалуу, туура айтып бере билүүсүнө, эне тилдин байлыктарын түшүнө жана аны пайдалана алуусуна зор таасир этет. Жомоктор балдардын түшүнүгүн кеңейтип, ой-жүгүртүүсүн өстүрүп, алардын турмушка болгон көз-караш, жөндөмдүүлүктөрүн активдештирет.

Мектеп жашына чейинки балдар китепти окуй алышпагандыктан алар угуучулар катары гана каралат. Ошондуктан жомоктогу окуялар менен жаш бөбөктөрдү тааныштырууда жана үйрөтүүдө башкы роль тарбиячы менен ата-энеге таандык. Демек, тарбия берүүчүлөр жомокторду балдарга тааныштыруунун жол-жобосун, ыгын жакшы билүүлөрү зарыл. Ар бир көркөм чыгарма менен тааныштыруу иши максатка ылайык пландуу, системалуу түрдө жүргүзүлүүгө тийиш.

Чыгармалардын мазмунун толук түшүнүү үчүн балдар улуу кишилердин кайталап айтып берүүсүнө муктаж болушат.

Балдар улуу кишилер менен бирге өзүлөрүнө жаккан, сезимине таасир эткен сөз саптарын туурап кайталоого аракеттенишет. Бул болсо балдардын өз алдынча сүйлөө жөндөмдүүлүгүн өстүрүп, сөзгө болгон активдүүлүгүн, кызыгуусун пайда кылат. Бара-бара балдар чыгарманын маанисине терең түшүнө башташат.

Акындар, жазуучулар жана сүрөткерлер өзүлөрүнүн чыгармаларында айланадагы турмушту, кубулушту канчалык кылдаттык, тактык менен туура, образдуу чагылдырса, ал балдар үчүн ошончолук ачык, так түшүнүктүү болуп, алардын ой жүгүртүүсүн, ар кандай таасирленүүлөрүн пайда кылат.

Жомоктордун таасири аркылуу балдар жаратылыштын кооздугун көрө- сезе жана аны сүйүп баалай билүүгө тарбияланат. Көркөм чыгармалар балдардын эстетикалык табитин калыптандырууга өбөлгө түзөт.

Балдар жомокторго өтө кызыгышат, жомокто элдин ар кандай доордогу турмуш-тиричилиги, айлана-чөйрөгө болгон мамилеси, күрөшү, келечек жөнүндөгү ой-максаттары, үмүт-тилектери чагылдырылат. Жомоктор менен балдарды тааныштыруу иши жөнөкөйдөн татаалга карай дидактикалык принциптин негизинде жүзөгө ашырылууга тийиш.

Элдик оозеки чыгармалар элдин турмуш тажрыйбасынан алынган. Ошондуктан көркөм чыгармалар аркылуу балдарды ар улуттун маданиятын, үрп-адатын, образдуу көркөм тили менен тааныштыруу керек.

Ошондой эле, ата-энелер балдарына жомок айтып бергенде аны чындык менен байланыштырып, балдардын жүрүш-турушуна оң таасир бергидей кылып баяндаш керек.

Асыресе жомоктор улуу педагогдор тарабынан ар дайым жогору баага татып келген. Алсак профессор Г.Н.Волков жомок айтуудагы чоң энелердин жомок айтууга чебер келишет, алардын айткан жомоктору улууларды урматтоо, эмгекчилдик, чынчылдык, адептүүлүк ж.б жөнүндө айтышат деп жазган. Кыргыз элинин жомокторунун башка элдердин жомокторуна окшоштук жактары көп. Мисалы чуваштыктарда «Кучер и барин», кыргыздарда «Акылдуу дыйкан, акмак бай», орустарда «Сказки о балде» деген жомоктордун бардыгынын мааниси окшош, негизги идеясы социалдык активдүүлүктү өстүрүү жана эмгекчил адамды даңазалоо. [1, 168б].

К.Д.Ушинский: «Жомоктор элдик педагогиканын эң алгачкы саамалыктары. Мындай алганда элдин педагогикалык генийлиги менен эч ким теңдеше албайт», – деп жазган.

К.Д.Ушинскийдин педагогикалык идеалы – балдарды акыл-эс жана адептик-эстетикалык жактан гармониялык тарбиялоо болгон, ал эми мындай ишти аткаруунун эң чоң мүмкүнчүлүктөрү жомоктордо экендиги

белгиленген. Ал балдардын психологиясына жомоктордун таасири катуу тийерин айтуу менен элдик жомоктор педагогикалык басылмаларда чыгып жаткан азыркы аңгемелерден алда канча бийик турат деп белгилеген, жомок аркылуу баланын логикалык ой жүгүртүүсү анын көркөм табити менен айкалышып, кыялы жана сезимдери өсөт деп белгилеген. Балдар жана жомоктор – ажырагыс, алар бири-бири үчүн жаралган, андыктан аларды кеңири колдонуу керек деген ойго келген. [2]

К.Д.Ушинский өзүнүн педагогикалык эмгектерине, окуу китептерине элдик жомокторду кеңири киргизген, алардын стилине салып, өзү да эне тилинин эң сонун байлыктарын колдонуп жомокторду токуп чыккан. Албетте, алардын тарбиялоо каражаттарынын башында элдик жомоктор турганы айтпаса да түшүнүктүү.

Жомоктор жаштарды адилеттүүлүккө карата күрөшүүгө чакырат. Бейпил, жумшак сүйлөгөн карыларды балдар өтө жакшы көрүшөт. Алардын айткан акыл-насааттары, турмуштан алган өрнөгүн билгичтик менен балдарга үйрөткөндүктөрү жаштар үчүн кымбат. Нускалуу карыларды урматтоо бардык эле элдерде кездешет. А.С.Пушкин өзүн баккан Арина Радионовнаны өтө жакшы көргөн. Ал адам А.С.Пушкиндин белгилүү акын болушуна көмөк көрсөткөн. Эртели-кеч жомокторду айтып, ырдап, акындык талантын ойготкон.

Кыргыз жомокторунун тарбиялык маанисин жогору баалап, академик А.Э.Измайловдун төмөнкүдөй пикирине макул болууга болот. Кыргыз жомокторунун өзгөчөлүгү баарынан да акыл - эстүүлүккө үндөгөн [3, 252б].

С.Рысбаев балдар адабиятынын мааниси тууралуу мындай деп жазат: “Баланын китеп дүйнөсүнө сүнгүп киришине, атайын балдар үчүн түзүлгөн адабият жардам берет. Балдар адабияты гана баланын инсандык сапаттарын, аң-сезимин өстүрүп, балдар таанып-билүүгө тийиш болгон айлана-чөйрөнү, кең жана «табышмактуу» ааламды, жаңыча турмуш образдарын, турмушунда улам жолуккан татаал суроолордун жоопторун таап берип, жүрүм-турумдун түркүн үлгүлөрүн тартуулайт. Ал үчүн балдарга ар түрдүү

темадагы, жанрдагы жана бай мазмундагы китептерди чексиз пайдаланууга мүмкүндүк түзүлүшү керек” [4, – 367 б.].

Эмне үчүн балдар жомокко азгырылат? Себеби, илгери өткөн заманда, бир жакшы бала болгон экен. Акылдуу кыз болгон экен десең, угуп аткан бала дароо өзүн издейт. Анан ошол бала кандай болуптур?-деп кызыгат. Анан алар минтип-антип анан аягында бактылуу жашап калыптыр десең "өх" деп эс алат. Өзүн ошол баланын ордуна коёт, аралашып кетет, өзүн ошондон издейт. Өзүн-өзү көргүсү келет.

Көрдүнүзбү, жомоктун таасири. Азыркы эле окуя бизге үлгү. Кечеки окуя - бүгүн тарбия. Жомоктун өзгөчөлүгү ушунда. Жомок ар бирибизде жашайт, биз жомоктун арасында жашап жүрөбүз, - дейт С. К. Рысбаев [5.: 2010. – 242 б.].

Үлгүлүү жүрүм-турумду тарбиялоодо жаш өзгөчөлүгүнө карата жана ар бир баланын мүнөзүнө жараша жомоктордун туура тандалышы маанилүү иш. А.С.Макаренко жакшы айтылган жомок маданияттуу жүрүш-турушту тарбиялоонун башталышы экендигин түшүндүргөн [6].

Ата-энелер балдарга жомок айтууда алардын жаш өзгөчөлүгүн эске алуулары талапка ылайык. Кичинекей бала жакшы көргөн каарманынын азап чегишин, өлүп калышын каалабайт. Ал жомоктогу каарман менен чогуу убара тартып кыйналып, кайгырып, маанайы чөгүп кетиши мүмкүн. Ошого өтө кайгылуу жомокторду чоңураак балдардын арасында айтылса анча коркунучтуу эмес. Ал эми кичине балдарга кереметтүү жомокторду айтса болот.

Балдар жомок угууну жакшы көрүшөт. Азыр жомокту оозеки гана укпастан, китептен, журналдан, газетадан окушат, радио аркылуу угушат, телевизордун экранынан көрүшөт. Ошондуктан азыр жомокту эл кыдырып айтуунун зарылчылыгы жок. Ишендирүү жолу менен балдардын адептүү жүрүш-турушун тарбиялоодо жомок али да болсо

зор мааниге ээ. Айрыкча кичине кезинде жомокту ынтаа коюп укпаган балдар аз. Ушул мезгилде жомоктун туура тандалып, балдарга жеткирилиши белгилүү тарбиялык мааниге ээ болбой койбойт.

Демек, жыйынтыктап айтканда, жомок — бул адамзаттын тажрыйбасы. Биз жомогубузду, байыркы эстеликтерди сактагандай сактай билишибиз зарыл. Жомоктордо элге тийиштүү болгон адеп-ахлактык касиеттер сыйдырылган: Ата-Мекенди сүйүү жана коргоо, жамандык менен күрөшүүдөгү айыгышкан баатырдык, эмгекти сүйүү жана чеберчилик, адептүүлүк, достукка жана чыгармачылыкка берилгендик ж.б. Жомоктор элдин мүнөзүн, анын психологиясын, турмуштук позицияларын билдирет.

Колдонулган адабияттар

1. Волков, Г.Н. Этнопедагогика [Текст] / Г.Н. Волков. – М.: Владос, 1999. -168 с.
2. К.Д.Ушинский: «Жомоктор элдик педагогиканын эң алгачкы саамалыктары» М.: Педагогика, 65с.
3. Измайлов, А.Э. Народная педагогика: Педагогические воззрения народов Средней Азии и Казахстана [Текст] / А.З.Измайлов. – М.: Педагогика, 1991.–252 с.
4. Рысбаев, С.К. Кыргыз балдар фольклорунун педагогикасы [Текст] / С.К.Рысбаев. – Б.: «Билим куту». 2006. – 367 б.
5. Рысбаев С.К. Кыргыз акын-жазуучулары – балдарга: балдар үчүн окуу хрестоматиясы. 1-китеп [Текст] / С.Рысбаев, Б.Абдухамидова, Б.Асаналиев, Ч.Бекбаева. – Б.: 2010. – 242 б.
6. Макаренко, А.С. О путях общественного воспитания [Текст] / Макаренко, А.С. – Пед. Соч. -Т.7.

Рецензент: п.и.к., доц.. Касымов А. А.

**«Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары» журналына
чыгарылуучу макалаларга коюлган талаптар**

Макалалар А-4 форматта 2 экземплярда басылып (1-экземпляр эксперттер үчүн фамилиясы жазылбай жашыруун берилет, ал эми 2-экземпляр иштеп чыгуу үчүн фамилиясы жазылып берилет) жана электрондук түрдө кабыл алынат. Автор менен байланыш үчүн 2-экземплярга мобилдүү телефонунуздун номерин жана электрондук почтаңыздын адресин сөзсүз түрдө көргөзүүңүз зарыл. Редакцияга түшкөн макала жөнүндө ырастоо электрондук почта аркылуу жиберилет.

КРнын илимий макалаларга коюлган талаптарына ылайык анын негизги текстинде төмөнкү зарыл элементтер камтылышы керек:

- актуалдуу педагогикалык көйгөйлөрдү жалпы түрдө коюу жана анын маанилүү илимий же практикалык милдеттери менен байланышы;

- берилген көйгөйдү чечмелөөнүн негиздери камтылган жана аларга автор таянып акыркы изилдөөлөр менен жарыкка чыккан эмгектердин талдоосу;

- жалпы көйгөйдүн мурда чечмеленбеген бөлүктөрүнө жазылган макалада арналгандыгын көрсөтүү;

- макаланын алдына коюлган максатты жана милдеттерди аныктоо;

- өткөрүлгөн изилдөөнүн алынган илимий жыйынтыктарын толук негиздөө менен баяндоо;

- жүргүзүлгөн изилдөөдөн тыянактарды чыгаруу менен аталган багыт боюнча келечекте өнүктүрүүнүн перспективаларын көрсөтүү талап кылынат.

Автордук оригиналга коюлган талаптар

- форматы - MS Word.

- гарнитурасы - Times New Roman.

- шрифттин өлчөмү (кегль) -14

- саптардын ортосундагы аралык (интервал) -1

- абзацтык ачык жер - 1,27

- бардык талаачар -2 см

- мүмкүн болгон болуп чыгаруулар - курсив, каралжын түстө, макаланын аягында адабияттардын тизмесине кирген эмгектерге тексттин ичиндеги шилтемелер квадраттык кашаанын ичинде тизмедеги булактын номерин жана беттердин номерлерин көрсөтүү менен келтирилет.

- дефис тиреден айырмаланышы тийиш.

- тире менен тырмакчалар макаланын бардык текстинде бирдей сызыктуу болушу керек.

- абзацтардын ортосунда өтө чоң аралыктар болбош керек.

- сүрөттөр жарым тондуу эмес даана ак-кара, WMP, EME, CDR, AI, вектордук форматтарда, растрдык сүрөттөлүштөр - TIFF, JPG форматта 300 чекит/дюймдан кем эмес ажыратуу менен, реалдуу өлчөмдө болуу керек. Бардык сүрөттөр жана таблицалар текст боюнча жайланышы керек. MS Excel, MSVisio программалардагы диаграммалар - баштапкы файл менен чогуу болууга тийиш.

Макаланын текстин компоновкалоо

- Макаланын башында авторлордун фамилиясы менен инициалдары, даражасы, наамы, иштеген кызматы, жери шаары, өлкөсү - кыргыз, орус жана англис тилиндеги варианттар, электрондук адреси (ширифттин өлчөмү-14 кегль, каралжын түстө оң жагын түздөө менен).

- макаланын аталышы - чоң тамгалар менен кыргыз, орус жана англис тилдеги варианттар (ширифттин өлчөмү-14 кегль, каралжын түс, борбор боюнча түздөө).

- Аннотация - кыргыз, орус жана англис (Annotation) тилиндеги варианттар (ширифттин өлчөмү-12 кегль, беттин туурасы боюнча түздөө).

Аннотациянын түзүлүшү

- максаты
- изилдөөнүн методологиясы жана методикасы...
- жыйынтыктар...
- илимий жаңылыгы...
- практикалык маанилүүлүгү...

Аннотациянын көлөмү 3-5 сүйлөм. Макаланын аталышындагы маалыматтар аннотациянын текстинде кайталанбашы керек.

Түйүндүү түшүнүктөр: сөздөрдүн саны 5-8-кыргыз, орус (ключевые слова) жана англис (key words) тилиндеги варианттар (ширифттин өлчөмү-12 кегль, беттин туурасы боюнча түздөө, 1 интервал).

Негизги текст адабияттын стилистикалык жана библиографиялык талаптарына дал келиши керек, беттин туурасы боюнча түздөө.

Адабияттардын тизмеси кыргыз жана орус тилинде 5-10 булактарды камтып, аягында кийинки жылдары чыккан 2-3 чет өлкөлүк эмгектер (ширифттин өлчөмү-12 кегль, беттин туурасы боюнча түздөө).

Макалала мурда башка булакта жарыяланбашы керек, же башка журналдарга жиберилбеши керек.

Аталган талаптарга канааттандырбаган макалалар кароого кабыл алынбайт. Жарыкка чыгарууга кабыл алынбаган материал боюнча кат жазуу жүргүзүлбөйт. Макалалардын кол жазмалары кайтарылбайт.

Төлөм акысы:

Талаптарга жооп берген макалалар журналда төлөмдүү негизде жарыкка чыгарылат.

КББАнын академиктери жана корреспондент-мүчөлөрү үчүн - **акысыз**.

КББАнын кызматкерлери менен аспиранттары үчүн - **1000 сом**,

Кыргызстандын мекемелеринин кызматкерлери жана аспиранттары үчүн - **2000сом**,

Алыскы жана жакынкы чет өлкөлөрдүн жарандары үчүн - **5000сом**.

**Требования к оформлению статей в журнале
«Известия КАО»**

Статьи следует предоставить в бумажном вложенным файлом и электронном виде. В сопроводительном письме необходимо обязательно указать номер мобильного телефона и адрес электронной почты для связи с автором. Редакция высылает подтверждение о получении статьи по электронной почте.

В соответствии с требованиями к научным публикациям в КР, основной текст статьи должен содержать следующие необходимые элементы:

- постановка актуальных педагогических проблем в общем виде и ее связь с важными научными или практическими задачами;
- анализ последних исследований и публикаций, где заложены основы решения данной проблемы, на которые опирается автор;
- выделение ранее нерешенных частей общей проблемы, которым посвящается данная статья;
- формулировка цели и задачи, поставленных перед статьей;
- изложение основного материала проведенного исследования с полным обоснованием полученных научных результатов;
- выводы из данного исследования и перспективы дальнейшего развития по данному направлению.

Требования к авторскому оригиналу

- Формат – MS Word.
- Гарнитура – Times New Roman.
- Размер шрифта (кегель) - 14.
- Межстрочный интервал -1.
- Абзацный отступ -1,27.
- Поля - все по 2 см.
- Допустимые выделения - курсив, полужирный.
- Внутритекстовые ссылки на включенные в список литературы работы, приводятся в квадратных скобках с указанием номера источника в списке и номера страницы источника цитаты.
- Дефис должен отличаться от тире.
- Тире и кавычки должны быть одинакового начертания по всему тексту.
- Не допускаются пробелы между абзацами.
- Рисунки только черно-белые, без полутонов, в векторных форматах WMP, EME, CDR, AI, растровые изображения - в формате TIFF, JPG с разрешением не менее 300 точек/дюйм, в реальном размере. Все рисунки и таблицы располагаются по тексту. Диаграммы из программ MS Excel, MSVisio вместе с исходным файлом.

Компоновка текста:

- В начале статьи фамилия инициалы авторов, степень, звание, должность, место работы, город, страна (кыргызскоязычный, русскоязычный и англоязычный варианты), электронный адрес (размер шрифта -14 кегель, полужирный, выравнивание - по правому краю).

• *Название статьи-заглавными буквами кыргызскоязычный, русскоязычный и англоязычный варианты (размер шрифта -14 кегль, полужирный, выравнивание - по центру).*

Аннотация: (кыргызскоязычный, русскоязычный и англоязычный (Annotation) варианты (размер шрифта -12 кегль, выравнивание - по ширине страницы).

Структура аннотации:

- *Цель*
- *Методология и методики исследования*
- *Результаты*
- *Научная новизна*
- *Практическая значимость*

Объем аннотации 3-5 предложений.. Сведения, содержащиеся в заглавии статьи, не должны повторяться в тексте аннотации.

Ключевые слова: количество слов 5-8 - кыргызскоязычный, русскоязычный и англоязычный (Key words) варианты (размер шрифта -12 кегль, выравнивание - по ширине страницы, через 1 интервал).

Основной текст должен соответствовать стилистическим и библиографическим требованиям литературы, выравнивание - по ширине страницы.

Список литературы: на кыргызском и русском языке -10-15 источников. (Размер шрифта -12 кегль, выравнивание -по ширине страницы).

Статья не должна быть ранее опубликованной или представленной к публикации в других журналах.

Материалы, не удовлетворяющие указанным требованиям, к рассмотрению не принимаются. По материалам, не принятым к опубликованию, переписка не ведется. Рукописи статей не возвращаются.

Размер оплаты:

Статьи удовлетворяющие требования, публикуются в журнале на платной основе.

Для академиков и член-корреспондентов КАО - бесплатно,

Для сотрудников и аспирантов КАО – 1000 сом

Для сотрудников и аспирантов других учреждений Кыргызстана - 2000сом

Для граждан дальнего и ближнего зарубежья -5000сом

МАЗМУНУ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT

БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИННОВАЦИЯ
ОБРАЗОВАНИЕ И ИННОВАЦИИ
EDUCATION AND INNOVATION

Мамытов А.

Туребеков Б.А

Matyrov A.

Turebekov B.A.

Трехразовые уроки физической культуры в неделю: влияние на физическую подготовленность учащихся 3-4-го классов.....	3
Аптада үч жолу өткөрүлүү дене тарбия сабактарынын 3-4 класстардын окуучуларынын физикалык даярдыгына тийгизген таасири.....	3
Three-time physical education lessons per week: the effect on the physical fitness of students in grades 3-4.....	3

Тагаева Г. С.

Алиева Ч. Т.

Tagaeva G. S.

Aliyeva Ch. T

Педагогические условия формирования самостоятельности и мотивации младших школьников к выполнению домашних заданий.....	13
Үй тапшырмасын аткарууга кенже окуучулардын кызыгуусун жана өз алдынчалыгын калыптандыруунун педагогикалык шарттары.....	13
Pedagogical conditions of formation of independence and motivation junior high school students for homework	13

Козубаева Б. У.

Kozubaeva B. U.

Мектептеги тарыхый билим берүүнүн илимий-дидактикалык негиздери.....	18
Научно-дидактические основы исторического образования в школе.....	18
Scientific and didactic foundations of historical education in school.....	18

Капарова Чынар

Kaparova Chynar

Телекөрсөтүүдө алып баруучунун образы	26
Образ ведущего в телепередаче.....	26
The image of host in programme.....	26

Иманкулова Г.Т.

Imankulova G.T.

“Манас” эпосун натыйжалуу окутуп-үйрөтүүнүн илимий методдору (8-класстын кыргыз адабиятынын программасынын негизинде).....	30
Научные методы эффективного преподавания эпоса “Манас” (на основе программы кыргызской литературы 8-классов).....	30
The methods of effective teaching of the epic “Manas” (on the basis of 8-grades kyrgyz literature curriculum).....	30

Акматава Б.И

Akmatova B. I.

Эл аралык катнаштарды кыргыз тилинде жүргүзүүгө үйрөтүү.....	35
Обучение ведению международных связей на кыргызском языке.....	35
Training in international realations in the kyrgyz language.....	35

ОКУТУУНУН ТЕХНОЛОГИЯСЫ

ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ

TEACHING TECHNOLOGY

Аманова Гулнур Монолбаевна

Amanova Gulnur Monolbaevna

Компетентностный подход на уроках русского языка в кыргызской школе.....	39
Кыргыз мектепте орус тил сабактарында компетенттүүлүк методун колдонуу.....	39
Competence-based approach to the russian language lessons in the kyrgyz school.....	39

Мурзаibraимова Б.Б.

Səlnubashova A.B.I.

Тойгонбай кызы Ж.

Muratov S.P.

Murzaibraimova B.B.

Səlybashova A.Y

Tojgonbaj qızı Zhazgyl

Muratov S.R.

Эксперименталдык маселелер окуучулардын физикалык билимдеринин сапатын жогорулатуунун каражаты катарында	45
Экспериментальные задачи как средства повышения качества физических знаний учащихся.....	45
The experimental task as a means of improving natural knowledge of students.....	45

Аттокурова Ч.А.

Attokurova Ch.A.

Кенже окуучунун математикалык компетентүүлүгүн калыптандыруу	50
Формирование математической компетентности у младших школьников	50
Formation of mathematical competence in younger students.....	50

Рыспаева Г.С.

Ryspaeva G.S.

«Манас» эпосун окутуу окуу китептеринде жана программаларда.....	56
Обучение эпоса «Манас» в учебных пособиях и программах.....	56
Training of the epic «Manas» in textbooks and programs.....	56

Оморова А. А.

Оторова А. А.

Мамлекеттик тилди окутууга деңгээлдик мамиленин илимий жана практикалык негиздери.....	61
Научная и практическая основа уровневого подхода к обучению государственному языку.....	61
The scientific and practical basis of the level based approach to teaching of the state language.....	61

Ажыкулова Н.Б.

Azhukulova N. B.

Орто мектепте физиканы проблемалуу окутуунун ролу.....	69
Роль проблемного обучения физике в средней школе.....	69
The role of problematic physics education in school.....	69

EDUCATION AND TRAINING
ТАРБИЯ ЖАНА ТААЛИМ
ВОСПИТАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ

Жумабаева Гүлайым Абдысаматовна

Dzhumabaeva Gulaym Abdysamatovna

Дүйнө жүзүндөгү адептик-рухий тарбияга терс таасирин тийгизген тенденциялар.....	75
Мировые тенденции отрицательно повлиявшие на духовно-нравственное воспитание.....	75
World trends which negatively influenced spiritual and moral education.....	75

Жумабаева Гүлайым Абдысаматовна

Dzhumabaeva Gulaym Abdysamatovna

Окуучуларды адептик-рухий тарбиялоодо көрсөтмө-багыт	84
Роль правильной ориентации в духовно-нравственном воспитании учащихся.....	84
The role of correct orientation in the spiritual and moral education of students.....	84

Алымбаева Бермет Бекешовна

Bermet Bekeshovna Alymbaeva

Балдарды эмгекке тарбиялоодо жомоктордун таасири.....	89
Трудовое воспитание детей на основе сказок	89
The labor training of theoretical studies.....	89

**Ответственный секретарь Эшенова Н.А.
Редактор: Карамолдоева С., Дуйшо кызы М.
Компьютерная верстка Эшенова Н.А.
Техн. редактор А. Абдиев**

**Офсетная бумага А4
Тираж 200 экз.
Отпечатано в издательском центре «Окуу китеби» КАО
Кыргызская республика 720040, г.Бишкек, бульвар Эркиндик 25.
Тел.: +996(312)622368**